

Archeologisch onderzoek
Grauwe Torenwal en kruispunt Grauwe
Torenwal/Stationswal
(Opitterpoort)

Auteur:
Rik van de Konijnenburg
Vergunninghoudend archeoloog
Erkend archeoloog OE 2015/00041
Mob. 0496 209 018
e-mail: rik.vandekonijnenburg@bree.be

Assistent-archeologen:
Karolien Hermans
Jan Claesen (Archebo)
Aardkundige:
Jeroen Wijnen (Land!)

Haast-rapport 2017-07/ wettelijk depot: D/2017/12654/07
verwijzing: VAN DE KONIJNENBURG, R., HERMANS, K. , CLAESEN, J. en WIJNEN, J., (2017), Bree, Archeologisch onderzoek
Grauwe Torenwal en kruispunt Grauwe Torenwal/Stationswal (Opitterpoort), HAAST-rapport 2017-07, Bree,
D/2017/12654/07

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
1.1. Het project waarbinnen het onderzoek is uitgevoerd met projectcode	5
1.2. Begin- en einddatum van de periode waarin het onderzoek heeft plaatsgevonden	5
1.3. De organisatie van het archeologische onderzoek en de naam van de natuurlijke persoon of rechtspersoon die door zijn actie of acties de ingreep in de bodem veroorzaakt of noodzakelijk maakt.	5
2. Beschrijving van de vindplaats	5
2.1. De plaatsgegevens met vermelding van gemeente, plaats, toponiem, xy-Lambertcoördinaten en alle bekende identificatiecodes	5
2.2. De topografische ligging van de vindplaats	8
2.3. De landschappelijke ligging	8
2.4. Geomorfologie	9
2.5. Bodemkundige situering	10
2.6. Archeologische context en voorkennis	10
2.7. Iconografische en cartografische gegevens	16
2.8. De impact op het bodemarchief van 19de-, 20ste- en 21ste eeuwse bouwwerken	26
2.9. Eerder archeologisch onderzoek	30
2.9.1 De Grauwe Toren	31
2.9.2. De Opitterpoort	34
2.9.3. De stadsgracht	35
2.9.4. Geofysisch onderzoek	35
3. De onderzoeksopdracht	37
3.1. Doel van het onderzoek en vraagstelling	37
3.2. Werkwijze tijdens het veldonderzoek	38
4. Het bodemkundig onderzoek	39
4.1. Stratigrafie van het terrein: Geomorfologie en bodemkundige opbouw (J. Wijnen)	39
4.2. Individuele profielbeschrijvingen	41
5. Archeologisch onderzoek	42
5.1. Proefsleuf 1	42
5.2. Proefsleuf 2	44
5.3. Proefsleuf 3	46
5.4. Restanten van de school	49
5.5. Verder verloop van de werken	51
6. Besluit	53
7. Beantwoording van de onderzoeksvragen	55
8. Literatuurlijst	59
9. Lijst van de afbeeldingen	61
10. Bijlagen	62

1. Inleiding

1.1 Het project waarbinnen het onderzoek is uitgevoerd met projectcode

Het project werd uitgevoerd in het kader van de herinrichting van de Kleine Ring rond Bree meer bepaald het gedeelte van de Stationswal tot aan het Stadsplein. Het project heeft dus vooral betrekking op de Grauwe Torenwal. Naar aanleiding van de stedenbouwkundige vergunning werden door het Agentschap Onroerend Erfgoed Bijzondere Voorwaarden geformuleerd met betrekking tot onderzoek naar mogelijke archeologische erfgoedwaarden. Voor het uitvoeren van het archeologisch onderzoek werd door de stad Bree het initiatief genomen dit in eigen beheer uit te laten voeren onder leiding van Rik van de Konijnenburg, erkend archeoloog 2015/00041 en Karolien Hermans, master in de archeologie. Beiden zijn eveneens personeelsleden van de stad Bree. Voor het aardkundige aspect werd de heer Jeroen Wijnen van Land! Ingeschakeld.

Leidend archeoloog Rik van de Konijnenburg werd vergunninghouder van de vergunning 2016-248 uitgereikt door het Agentschap Onroerend Erfgoed; het vergunningsnummer is tevens de projectcode van het onderzoek.

1.2. Begin- en einddatum van de periode waarin het onderzoek heeft plaatsgevonden

De eerste proefsleuf werd getrokken op dinsdag 13 september 2016, de tweede – proefsleuf 2 – werd aangelegd op 19 september 2016 en aan de Opperpoort – proefsleuf 3 – werden de rioleringswerken gevolgd van 3 tot en met 6 oktober 2016.

Verder werden de rioleringswerken en de opbraakwerken van de bestaande bestrating en inrichting opgevolgd tot 22/12/2016. Na die datum werden de werken onderbroken door de eindejaarsperiode. Vanaf 9/01/2017 zijn de werken heropgestart met de aanleg van de funderingen voor de bestrating.

1.3. De organisatie van het archeologische onderzoek en de naam van de natuurlijke persoon of rechtspersoon die door zijn actie of acties de ingreep in de bodem veroorzaakt of noodzakelijk maakt.

Het archeologisch onderzoek werd uitgevoerd door Rik van de Konijnenburg en assistent archeoloog Karolien Hermans. Het archeologisch werk werd uitgevoerd in samenwerking met Jeroen Wijnen, aardkundige van de firma Land!. Het onderzoek gebeurde in opdracht van de Stad Bree, Vrijthof 10, 3960 Bree, zijnde de bouwheer. Het graafwerk werd uitgevoerd door de firma Kumpen, tevens aannemer van het volledige project.

2. Beschrijving van de vindplaats

2.1. De plaatsgegevens met vermelding van gemeente, plaats, toponiem, xy- Lambertcoördinaten en alle bekende identificatiecodes

Administratieve gegevens

Projectcode: 2016-248

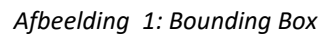
Nummer wettelijk depot: D/2017/12654/07

Naam en erkenningsnummer archeoloog: Rik van de Konijnenburg,
OE/ERK/Archeoloog/2015/00041

Naam en adres van de opdrachtgever: Stadbestuur Bree, Vrijthof 10 – 3960 Bree,
contactpersoon mevr. Nelly Gabriëls, 089 84 85 00 nelly.gabriels@bree.be

provincie: Limburg
gemeente: Bree
deelgemeente: Bree
adres: Grauwe Torenwal
toponiem: Grauwe Torenwal
bounding box:

Nr	X	Y
1	236240.63	204124.56
2	236107.05	204028.72
3	236003.42	204028.50
4	235992.68	203996.87
5	236109.21	203989.06
6	236256.45	204076.89

Het projectgebied ligt in de stad Bree, deelgemeente Bree, en valt binnen de afgebakende historische kern van de stad. Het projectgebied heeft geen kadastrale nummer, maar ligt in Bree, afdeling 1, Sie B en behoort tot het openbaar domein. Het terrein heeft een oppervlakte van ca. 10.230 m².

Gecentreerd op: BREE 1 AFD

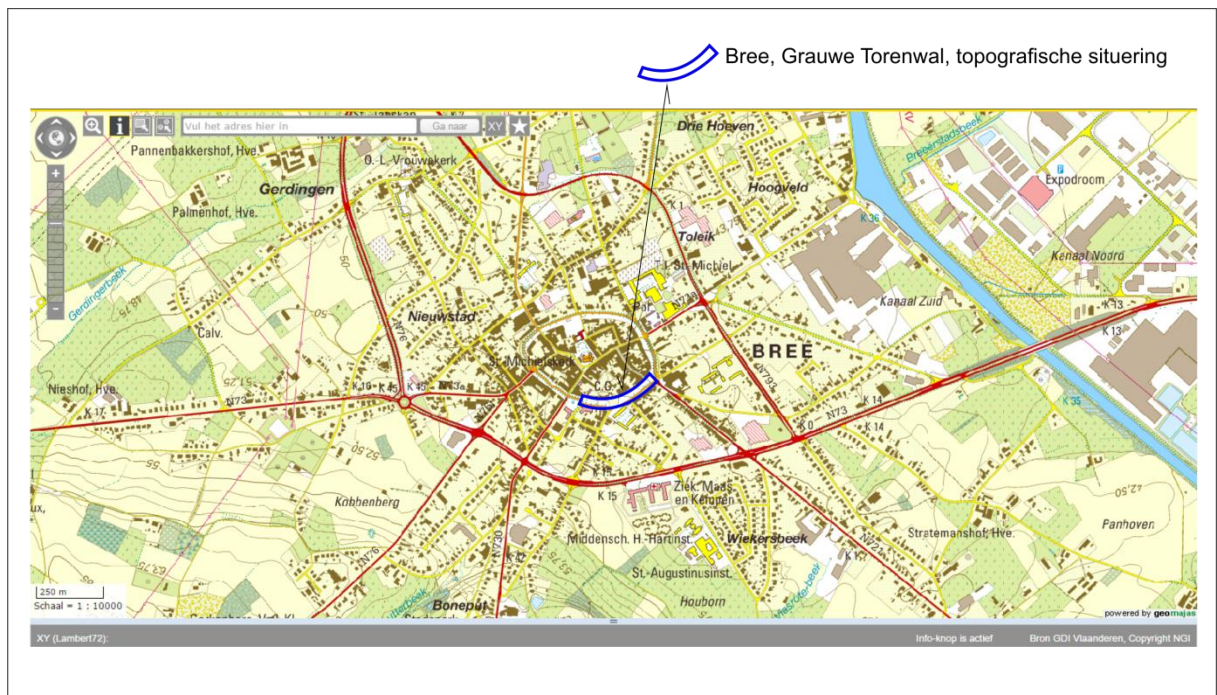
Toestand Laatste fiscale versie. (01.01.2016)

Schaal: 1/2500

Afbeelding 2: Kadastraal uittreksel 16/01/2017

2.2. De topografische ligging van de vindplaats

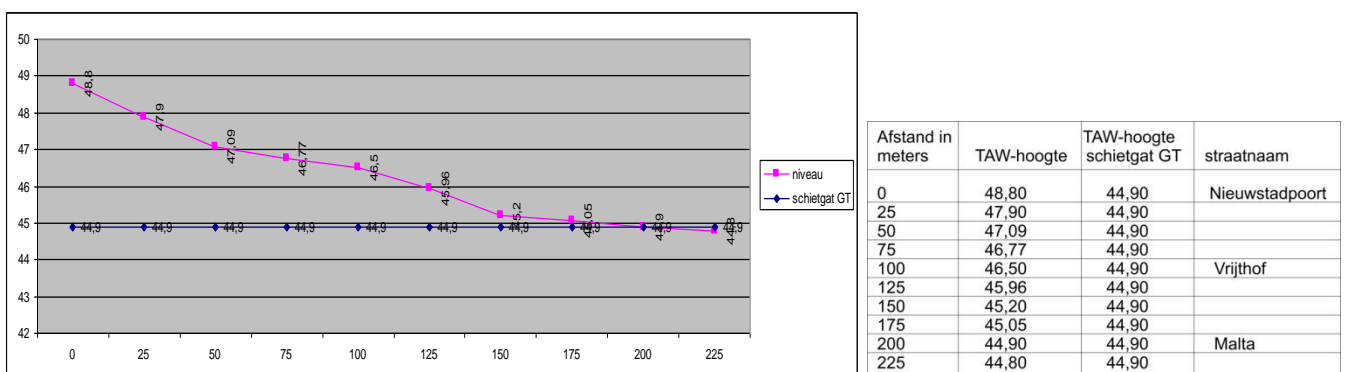
Afbeelding 3: Situering van het projectgebied op de topografische kaart.

2.3. De landschappelijke ligging

De Grauwe Torenwal ligt aan de zuidzijde van het historisch centrum van de stad Bree. Bree zelf is gesitueerd op de flank van een zachte uitloper van het Kempisch Plateau naar de Vlake van Bocholt. Ten westen van het projectgebied stroomde de Boneputterbeek het stadscentrum binnen aan de Kloosterpoort. Momenteel is deze beek ingebuisd en stroomt ze onder het wegdek van de Grauwe Torenwal en de Stationswal richting Malta en zo verder naar de Zuid-Willemsvaart. De Boneputterbeek heet vanaf het centrum de Breeërstadse beek.

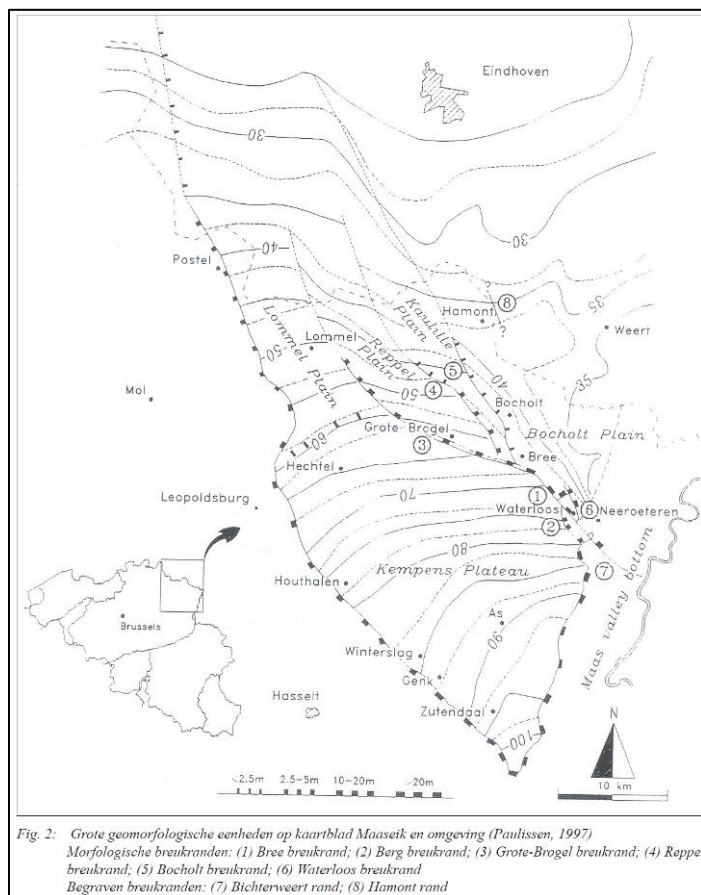
Deze wal kent van west naar oost, van de Kloosterpoort naar de Opitterpoort een redelijk niveauverschil. De Kloosterpoort is gesitueerd op +46,40 m TAW, de Opitterpoort op +45,60 m TAW; 80 cm verschil. Het niveauverschil tussen het hoogste punt aan het historisch centrum, ter hoogte van de Nieuwstadpoort en het laagste punt, op het kruispunt van de Hoogstraat en de Stationswal, bedraagt 3,90 m. De Nieuwstadpoort bevindt zich op +48,80 m TAW, de Hoogstraat aan de Stationswal op +44,90 m.

Afbeelding 4: Tabel en grafiek met het niveauverschil tussen de Nieuwstadpoort en de Malta met in blauw ter vergelijking het niveau van de onderste dorpel van het schietgat in de Grauwe Toren.

Meer zuidwaarts bevindt zich aan de Houbornstraat, op ca 350 m van het stadscentrum de steilrand van het Kempisch Plateau, die hier een bocht maakt. Naar het noorden, oosten en zuidoosten ligt de Vlake van Bocholt.

2.4. Geomorfologie¹

Afbeelding 5: Grote geomorfologische eenheden
Op het kaartblad Maaseik en omgeving

Geomorfologisch bestaat het kaartblad Maaseik (Quartair Gelogische kaart van België, kaartblad 10-18) uit een aantal vlakten en plateaus die van mekaar gescheiden zijn door min of meer belangrijke hellingen (Afbeelding 5). Ten zuiden van Bree verheft het Kempisch Plateau zich boven de omgeving uit tot een hoogte van 70-75 m. In noordoostelijke richting is het abrupt begrensd door de steilrand van Bree waar 25-30 m lager de Vlake van Bocholt gelegen is (35-40 m). De verlaging van het reliëf in noordelijke richting gebeurt stapsgewijze via de steilranden van Grote-Brogel, Reppel en Bocholt. Ten noorden en ten noordoosten van deze randen bevinden zich respectievelijk de Vlake van Kaulille (op 50 m), de Vlake van Reppel (op 45 m) en de Vlake van Bocholt (35-40 m) die in het oosten begrensd is door de Maasvallei (30-35 m). In werkelijkheid is deze overgang in het landschap niet zichtbaar. In noordelijke richting is het plateau begrensd door de steilrand van Grote-Brogel. Bodemkundig is het ganse gebied gekenmerkt door zand- en lemige zandgronden, uitgenomen de alluviale vlakte van de Maas waar leem- en kleigronden overheersen (het Maasland).

Het Kempisch Plateau wordt versneden door een aantal noordoost-zuidwest gerichte valleien. De voornaamste zijn de valleien van de Itterbeek, Eetsevelerbeek, Gerdingenbeek en Abeek (fig. 1b). In het uiterste zuiden komt nog een fragment van de vallei van de Bosbeek voor. De Vlake van Bocholt en de Maasvallei worden gedraineerd door talrijke noordoost-zuidwest gerichte beken die nauwelijks ingesneden zijn in het landschap. In het westen bevinden zich een aantal beken met een noord-zuid richting, namelijk de Warmbeek, de Rioolbeek en de Erbbeek. De beken behoren allen tot het Maasbekken.

Het onderzoeksgebied ligt niet alleen aan de noordoost rand van het Kempisch Plateau, ligt ook vlakbij de Breuk van Geleen die deel uitmaakt van de Roerdalslenk. De breuken van de Roerdalslenk hebben een gezamenlijke lengte van meer dan 300 km. In Belgisch Limburg vormt de Feldbissbreukzone de grens tussen het opgeheven Kempens Plateau en de langzaam wegzakkende Roerdalslenk. De belangrijkste breuk in deze zone is de Geleenbreuk, die ten zuiden van Bree tot uiting komt in het landschap als een rechtlijnige breuktrede van 10 km lang die gemakkelijk te herkennen is op luchtfoto's en reliëfkaarten.

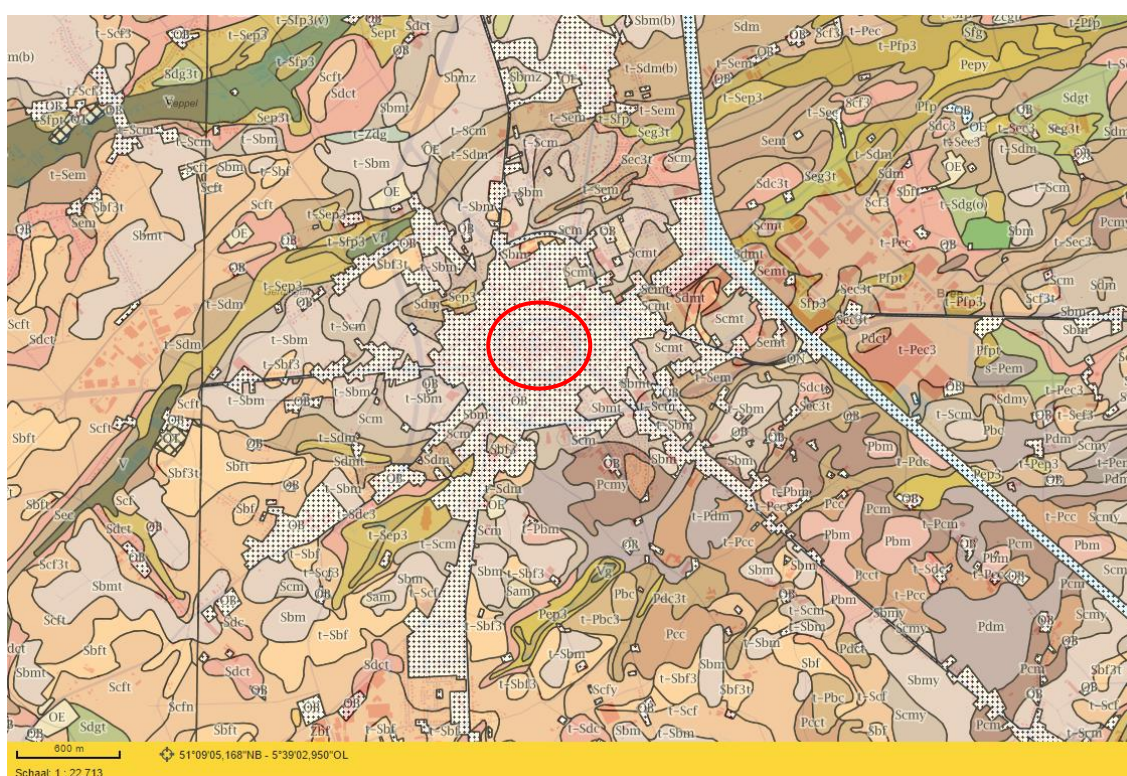
¹ BEERTEN, K e.a. (2005) , Toelichting bij de Quartairgeologische kaart, kaartblad 10-18 Maaseik, KULeuven - Vlaamse Overheid dienst natuurlijke rijkdommen, Brussel, p. 2 – 3.

Deze breuktrede heeft een hoogte van 15 tot 25 m, en werd gevormd door verschillende krachtige aardbevingen sedert de afzetting van het hoofdterras van de Maas minder dan 700.000 jaar geleden².

2.5. Bodemkundige situering

Bodemkundig – aardkundig – staat de projectzone op de Bodemkaart van België en op de Bodemkaart volgens de World Reference Base gekarteerd als OB of gewoon wit ingekleurd. OB staat voor bebouwd terrein, op de WRB-kaart aangeduid als technosols; bodems waarvan de eigenschappen en bodemvorming zijn gedomineerd door menselijke activiteiten. Dit kan gaan van bebouwing en allerlei soorten verhardingen tot afvalcomplexen of groeves.

In de omgeving zijn de kenmerkende bodems S-bodems, lemig zandbodems dikwijls met een grindsubstraat, en ten oosten en ten zuiden van het centrum van Bree komen ook P-bodems voor; lichte zandleem.

Afbeelding 6: uittreksel uit de Bodemkaart van België met centraal, rood omcirkeld, Bree-centrum.

2.6. Archeologische context en voorkennis³

In plaats van de archeologische regio waarin Bree gesitueerd is te beschrijven is het zinvoller om meteen de reden nader te bekijken waarom archeologisch onderzoek opgelegd werd. De Kleine Ring rond het Breese stadscentrum wordt gevormd door de Kruitorenwal, de Terrivierenwal, de Grauwe Torenwal, de Stationswal en de Witte Torenwal. Deze wallen liggen precies op de in 1870 gedempte stadsgracht en aarden wallen die het centrum van Bree van in de middeleeuwen tot de 19de eeuw omringden.

² http://seismologie.oma.be/dir1700/pdf/Poster_Paleoseismology_NL.pdf

³ Bron: van de Konijnenburg, R., 2012, Voorstudie archeologisch onderzoek in het vooruitzicht van de herinrichting van de publieke ruimte in Bree-centrum met inbegrip van de wallen, Haast-rapport 2012-07 Wettelijk depot : D/2012/12654/7

In de door het Agentschap Onroerend Erfgoed uitgeschreven Bijzondere Voorwaarden staat dit als volgt omschreven:

Het Stadsplein en de Grauwe Torenwal zullen heraangelegd worden en er zal nieuwe riolering komen. Voor de heraanleg van de wegenis zal er ca. 50 à 60 cm worden afgegraven. De riolering komt in ca. 2m brede sleuven en zal tussen de 2m en 3m30 diepte komen. Beide straten maken deel uit van de Ring rond Bree en de middeleeuwse stadsomwalling. De huidige wegeaanleg dateert uit de jaren '80 van de vorige eeuw waarbij er archeologische waarnemingen gebeurden van de middeleeuwse stadstorens en stadspoorten.

Er werd reeds een bureaustudie⁴ uitgevoerd en een geofysisch onderzoek⁵.

In de bureaustudie veronderstelt men dat de oudste versterkingswerken waarschijnlijk uit een gracht, een wal en daarop een staketsel van hout en struiken bestond. In de eerste helft van de 15^e eeuw werd er een muur op de wal opgetrokken met rondelen en torens en 4 stadspoorten: de Gerdingerpoort, de Nieuwstadtpoort, de Kloosterpoort en de Opitterpoort. In het begin van de 16^e eeuw waren de verdedigingswerken erg vervallen, waren er herstellingswerken en werden de poorten vernieuwd. De poorten zouden op het einde van de 16^e eeuw nogmaals vernieuwd worden. De stadsgracht was aanvankelijk ca. 3m breed en voorzien van sluizen om de afvoer van het water te regelen. Aan elke poort was er een ophaalbrug. De gracht werd verbreed in 1503-1504 en in 1543. Voor de Franse Revolutie was de gracht ca. 8m breed. De wal was vermoedelijk 3m hoog en 10-12m breed en verankerd dmv paal – en rijswerk. De stadsmuren, wallen, poorten- en gracht werden in 1870 geslecht en vervangen door een brede laan. In 1890 wordt op de Grauwe Torenwal een lagere school gebouwd en in 1892 wordt aan de Opitterpoort een slachthuis gebouwd. In 1951 worden er verbeteringswerken uitgevoerd tussen de Kloosterpoort en de Itterpoort. De school en het slachthuis worden afgebroken en er wordt een verkeersring aangelegd met tweerichtingsverkeer, van elkaar gescheiden door perken. In de jaren 80 wordt de kleine ring heringericht. Het zuidelijke deel wordt voorbehouden voor rustig verkeer, een manifestatieplein (het Stadsplein) en een busstation. Er wordt riolering voorzien aan de noord- en zuidzijde van de ring en de inbuizing van de Breeërstadsbeek loopt ongeveer in het midden van de weg. Tijdens de werken werden restanten van de Grauwe Toren en de Opitterpoort blootgelegd en konden ze worden opgemeten. De Grauwe Toren liet men open liggen en de site werd geconserveerd en publiek ontsloten. De restanten van de Opitterpoort werden plaatselijk gedemonteerd voor de riolering. De rest werd in situ behouden. De locatie van de poort werd in het straatbeeld behouden dmv weergave in de straatstenen.

Het geofysisch onderzoek werd uitgevoerd door Land! en bestond uit een onderzoek dmv grondradar. De Opitterpoort werd duidelijk aangetroffen. Aan het stadsplein en de Grauwe Torenwal tekenden zich anomalieën af die mogelijk verband houden met de rondelen van de stadsmuur. Andere mogelijkheden zijn dat deze structuren rioleringscollectoren of restanten van de voormalige school zijn. De anomalieën aan het Stadsplein hadden een doorsnede van 10 à 12 m en deze aan het busstation 16 à 20m.

Doel van het onderzoek is de archeologische evaluatie van het terrein en van de tijdens het geofysisch onderzoek aangetroffen anomalieën. Dit houdt in dat het archeologisch erfgoed opgespoord, geregistreerd, gedetermineerd en gewaardeerd wordt en dat de potentiële impact van de geplande werken op de archeologische resten wordt bepaald. Indien blijkt dat de tijdens het geofysisch onderzoek aangetroffen anomalieën archeologische structuren zijn, worden ze opgegraven tot 10cm onder verstoringsdiepte. De noodzaak tot opgraven wordt bepaald tijdens een evaluatiemoment met Onroerend Erfgoed.

MAES, S.F. (1952) De Geschiedenis van Bree, deel II⁶

O. Praem. S. F. Maes heeft als geen ander de geschiedenis van Bree en de historische bronnen bestudeerd en gepubliceerd in zijn onovertroffen werk *De geschiedenis van Bree, deel II*. Aangezien hij in Hoofdstuk II

⁴ VAN DE KONIJNENBURG, R., *Voorstudie archeologisch onderzoek in het vooruitzicht van de herinrichting van de publieke ruimte in Bree-centrum met inbegrip van de wallen*, Bree, 2012.

⁵ WIJNEN, J., *Geofysisch onderzoek aan de Grauwe Torenwal te Bree, gemeente Bree*, Land! Rapportage 3, Eindhoven, 2015.

⁶ MAES, S.F. (1952): *De geschiedenis van Bree, tweede deel: De gemeente van de oudste tijden tot aan de Franse revolutie*, Mechelen, p. 18-22

een uitgebreid en gedetailleerd artikel wijdt aan de versterkingswerken van de stad, is het overbodig deze studie nogmaals over te doen. De belangrijkste gegevens per onderwerp zoals beschreven in het boek van MAES, F.:

De Versterkingswerken

De oudste versterkingswerken bestonden waarschijnlijk slechts uit een gracht, een wal en daarop een staketsel van hout en gewas. In de eerste helft van de 15de eeuw (1456) stond er een muur op de wal met forteressen (rondelen?) of torens en er waren 4 stadspoort: de Gerdingerpoort, de Nieuwstadpoort, de Kloosterpoort en de Opperpoort.

Begin 16de eeuw moeten de versterkingswerken flink in verval geweest zijn want van 1503 tot 1510 wordt er flink aan gewerkt. Vermoedelijk werden ook in Bree na de inname van Tongeren in 1467 door Karel de Stoute, hertog van Bourgondië, op zijn bevel de versterkingswerken deels gesloopt.

DE POORTEN

De Itterpoort werd de eerste opgeknapt, men heeft er twee en 'n halve maand aan gewerkt. In de jaren 1503-1505 werden de nieuwe Gerdinger- en Nieuwstadpoort en in 1510 de nieuwe Kloosterpoort gebouwd. De stadspoorten waren deels uit platte baksteen, deels uit leem. Jjan de « tichelsbecker », die zijn ticheloven « op de Muysendijck » opstelde kreeg op bevel van het gemeentebestuur hulp van mannen die in 't broek ('t Hasselter en het Urlobroek) en op de Luys hout gingen houwen en klieven om de oven te stoken, uit Nederweert kwam volk om leem te graven, en anderen om biezen te maaien in het broek en hooi aan te brengen — dit alles om de oven te lemen.

Voor de Gerdingerpoort kocht men te Maastricht « rebasteyn ». En voor de funderingen en de omlijsting van de poorten leverde Mr Willem van Namen 413 voet Naamse steen, en 1000 « maetstucken » aan 4 gl. de 100. Aan 't houtwerk voor de Nieuwstad- en Gerdingerpoort werkten acht timmerlieden. De Kloosterpoort werd aangenomen door Jan de timmerman van Stokkem. Hij verkocht de kap van de oude poort voor 3 gl. 6 St. en maakte er een nieuwe voor 50 gl. Drie smeden leverden het ijzerwerk. Michiel Pingen leverde o.m. 307 pond ankers voor 53 gl. 15 st. De poorten werden gedekt met stro door Peter Simons. Voor de twee poorten leverden verschillende onderhorigen 12.250 walmen⁷ aan 15 st. het 100.

Einde 16de eeuw werden er weer nieuwe poorten gemaakt, en werd het stro door leien vervangen. Enkele afmetingen: de poorten van 1730 hadden als diepte, de brug meegerekend de Gerdingerpoort 5 R(oeden) 4 v(oet) (23, 94 m); de Nieuwstadpoort 5 R. 8 v.; de Kloosterpoort 3 R 9 v., de Itterpoort 4 R. 6 v. Een roede was 16 voet, en de Breese voet 0, 285 m. In 't algemeen waren de poortdeuren 12 voet breed (3 m. 40). In de zware eiken deur, met nagels beslagen, en waarvan de stijl ongeveer 7 voet hoog was, was er een kleine deur of clincket.

DE STADSGRACHT

Helemaal rondom Bree was er een watergracht. Een brug, die gedeeltelijk opgehaald kon worden en die 10-11 voet (2, 85 m -3, 13m) breed was, gaf toegang tot iedere poort. De gracht werd gevoed door de Boneputterbeek, en vanaf de tweede helft van de 16de eeuw ook door de Velterbeek, Op verschillende plaatsen waren er sluizen die de afvoer van het water regelden. Oorspronkelijk moet de gracht niet heel breed geweest zijn. Hij werd een eerste maal verbreed in 1503-1504.

In 1543 werd de gracht nogmaals met een roede (4, 50m) verbreed (1); en langs de buitenkant werd er een voetpad aangelegd van 4 voet (1,14m) breed (2). Vóór de Franse Revolutie moet de gracht ongeveer 8 m. breed en 3 m. diep geweest zijn.

Regelmatig werd het slijk uit de gracht geschoten, het hout dat over het water hing afgekap, en het vlotgras uitgevaren met de « pont ».

⁷ *Walm — In zuidnederlands, een bundel dekstro, Er wordt ook geteld met mandels. Een mandel is een hoop van 10 tot 16 schoven rogge- of boekweitstro.*

DE STADSVESTEN EN -MUREN

Aan de overkant van de gracht, aan de kant van de stad, was er met de grond die uit de gracht geschoten werd een steile aarden dijk opgeworpen, een metershoge beschuttingswal, gevestigd door paal- en rijswerk. Op verschillende plaatsen, o.a. aan de Gerdinger- en Itterpoort, kan men nog goed zien hoe hoog die aarden wal tegen de zijgevel van de huizen aankwam (ongeveer 3 m.).

De omtrek van die wal kunnen we schatten op basis van het plan van de slechting der vesten, op 16 Mei 1867 opgemaakt door Leon Nouwen, gezworen landmeter te Meeuwen. Volgens zijn berekening was de afstand van:

Klooster- tot Opperpoort 316 m.

Opper- tot Gerdingerpoort 603 m. 60

Gerdinger- tot Nieuwstadpoort 164 m. 80

Nieuwstad- tot Kloosterpoort 144 m. 60.

De omtrek van het centrum van Bree was dus ongeveer 1229 m. De oppervlakte binnen de muren beslaat ca 9 ha 90 a. (1).

In 1507-08 werden er op de berm langs de kant van de gracht 3800 doornen poten gezet, en 12 busselen « wijen wissen », die men aan de Maas had gehaald. In 1659 werden er rond de vesten populieren en essen geplant. Het houtgewas werd regelmatig gehouwen en verkocht.

Boven op de aarden wal, langs de kant van de gracht, stond dan nog een 1,50 m. dikke muur van ongeveer manshoogte, met kantelen, en « rondelkes ».

De binnenkant van de wal was afgezet met een muur of een haag, die door de eigenaar van het daaraan grenzende stuk grond moest onderhouden worden. De wal was gemiddeld 10-12 m. breed. Bij de vier poorten en aan 't Walstraatje, kon men van de hoge wal naar beneden, de straten in, langs een trap van 9 tot 11 voet breed, met elf treden.

DE STADSTORENS

Afbeelding 7: Uittreksel uit *Het Belang van Limburg* van 20 oktober 1944, De "Kloostertoren" is de Grauwe Toren bedoeld (Bron: Digitaal Archief Het Belang van Limburg).

Buiten de torens aan iedere poort, waren er op de vesten nog « forteressen » of overdekte, ver boven de muren uitstekende torens, die als uitkijkposten en tevens als speciale verdedigingswerken diensdeden. De stadsregisters van 1507-08 gewagen van twee torens de Everaertstoren of grauwe toren, en

de witte toren. Voor beide werd er in 1510 een nieuwe kap en vier nieuwe deuren gemaakt. In de jaren 1632-33 werden beide torens helemaal opgeknapt.

De grauwe toren stond tussen de Opper- en Kloosterpoort, in de richting van Maastricht, tegenover de oude Gruitroderstraat. Grootverlof (juli – augustus) 1944 werden er de funderingen van blootgelegd en de kelder uitgegraven door een groep studenten van « Frisse Heikracht » (KSA). De kelder diende als gevangenis. Jammer genoeg werd hij kort daarop weer dichtgegooid; de oorlogsomstandigheden lieten niet toe er een foto van te nemen.

De witte toren gaf uitzicht op de « witte torenstraat » die van Maltha naar de oude Bocholterstraat liep. In 1951 zijn beide torens onder een laag beton begraven geworden.

Begin 17e eeuw werd, er een afzonderlijke « cruyttoren » of « polvertoren » gemaakt, rechts van het Walstraatje. Later werd hij door het gemeentebestuur omgevormd tot een gemeentelijke vlasoven. Op het einde van de 16de eeuw kwam er nog een andere toren bij: de verwerstoren die ongeveer ter hoogte van huis n° 7 van de Stationwal stond. Omwille van het brandgevaar had men de installatie van het lijnwaadverven daar ondergebracht, op afstand van de huizen. Van uit de Opitterstraat liep er, tussen de huizen n° 3 en 5 een straatje naar het verwersrondeel. Ook de stadsbeek kwam erbij uit, zodat men het nodige water kort bij de hand had.

Waarom de wallen en grachten weg moesten ...

De stadswallen

De versterkingen die de stad tegen aanstormende legers moesten beschermen kregen minder en minder militaire waarde. Ze raakten in verval en in 1821 zag het gemeentebestuur zich genoodzaakt strenge maatregelen te treffen tegen personen die bouwmaterialen stalen uit de verdedigingswerken. Bovendien kapte men naar hartenlust hout langs de stadsgracht en werd er flink vuilnis in de grachten gestort zoals afbraakmaterialen en karkassen van dode dieren⁸.

De wallen en meer nog, de grachten werden een bron van ergernis. Op 2 februari 1867 is er een heftige discussie in de gemeenteraad over het voortbestaan van de verdedigingswerken. Helaas blijkt enkel raadslid Wadeux voorstander van een herwaardering. Bij de stemming staat hij alleen tegenover 6 andere raadsleden en de burgemeester die voor het slechten van de wallen en poorten stemmen.

Men twijfelde niet meer en, alhoewel pas in januari 1870 begonnen, blijken eind 1870 de afbraakwerken achter de rug te zijn. Het gemeentebestuur wordt vanaf dan overstelpt met aanvragen om openingen te mogen maken in afsluitingen naar de wallen en om deuren en vensters te mogen maken in de gevels met uitzicht op de nieuwe brede laan rond het stadscentrum⁹.

Bouwen op de wal

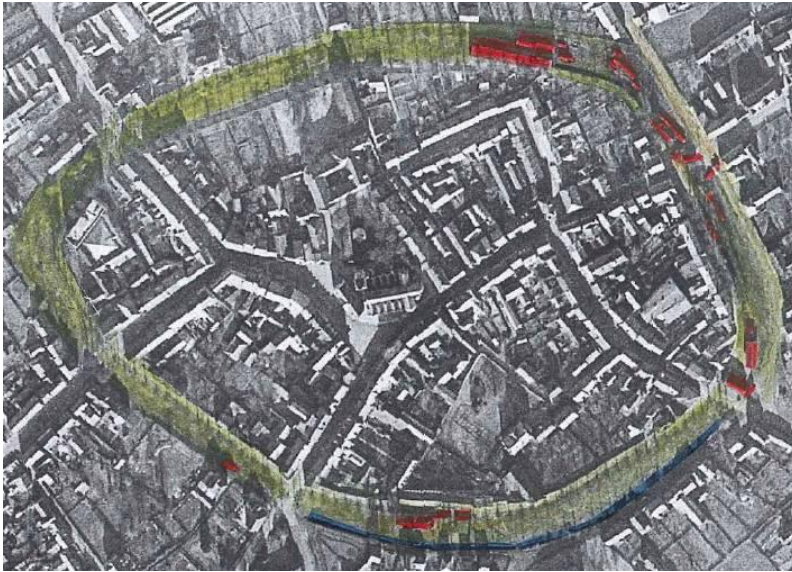
Het verdwijnen van de stadswallen, grachten, torens en poorten zorgt voor een kleine stedenbouwkundige en planologische revolutie. De vrijgekomen ruimte bood immers immense mogelijkheden voor allerlei bouwprojecten. Vanaf 1885 starten werken ter voorbereiding van de tramlijn Leopoldsburg – Bree, die in 1888 plechtig werd ingehuldigd. Op de huidige Stationwal kwamen rangeersporen en een perron, aan het kruispunt tussen Malta en Hoogstraat verzezen de Kantoren van de Trammaatschappij en verderop op de Witte Torenwal werden een tiental grotere en kleinere magazijnen gebouwd.

In 1892 wordt aan de Opitterpoort, centraal op de wal, een slachthuis gebouwd dat later, rond 1910 al aan uitbreiding toe is.

Op de Grauwe Torenwal ter hoogte van het Refugiehuis van de abdij van Postel wordt door de Dochters van het Kruis rond 1890 een lagere school gebouwd annex *gemakken*. In 1907 buigt de gemeenteraad zich over uitbreidingsplannen voor deze school.

⁸ PEETERS, H. (1986) *Bree gedurende de Hollandse tijd 1815 – 1830*, in Het Perronboek, Bree, p. 129.

⁹ STOFFELS, B. (1986) *De evolutie van het Breese Stadsbeeld, een morfologische benadering*, in: Het Perronboek, Bree, pp. 164-168, en VAN DE KONIJNENBURG, R. en BEX, P. (1991), *Kleine Ring om Bree*, Opglabbeek, pp. 8 – 10.

Afbeelding 8: Luchtfoto uit 1949 met aanduiding stadswal en gebouwen die erop stonden © Architectenbureau De Gregorio en Partners

De 20ste eeuw

De laatste tram stoomde in 1948 door Bree en met het verdwijnen van de tram ontstonden nieuwe plannen voor de kleine ring. Op 23 juli 1947 besluit de gemeenteraad de heer Van de Vondel uit Tessenderlo aan te stellen als architect-urbanist. In de overeenkomst wordt hij ondermeer belast met het opmaken van bijzondere plannen van aanleg met daarop „de definitieve tracé der bestaande, te wijzigen of nieuw

aan te leggen verkeerswegen”. In de zitting van 17 februari 1948 maakt de raad een vijffarenplan bekend waaruit

blijkt dat men in 1949 verbeteringswerken wil uitvoeren aan de wal van de Gerdingerpoort tot de Kloosterpoort, **in 1951 van de Kloosterpoort tot de Itterpoort** en in 1952 van de Itterpoort tot de Gerdingerpoort. Op 25 maart 1949 neemt de raad de beslissing om de plannen goed te keuren voor de aanleg van de eerste faze van de wal; de Gerdingerpoort tot Nieuwstadpoort. Opnieuw blijkt de hygiëne en schrik voor besmettelijke ziekten een belangrijk argument om over te gaan tot de verbeteringswerken. De werken moeten nogal opzienbarend geweest zijn want in de zitting van 31 augustus 1949 wordt besloten, Gelet op de levendige belangstelling der Breeër bevolking en zelfs van vreemdelingen voor de verfraaiing van de gemeente en waarbij veelal de opmerking gemaakt wordt dat deze verfraaiing zich zou moeten uitbreiden tot de andere gedeelten van de Ringlaan ..., om de volgende faze, Nieuwstadpoort, Kloosterpoort, uit te voeren. De werken worden in eigen beheer uitgevoerd mede door het inzetten van werklozen voor de grondwerken.

De derde faze blijkt te gaan van de Gerdingerpoort tot de Malta en op 30 oktober 1950 wordt de beslissing genomen om architect Vaes aan te stellen voor het opmaken van de plannen van de laatste faze gaande van de Malta tot de Kloosterpoort.¹⁰

1981 – 1990

Van 1981 tot 1990 wordt de kleine ring opnieuw ingericht. Vanaf de eerste besprekingen – eind zeventiger jaren – werd geopteerd om de gesloten ringvorm open te breken in twee duidelijk onderscheiden delen, met voor ieder deel een specifieke hoofdfunctie.

1: Het noordelijke vlak van de Kleine Ring (Kruittorenwal, Witte Torenwal, Stationswal) werd o.a. omwille van zijn hoofdzakelijk particuliere bebouwing, voorbestemd als lokale verbindingsweg met de hoofdwegen, dit via rijksweg N21 kant Peer en kant Opitter – Maaseik.

2: Het zuidelijke vlak (Ter Rivierenwal, Grauwe Torenwal) zou, door de ligging van scholen en dienstverlenende instellingen, een inrichting krijgen, voorbehouden aan rustiger, plaatselijk verkeer, met een verkeersvrij manifestatieplein voor het gemeentehuis (later Stadhuis) en met een busstation, waar het openbaar vervoer geconcentreerd wordt.¹¹

¹⁰ VAN DE KONIJNENBURG, R. en BEX, P. (1991), *Kleine Ring om Bree*, Opglabbeek, p. 11.

¹¹ VAN DE KONIJNENBURG, R. en BEX, P. (1991), *Kleine Ring om Bree*, Opglabbeek, p. 25

2.7. Iconografische en cartografische gegevens¹²

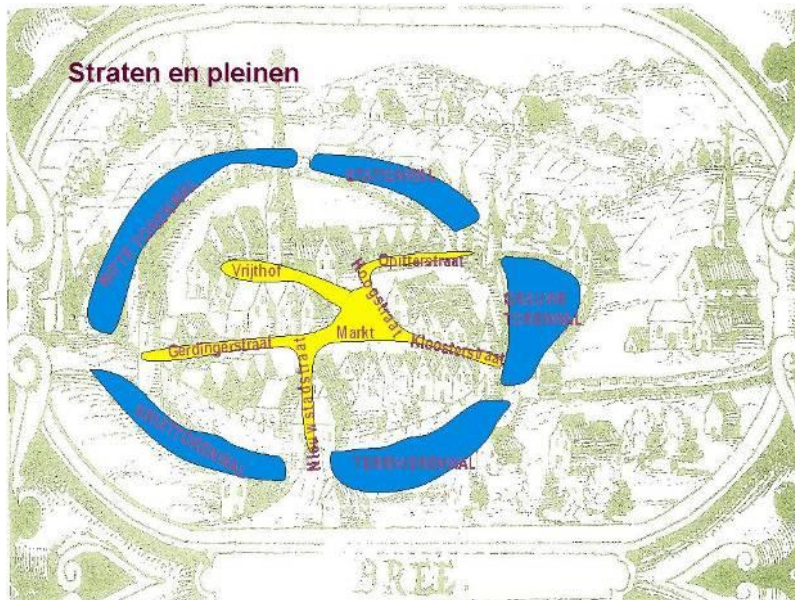

Ets / schets van Robert Péril, ca. 1500 – 1510

Een schets uit ca. 1500 van Robert Péril, bewaard in het stedelijke bibliotheek te Luik, is het oudste iconografisch beeld van het stadscentrum en haar wallen. Wat opvalt is dat het stratenpatroon nauwelijks of niet verschilt met het huidige stratenpatroon.

Afbeelding 9: R. Péril, Brée ©
Bibliothèque des Chiroux, Luik

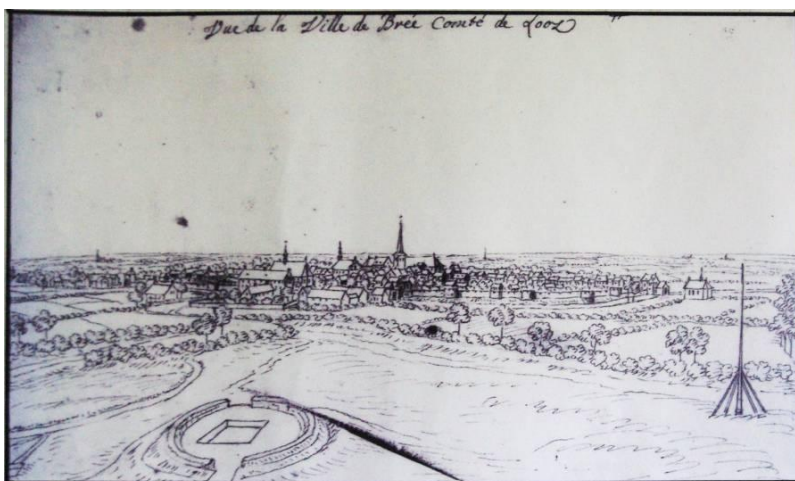
Afbeelding 10: Interpretatie van de ets van Péril:

Wat betreft straten, pleinen en gebouwen is er wel een en ander herkenbaar, maar, van de wallen en grachten zijn er ook onbekende dingen:

De stadsomwalling:

De Nieuwstadpoort lijkt geen brug maar een weg die de gracht scheidt. Aan de Kloosterpoort lijkt het water door te lopen waardoor er sprake moet zijn van een valbrug. Tussen de wallen aan de huidige Grauwe Torenwal en de gracht lijkt een brede berm te bestaan; de gracht is moeilijk herkenbaar. Is het een smal beekje of een heel brede gracht? De stadsmuur heeft kantelen wat wijst op een weergang

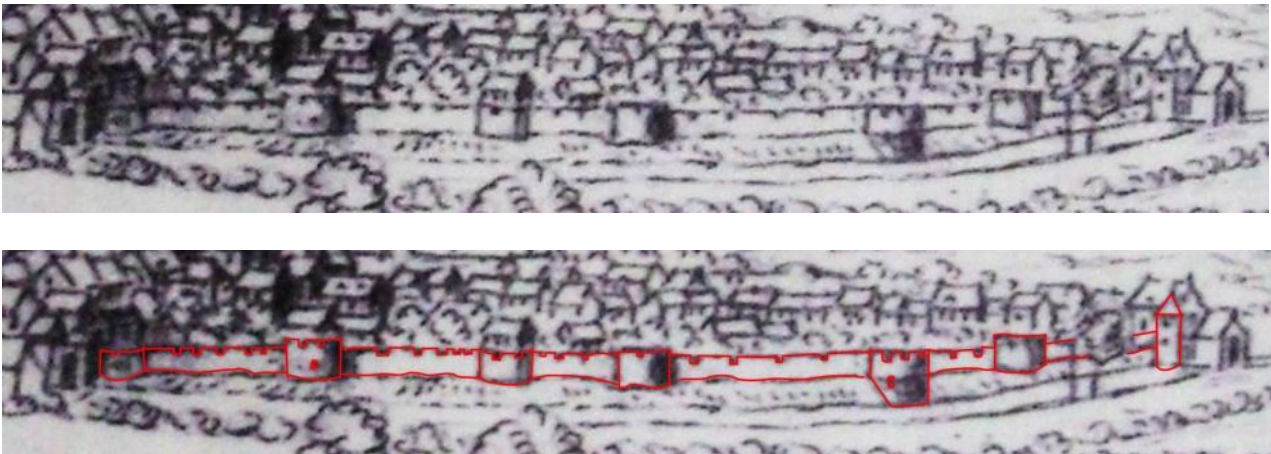
Afbeelding 11: Schets van Remacle Leloup © Université de Liège, coll. artistiques, inv.nr. 35961

Een schets en een ets van Remacle Leloup (ca. 1735 – 1744)

Aangezien de schets veel meer details geeft dan de ets geven we enkel de ets. Wat betreft het centrum is het omwille van het gezichtspunt van waaruit de tekening is gemaakt, moeilijk een interpretatie te geven. Wat de wallen en stadsmuren betreft zijn

¹² Voor de cartografische gegevens beperken we ons tot het projectgebied (de Grauwe Torenwal).

enkel de Grauwe Torenwal met de Kloosterpoort en de Opittepoort duidelijk herkenbaar.

Afbeelding 12: Details van de "Grauwe Torenwal" uit de schets van R. Leloup met overtekening van de stadsmuur van Kloosterpoort tot Opittepoort

De stadsomwalling:

- De stadsmuur heeft kantelen wat wijst op een weergang.
- Er staan 6 rondelen tegen de muur, 5 volledige en een half rondeel in de hoek tegen de Kloosterpoort.
- De stadsmuur staat op een aarden wal.
- Eén rondeel reikt tot in het water (de Grauwe Toren ?).
- De gracht loopt onder de constructies van de Opittepoort, een flink stuk verwijderd van de Sint-Antoniuskapel.
- De gracht lijkt te stoppen aan de Kloosterpoort.

Afbeelding 13: Uittreksel uit de Ferrariskaart © NGI, historische kaarten, www.ngi.be

De Ferrariskaart (Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, gemaakt onder leiding van Gracht de Ferraris tussen 1771 en 1776 in opdracht van Karel van Lotharingen, landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden voor het Oostenrijkse Keizerlijke Hof)

Deze stadsplattegrond is een bijzonder gedetailleerde weergave van het Breese stadscentrum rond 1772-1775. Het is een kaart getekend vanuit militair perspectief waarbij verondersteld mag worden dat de auteur bijzondere aandacht had voor militaire aspecten van een stad zoals de verdedigingswerken: grachten, wallen, verdedigingsmuren, torens en poorten.

De stadsomwalling:

De stadsomwalling is drieledig: een gracht, een aardenwal en een stenen muur. De muur telt vier toegangspoorten en zeven rondelen waarvan 2 op de huidige Witte Torenwal, 1 op de huidige Stationswal en op de huidige Grauwe Torenwal

Er is geen aanwijzing voor het bestaan van kantelen of een weergang en er is geen onderscheid tussen rondelen of verdedigingstorens. De stadspoorten staan in de grachten en er is een duidelijke zuidoostelijke omleidingsweg van de Oude Straat naar de Witte Torenstraat, passanten hoefden dus niet door het stadscentrum

Kadasterplan opgemeten door landmeter P. Thonissen, 1823 (primitief kadaster)¹³ / Réduction des plans Cadastraux, Commune de Brée – 1849.

Dit is het eerste opmetingsplan van het Breese stadscentrum met de juiste schaalverhoudingen en afmetingen. De percelen hebben kadastrale nummers die heden ten dage nog gelden. Wat opvalt is het kleurgebruik: de grachten zijn lichtblauw, transparant bijna, de buitenzijde van de (aarden)wallen zijn grijs, de binnenzijde is niet ingekleurd, de private huizen zijn rood en de openbare gebouwen zijn blauw ingekleurd.

Afbeelding 14: Primitief kadaster van P. Thonissen.

De stadswallen

De aarden wallen zijn herkenbaar doordat de buitenzijde ingekleurd is als een schaduwzijde. Veel details zijn er verder niet aangegeven. Er is geen enkele aanwijzing van een stadsmuur, noch van rondelen of torens met uitzondering van één toren aan de noordzijde van de stad. De grachten lijken 5 van elkaar gescheiden “vijvers” te zijn met elk hun eigen kadastraal nummer:

- “Kruittorengracht”: nr 664
- “Witte Torengracht”: nr 330
- “Stationgracht”: nr 491
- **“Grauwe Torengracht”: nr 531**
- “Ter Rivierengracht”: nr 663

De stadspoorten:

De Kloosterpoort is niet aangeduid, de schaduwzijde van de aardenwal laat vermoeden dat de wal aan de zijde van de Ter Rivierenwal al afgeschuind is. Van de Opittepoort resten enkele muren die een hoekige trechter lijken te vormen naar het stadcentrum

¹³ Brée, Sectie B, 2de blad, n° 330 tot 699 gemeten door M. P.L. Thonissen, landmeter der 1ste Klasse, schaal 1 tot 1000 ellen, bewaarplaats FOD Financiën, dienst Kadaster, Rijksadministratief Centrum, Voorstraat 43 – 3500 Hasselt.

Afbeelding 15: De (verdwenen) Kloosterpoort

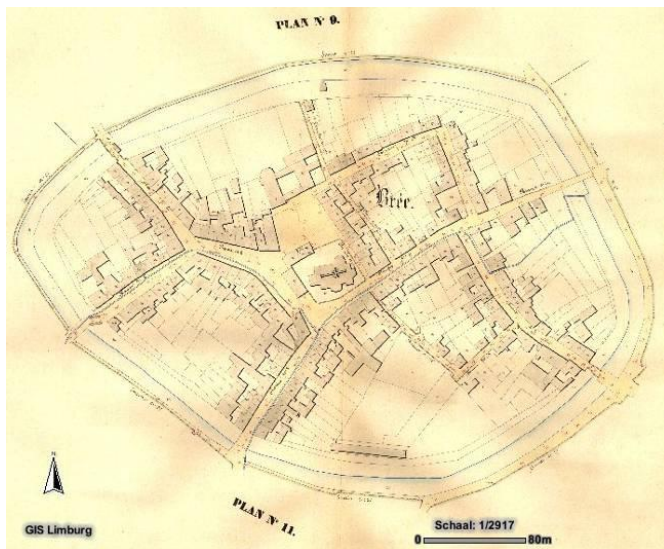

Afbeelding 16: De Opitterpoort

Versterkingselementen:

Van torens of rondelen is er geen enkele aanwijzing meer te vinden op dit kadasterplan met uitzondering van de Kruittoren die op de huidige Witte Torenwal ingetekend staat rechts van het Walstraatje (huidige Augustijnerstraat).

Atlas der Buurtwegen, Atlas Bree - kaartblad 10, 1859¹⁴

Afbeelding 17: Plan 10 uit de Atlas der Buurtwegen (Atlas des Communications Vicinales - 1859)

Het opmetingsplan uit de Atlas der Buurtwegen lijkt een doordruk van het primitief kadaster uit 1823. Toch zijn er enkele details die erop wijzen dat kaartblad 10 uit de Atlas der Buurtwegen later zijn opgemeten dan het kadaster uit 1823 - 1849. De Gerdingerpoort en de Opitterpoort zijn bijvoorbeeld minder volledig, terwijl de Nieuwstadpoort wel duidelijker staat aangegeven. Op het plan uit de Atlas der Buurtwegen zijn geen kadastrale nummers aangeduid wel volgnummers die verwijzen naar het bijhorend register. In het register staan de

kadastrale nummers wel vermeld.

Grauwe Torengracht = 229

Grauwe Torenwal = 109

De stadsomwalling:

- Enkel de Gerdingerpoort en de Opitterpoort zijn gedetailleerd getekend, de Nieuwstadpoort en Kloosterpoort zijn niet ingetekend (kadasterkaart – Atlas der Buurtwegen: Gerdingerpoort en Opitterpoort zijn minder gedetailleerd, de Nieuwstadpoort lijkt een brugje aangeduid door twee parallelle muren)
- Zowel de Filterbeek als de Boneputterbeek lopen naast een weg het stadscentrum in wat erop wijst dat de grachten stilstaande waters zijn

¹⁴ Atlas des Communications Vicinales, Commune de Brée, Arrondissement administratif de Maeseyck, Province de Limbourg, 1859, bewaard in het archief van de stad Bree, dienst RO en raadpleegbaar via het internet op www.gislimburg.be en www.geopunt.be (enkel de plannen, niet het register)

- Met uitzondering van het hoefijzervormige gebouw aan de Witte Torenwal, gebouwtje rechts van de Augustijnerstraat zijn er geen aanwijzingen meer van het bestaan van een stadsmuur, rondelen of verdedigingstorens
- Aan de buitenzijde van de gracht op de Ter Rivierenwal is een pad van de Nieuwstadpoort naar de Kloosterpoort (Atlas der Buurtwegen; een pad volledig rond de buitenzijde van de grachten)

Beschrijvingen in het register horend bij de Atlas der Buurtwegen, 1859

In het beschrijvend gedeelte van de Atlas der Buurtwegen is er nog sprake van “rempart”, “Fosse” en “Aqueduc”; onder de titel “entretien” staat zelfs “bien”.

Beschrijvingen:

De vijf grachten met nrs 227, 228, **229**, 230, 231 staan allemaal aangeduid als eigendom van de *Commune de Brée*, en zijn beschreven als *Eau* (water)

De wallen, nrs 1, 108, 109, 225 en 226 staan beschreven als volgt:

- 1: Commune de Brée, Pâtur (weide)
- 108 : La Commune de Brée, Place d'eau
- **109 : La commune de Brée, Place d'eau**
- 225 : La Commune de Brée, place d'eau
- 226 : La Commune de Brée, bâtiment

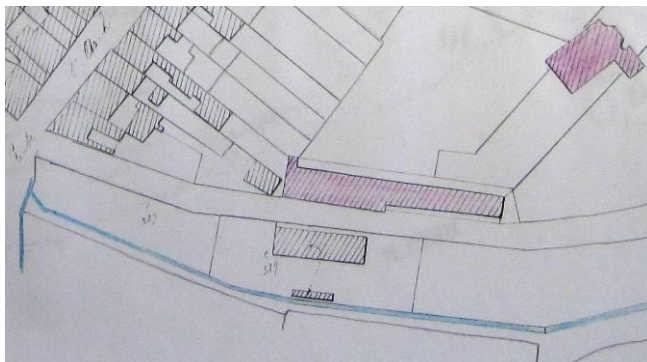
Plan du Breeër Stadsbeek et ses affluents dit Vultrebeek et Booneputterbeek (Atlas der Waterlopen, 1883, Bree, plan nr 5)

De gegevens op dit opmetingsplan zijn in de eerste plaats bedoeld voor het beheer van (on)bevaarbare waterlopen. Afbeelding 17 is een ingekleurde kopie bewaard in het Stadsmuseum te Bree. De originelen zijn opgemaakt in 1883 en in 1886 door de provinciegouverneur goedgekeurd.

Ten opzichte van voorgaande opmetingen zijn er enkele belangrijke verschillen te merken:

Afbeelding 18: Atlas der Waterlopen, Bree, kaartblad 5, sectie B

Afbeelding 19: Atlas der waterlopen, detail van de Grauwe Torenwal met de omleiding van de Boneputterbeek in blauw, het schoolgebouw op de voormalige wal, de nieuwe dekenij en het verbouwde refugiehuis

Stadswallen:

- er is geen aanwijzing meer van het bestaan van grachten of wallen
- de Breeërstadsbeek / boneputterbeek wordt op de hoek van het huidige Stadsplein en de Grauwe Torenwal over de ring geleid aan de buitenzijde van de Grauwe Torenwal en de Stationwal naar de Malta om daar samen te vloeien met de Filterbeek en als Breeërstadsbeek verder te stromen richting Zuid-Willemsvaart
- Ter hoogte van het refugiehuis van de abdij van Postel, paars ingekleurd langgerekt gebouw aan de Grauwe Torenwal staan op de voormalige wal en gracht twee nieuwe, rechthoekige gebouwen ingetekend; de eerste school, kleuter- en lageronderwijs, van de Dames Ursulinen van Maaseik die van 1875 tot 1884 het refugiehuis huurden van de kerkfabriek Sint-Michiël, het in 1884 kochten en in 1890 doorverkochten aan de Dochters van het H. Kruis¹⁵.

Kadasterplan uit 1936 met aanvullingen tot 1952¹⁶

Afbeelding 20: Kadasterplan uit 1936 met aanvullingen tot ca. 1952

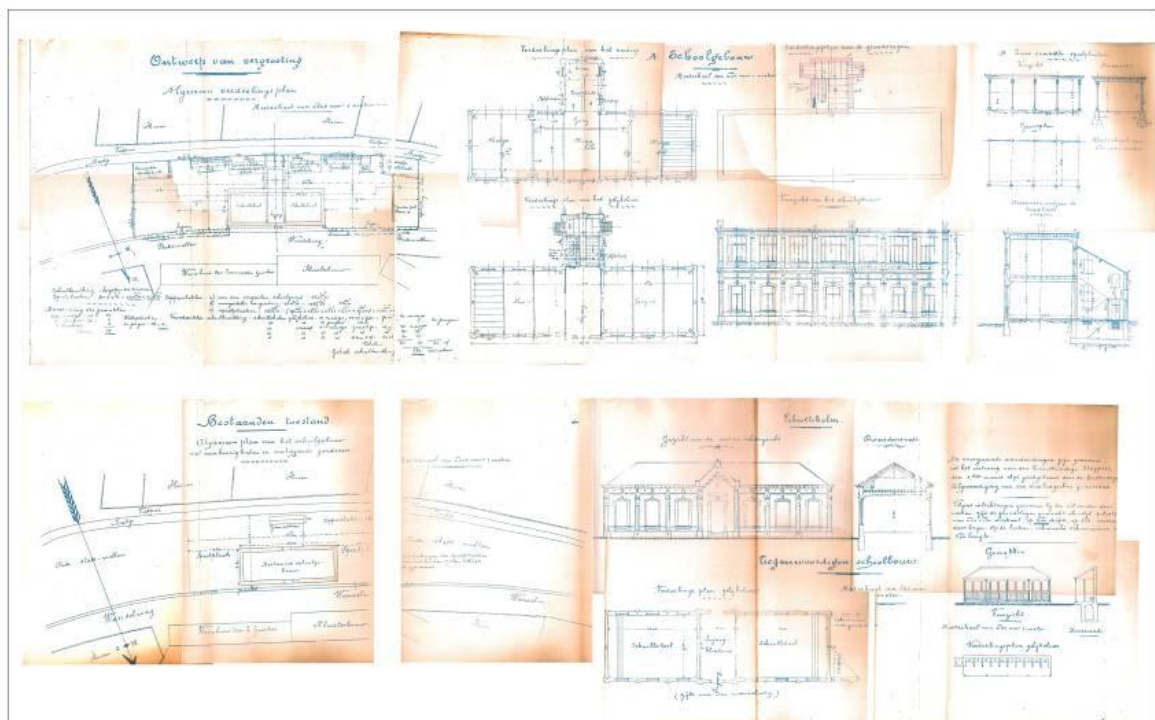
Opmerkelijk is dat de Boneputterbeek terug zichtbaar is in de Kloosterstraat daar waar ze op het plan uit de Atlas der Waterlopen in deze straat niet ingetekend staat. Wel is er nog de omleiding van deze beek via de Grauwe Torenwal en de Stationwal naar de Malta

¹⁵ VAN DE KONIJNENBURG, R., (2006) Het Refugiehuis van de abdij van Postel te Bree, een onderzoek naar de bouwgeschiedenis, p. 5

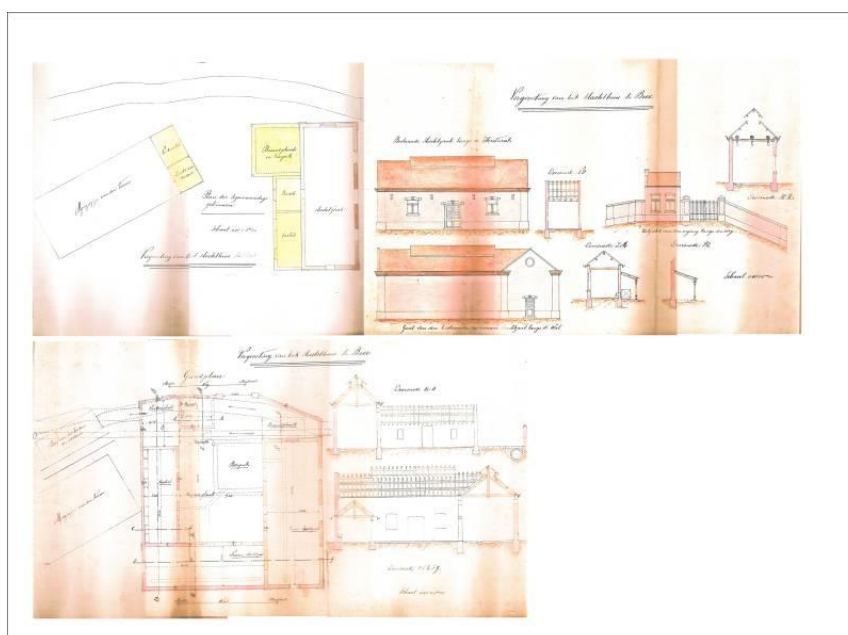
¹⁶ © en bewaarplaats: FOD Financiën, Kadaster – Bree, Stadsplein 1 – 3960 Bree

De stadswallen

- er is geen enkele aanwijzing meer van wallen of grachten, enkel de naam *De Wal* verwijst nog naar deze oude versterkingswerken.
- Op de wallen zelf zijn geen gebouwen ingetekend, wel zijn er perceelsindelingen die verwijzen naar gebouwen. Perceelnr 529f, ter hoogte van het refugiehuis aan de Grauwe Torenwal is het perceel waar het schoolgebouw van de Dochters van het Kruis op stond (cfrt beschrijving Atlas der Waterlopen), perceel 492L aan de Opijterpoort is het perceel waar in de eerste helft van de 20ste eeuw het slachthuis stond.

Afbeelding 21: Schoolgebouw op de Grauwe Torenwal, bestaande toestand en plannen voor verbouwingen, 1907 - archief Stads museum Bree

Afbeelding 22: Slachthuis aan de Opijterpoort, bestaande toestand en verbouwingsplan uit 1902 - archief Stads museum Bree

1981 Isometrisch plan van M. Corstjens

Afbeelding 23: Isometrisch plan getekend door M. Corstjens - 1981

In opdracht van het stadsbestuur tekende M. Corstjens uit Maaseik in 1981 een isometrisch plan van het Breese stadscentrum op basis van luchtfoto's. Dit plan geeft een 3D-idee van het gebouwenbestand in het centrum in het jaar 1981. De kleine ring is nog weergegeven in de staat zoals hij

werd ingericht in de jaren 1951-1953 zonder echter de gebouwen aan de buitenzijde van de wallen weer te geven. Vooral interessant is de site van het Sint-Michielscollege, het voormalig Augustijnenklooster – huidige stadhuis, waar alle bijbouwsels uit de jaren 1950 en later weergegeven zijn. Ook opvallend is de veelheid aan platte daken die meteen een aanduiding zijn voor de datering van gebouwen aangezien platte daken pas na WOII in zwang komen.

Luchtfoto's uit 1949 – 1954 - 1970 – 1986 - 2010 (Afbeeldingen 24, 25, 26, 27 en 28)

Foto's spreken voor zich. In het stadscentrum is een hele evolutie merkbaar van veel open ruimte naar een erg beperkte open ruimte. Op de plaats waar de wallen en grachten lagen is een evolutie merkbaar van brede grasperken naar een volledige inrichting voor verkeer waarbij sporen van grachten en wallen stilaan herleid worden tot een zone tussen gevels waar "ze" ooit lagen.

1949

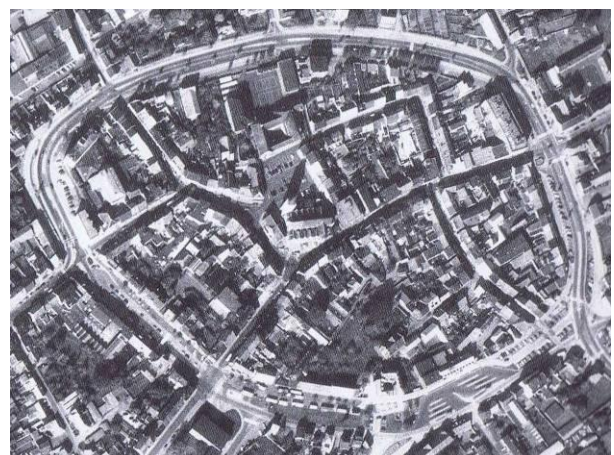
1954

1970

1986

2010

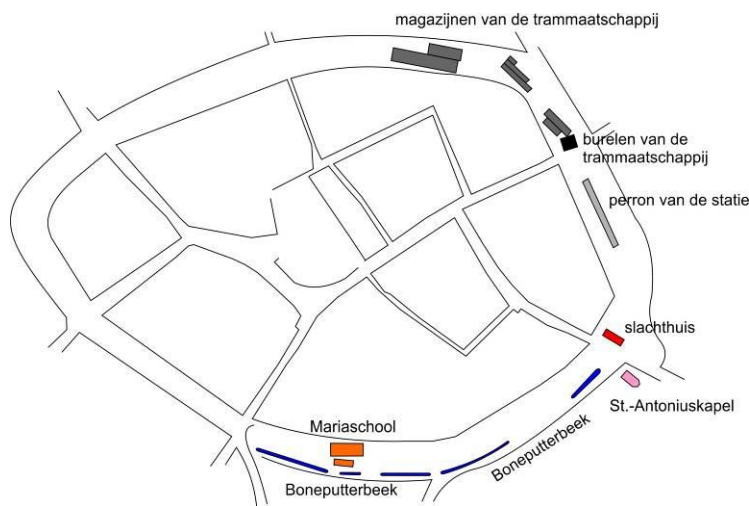

Foto's

Afbeelding 29: De luchtfoto uit 1949, opname gemaakt in opdracht van het Nederlands kadaster, origineel bewaard in het archief van het Nederlands kadaster te Zwolle,

Deze luchtfoto verdient bijzondere aandacht omdat deze foto op een scharniermoment genomen is. Begin jaren 1950 startten immers de werken die de Kleine Ring, de oude stadsomwalling, transformeren in een kleine autosnelweg met gescheiden rijvakken, brede grasperken en bloemperken. Het is ook de enige luchtfoto waarop gebouwen te zien zijn die op het tracé van de voormalige wallen en grachten staan

Afbeelding 30: Overtrek van bovenstaande foto met aanduiding van de gebouwen en de beek op de wallen

werden rond 1945-1950 afgebroken toen de school verhuisde naar nieuwe schoolgebouwen iets verderop aan de buitenzijde van de Grauwe Torenwal.

Ter hoogte van het kruispunt van de Opitterstraat, Grauwe Torenwal, Opitterpoort staat midden in het tracé van de oude wal een gebouw. Dit is het voormalig slachthuis met achterliggend bijgebouw, opgericht rond 1880 en afgebroken einde jaren 1930 toen aan het Stift, ten noorden van het stadscentrum, een nieuw slachthuis gebouwd werd.

Achter dit gebouw, verder op de Stationwal zijn de sporen zichtbaar van de tramstatie die de naamgever

Afbeelding 31: De Grauwe Torenwal met achteraan rechts de St.-Antoniuskapel en centraal het slachthuis

Afbeelding 32: De Sint-Antoniuskapel

is voor de huidige Stationwal, vroeger ook Statiestraat genoemd. Op het kruispunt van de Hoogstraat, de wal en de Malta staat opnieuw een gebouw. Dit zijn de voormalige kantoren van de trammaatschappij. Daarachter staan tramstellen en, vooral opvallend aan de scherpe hoek van de Meinestraat, maar op de wal gelegen, staan de magazijnen en werkhuisen van de trammaatschappij.

Afbeelding 33: De Opitterpoort met rechts het slachthuis

Afbeelding 34: De Grauwe Torenwal gefotografeerd van op ongeveer dezelfde standplaats als Afbeelding 31, maar na de heraanleg uit 1952-1956

Al deze gebouwen hebben in 1950 - 1951, met uitzondering van het slachthuis dat al rond 1938 afgebroken werd, plaats moeten maken voor een echte "boulevard" rond het stadcentrum; een rijbaan met door brede grasperken gescheiden rijvakken. Op zijn beurt heeft die inrichting tussen 1981 en 1989 plaats moeten maken voor een noordelijke ringlaan met

dubbele rijrichting, een zuidelijke met enkele rijrichting, een zeer groot aantal parkeerplaatsen en een uitgebreide bushalte.

Afbeelding 35: De Grauwe Torenwal in 2010, © Google streetview

Afbeelding 36: De Opijterpoort in 2010, © Google streetview

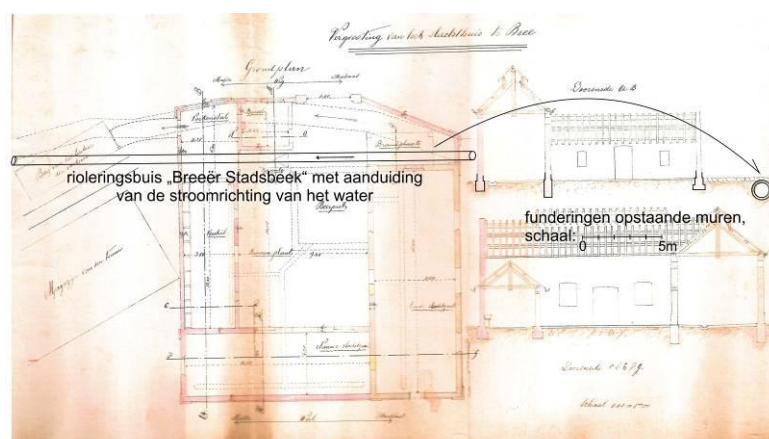
William Beckford

En dan was er William Beckford, zoon van een schatrijke Engelse suikermagnaat, die tijdens zijn Grand Tour de nacht van 4 op 5 juli 1780 in Bree doorbracht¹⁷:

... Op deze wijze reisden we zo'n vijftien mijl, zou ik zeggen, zonder zelfs maar een schuur te zien. Uiteindelijk verschenen er een paar armzalige huisjes, verscholen tussen de heide, in een zandgroeve, waaruit een half creperende familie tevoorschijn kwam die ons nog lang achtervolgde met haar jammerlijk geweeklaag. De moeilijk begaanbare wegen en de lelijke vergezichten, samen met het klaaglijk geroep van mijn smekelingen stemden me uiterst onliefdadig. Ik was in een sombere, onbarmhartige stemming, die duurde tot we Bree bereikten, een haveloze, vervallen stad, omgeven door muren en afgebrokkelde torens. Aangezien ik niets te doen had dwaalde ik daarin wat rond, tot de nacht de mistroostige aanblik verduisterde en me de gelegenheid gaf om ze me, zo ik wilde, edel en majestueus voor te stellen. De avond was kil en ik kroop weg onder de bescherming van de klimop die verscheidene van deze vervallen gebouwen overwoekerde.

2.8. De impact op het bodemarchief van 19de-, 20ste- en 21ste eeuwse bouwwerken

De stadswallen

Afbeelding 37: plannen voor de verbouwing van het slachthuis uit 1902 met aanduiding van de funderingsdiepte en een rioleringsbuis (crft fig. 43 en 44)

De impact van de bouwwerken die op het einde van de 19de eeuw werden uitgevoerd op de oude stadswallen zijn eerder beperkt.

Van de gebouwen van de voormalige trammaatschappij konden geen plannen gevonden worden. Maar omdat het merendeel van deze gebouwen magazijnen en loodsen waren, kan aangenomen worden dat de ingrepen in de bodem beperkt

¹⁷ Corstjens, J. (2007): *Het wirtschaftswunder van Bree, een moeizame weg naar ontsluiting, economische expansie en meer welvaart in: 1000 jaar Bree – breedvoerig herdacht*, Lannoo – Tiel, p.162 en BECKFORD, W. (heruitgave 1991): *Een dromer op reis Een Grand Tour*, Amsterdam, p. 54-55

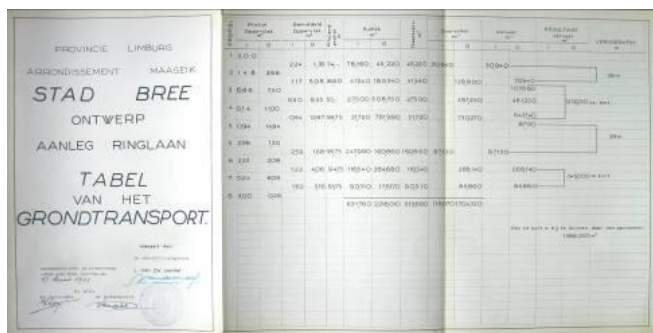
Voor de aanleg van tramrails en perrons is de ingreep in de bodem zo mogelijk nog beperkter aangezien hiervoor geen diepe funderingen hoefden gemaakt. Enkel een ondiep koffer waarin kiezels werden gegooid ter versteviging van de ondergrond volstond.

Aan de noordzijde van het slachthuis werd een rioleringsbuis aangelegd vlak onder het maaiveld. Deze buis had een diameter van 1,35 m. Wij vermoeden dat deze riolering in feite de eerste inbuizing is van de Breeër Stadsbeek. Op het plan dwarst ze immers het volledige gebouw. De impact hiervan op het bodemarchief is beperkt tot het terug uitgraven van de vulling van de voormalige stadsgrachten uit de jaren 1870 - 1875. Misschien is hierbij een gedeelte van de buitenzijde van de middeleeuwse grachtwand verdwenen.

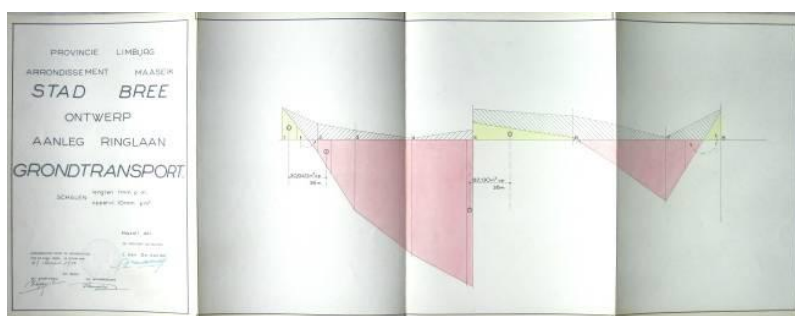
Bij het doorbladeren van het archief van de herinrichting van de kleine ring, de populaire benaming voor de plaats waar de vroegere stadsgrachten en stadswallen zich situeerden, dook een plan op uit ongeveer 1925. Hierop staat aangeduid dat de rondeweg verbreed werd van St.-Job, huidige kruispunt van de Oude Straat met de Grauwe Torenwal, tot Malta aan de noordzijde van de stad.

Afbeelding 38: plan uit 1925 van de verbreding aan de noordzijde van de kleine ring

Een volledige transformatie tussen 1950 en 1952

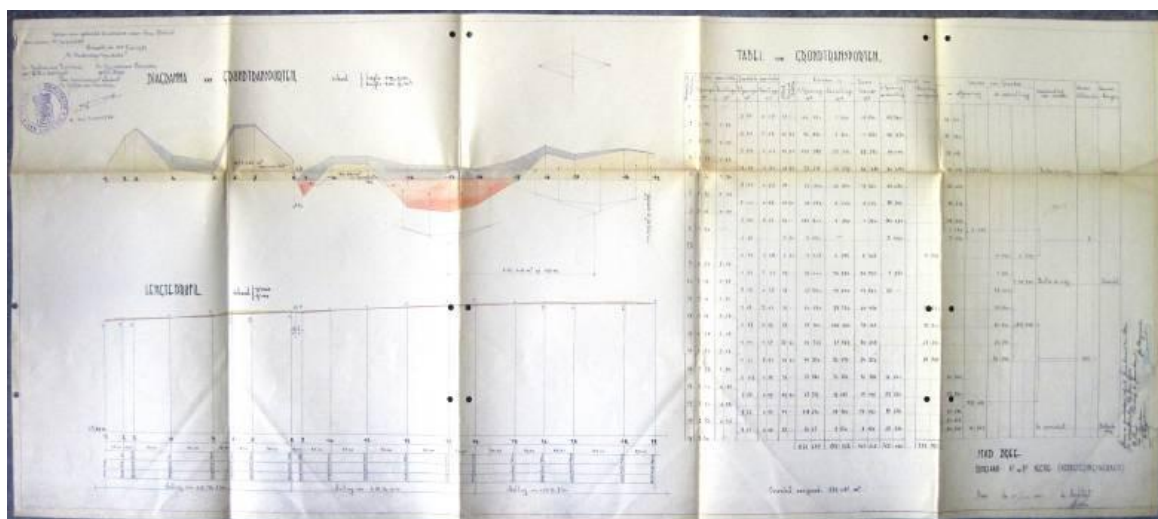
De impact van de transformatie van de kleine ring in de jaren 1950 - 1952 tot een betonbaan met twee rijbanen van elk twee rijvakken, met door brede grasperken gescheiden rijbanen lijkt in eerste instantie veel groter te moeten zijn dan de impact op het bodemarchief van de gebouwen uit de 19de eeuw. Nochtans bleek bij de herinrichting van deze kleine ring in 1981 en later dat restanten van de oude

Afbeelding 39 - 40: Opmetingsplan en -tabel voor het grondverzet voor de aanleg van het gedeelte Gerdingerpoort - Malta

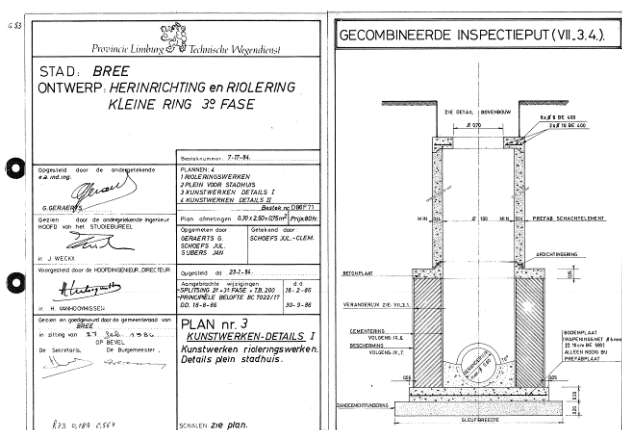
verdedigingswerken zich quasi onmiddellijk onder het betonnen wegdek bevonden. Het is zelfs heel aannemelijk dat meerdere van deze middeleeuwse constructies in die periode opgemerkt werden, maar, in het tijdsbeeld van toen, snel overdekt werden met een laag beton om de "moderniteit" door te kunnen voeren.

In het stadsarchief van Bree worden twee archiefdozen met gemeenteraadsbeslissingen, correspondentie, aanbestedingen, gunningen en opleveringen bewaard over de aanleg van de ring in 1951 - 1952. Jammer genoeg betreft zijn er slechts weinig plannen bewaard. Uit twee plannen blijkt duidelijk dat voor de aanleg van de kleine ring veel grond is aangevoerd. Voor de werken aan het gedeelte van de Gerdingerpoort tot aan de Malta, de huidige Witte Torenwal, werd liefst 1586,25 m³ grond bijgebracht.

Afbeelding 41: Opmetingsplan en -tabel voor het grondverzet van het gedeelte van Sint-Job tot aan de Gerdingerpoort.

Voor het gedeelte van Sint-Job tot aan de Gerdingerpoort, een gedeelte van de huidige **Grauwe Torenwal**, de Ter Rivierenwal en de Kruittorenwal, was er een overschot van 538,081 m³ grond. Op het grondverzet plan van dit gedeelte zijn duidelijk nog heuvels herkenbaar die weggegraven dienden te worden. Waarschijnlijk betrof het de laatste restanten van de stadswallen.

Afbeelding 42: Tekening van een inspectieput voor de riolering op de Kleine Ring, 1981 (Archief Agentschap Wegen en verkeer, district Maaseik)

Ook in de jaren 1950 zijn er weldegelijk ingrepen in de bodem gebeurd door het graven van sleuven voor rioleringen en andere nutsvoorzieningen. Uit de bestekken die voor de werken werden opgemaakt blijkt dat de rioleringsbuizen die gebruikt werden maximaal 50 cm diameter hadden. Voor de slokkers en de huisaansluitingen werden grèsbuizen met een diameter van 30 cm of 40 cm gebruikt. De inspectieputten hadden een diepte van nauwelijks 1 meter waaruit afgeleid kan worden dat de riolering nauwelijks dieper lag.

De riolering werd aangelegd aan de binnenzijde van de kleine ring omdat daar bebouwing aanwezig was. De buitenzijde werd niet voorzien van riolering, enkel regenwaterslokkers langs de betonnen rijbaan.

Samengevat kan gesteld worden dat de impact van de aanleg van de kleine ring in de jaren 1950 - 1952 eerder beperkt is geweest. Meer nog, door het afdekken van funderingen en andere restanten van de middeleeuwse verdedigingswerken bleef het grootste gedeelte daarvan bewaard zoals het na het slechten van de wallen en grachten in 1870 werd achtergelaten.

Opnieuw ingericht: 1981 - 1989

De derde grote werken aan de kleine ring zijn de herinrichtingswerken die duurden van 1981 tot 1989. De impact van deze werken op het bodemarchief was veel groter dan bij eerdere werken. Toch dient opgemerkt dat onder de aarden wallen er nauwelijks sprake kan geweest zijn van enige opbouw van bodemarchief tot in het begin van de 20ste eeuw wanneer er steeds meer werken op die kleine ring worden uitgevoerd.

Afbeelding 43: rioleringsplan (rode lijnen) en inbuizing Breeër Stadsbeek (blauwe lijn) op basis van de plannen van de herinrichtingswerken 1981 - 1990 (archief Agentschap Wegen en verkeer, district Maaseik)

Omgekeerd geldt hetzelfde voor de stadsgrachten die pas vanaf de 12de / 13de eeuw gegraven werden, regelmatig uitgediept en in 1870 terug gedicht werden.

De inspectieputten geven meteen de diepte weer van de riolering. Deze riolering ligt tussen 2 m en 4,5 meter onder het huidige wegdek. De gebruikte buizen hebben een diameter van 70 cm tot 120 cm. Dit had voor gevolg dat voor het plaatsen van de riolering grachten gegraven zijn van 2 m breedte tot 4,5 m diepte.

Uit de plannen blijkt dat, met uitzondering van de inbuizing van de Breeër Stadsbeek op de

Grauwe Torenwal, de riolering aan de binnenzijde van de wal aan de zuidzijde, **Ter Rivierenwal - Grauwe Torenwal**, onder het fietspad aangelegd werd en aan de buitenzijde vlak naast de stoep. In het noordelijk gedeelte, Kruittorenwal, Witte Torenwal, Stationwal, werd eenzelfde afstand tot de huizen aangehouden.

Hierbij werd uiteraard het bodemarchief grondig verstoord en werden verschillende elementen van de middeleeuwse verdedigingswerken beschadigd en zelfs volledig vergraven. De restanten van het poortgebouw van de Gerdingpoort werden volledig weggegraven net zoals de resten van de Kloosterpoort. De funderingen van de Verwerstoren bleven nagenoeg ongeschonden, de rondelen op de Witte Torenwal en de funderingen van de Opitterpoort werden gedeeltelijk vernietigd.

De Grauwe Toren werd volledig blootgelegd en geconserveerd als monument.

Niet alleen bouwwerken....

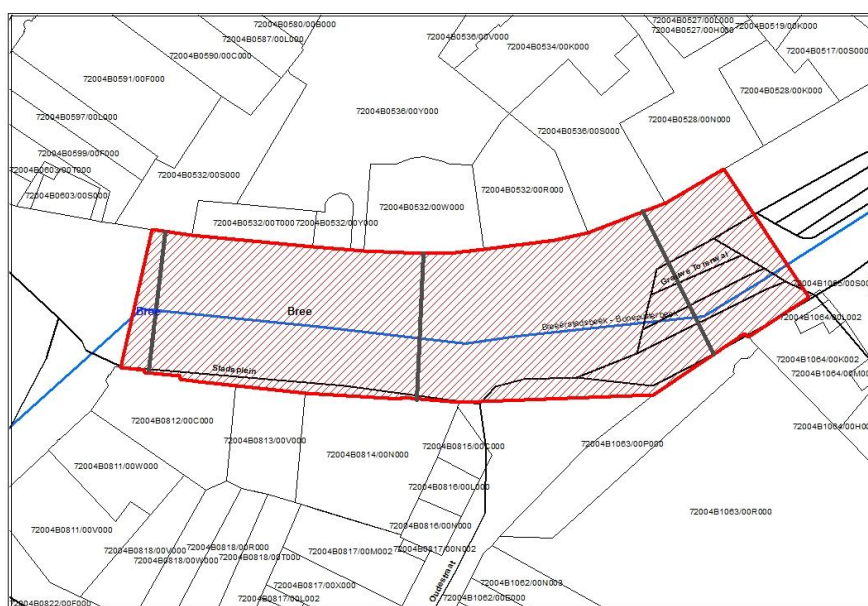
Niet alleen bouwwerken hebben een impact gehad op het bodemarchief van de stadswallen. Voor een Jeepcross in 1947 heeft men sensationele hindernissen gemaakt waaronder ook uitdiepingen!

Afbeelding 44: Bericht uit Het belang van Limburg van 11 oktober 1947

2.9. Eerder archeologisch onderzoek

Naar aanleiding van de herinrichtingswerken tussen 1981 en 1989 werden op de Kleine Ring verschillende archeologische onderzoeken en vaststellingen uitgevoerd. Ook binnen de afbakening van het projectgebied van deze opdracht werden archeologische opgravingen en vaststellingen gedaan. Eén aantekening dient hierbij gemaakt: de zone waarin zich de Opitterpoort bevindt, waarmee bedoeld wordt het middeleeuwse poortcomplex en niet de huidige straat Opitterpoort want die ligt buiten de Kleine Ring, hoort niet tot het afgebakende gebied zoals vastgelegd in de Bijzondere Voorwaarden uitgevaardigd

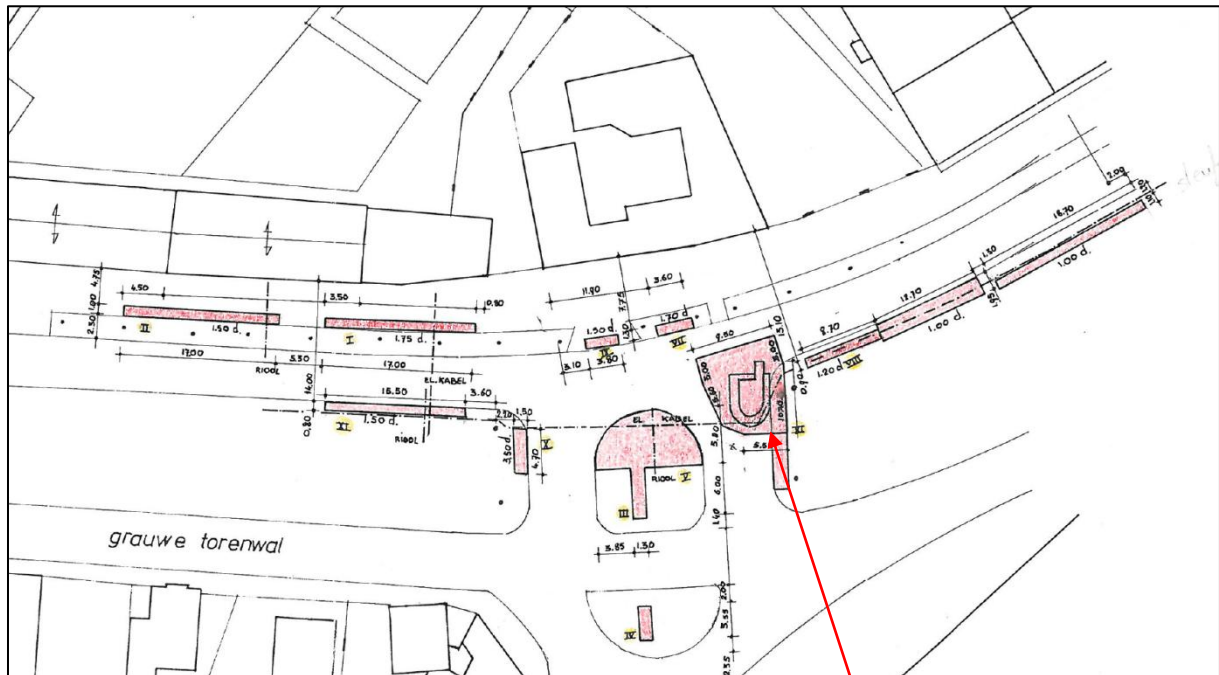
door het Agentschap Onroerend Erfgoed. Toch hebben we ook hieraan de nodige aandacht besteed – in de mate van het mogelijke.

Afbeelding 45: afbakening onderzoeksgebied

2.9.1 De Grauwe Toren

Verslag van de opgravingen aan de Grauwe Toren (Grauwe Torenwal)

Afbeelding 46: sleuvenplan opgravingen Grauwe Torenwal 1984, archief stad Bree (Situering van de Grauwe Toren)

In opdracht van het Breese stadsbestuur werd in 1984 onder leiding van mevrouw Annita Verhoeven archeologisch onderzoek uitgevoerd op de Grauwe Torenwal. Er werden in totaal 12 sleuven aangelegd; nu zouden we praten over 10 proefsleuven en 2 kijkvensters. Behalve in één "kijkvenster" werden in geen van de proefsleuven sporen of restanten van constructies aangetroffen. Het onderzoek spitste zich derhalve vooral toe op de Grauwe Toren.

Het verslag van de opgraving zoals gepubliceerd¹⁸:

"De grauwe toren stond tussen de Opitte- en Kloosterpoort in de richting van Maastricht, tegenover de oude Gruitroderstraat. Groot Verlof 1944 werden er de fondementen van blootgelegd en de kelder uitgegraven door een groep studenten van "Frisse Heikracht". De kelder diende als gevang. Jammer genoeg werd hij kort daarop weer toegeschoten". Deze aanwijzing bakende een gebied af gelegen voor het klooster en het sociaal centrum. Aanvankelijk volgden we de geplande rioleringssleuf om latere grondverzakkingen te vermijden. Vrij vlug werd duidelijk dat de ondergrond ongerept was, zodat we ons werkterrein verlegden naar de middenberm, de gedempte stadgracht zoals de samenstelling van de ondergrond verraadde. Baksteenpuin, scherven, beenderen, afval en meniglei soorten grond werden ordeloos door elkaar aangetroffen. Uiteindelijk stootten we op een solide baksteenmuur, gelegen onder het betonnen wegdek. Stukje bij beetje kwamen de restanten aan het oppervlak, telkens weer voor verrassingen zorgend.

Beschrijving.

De kelderverdieping die in een zeer goede staat bewaard gebleven is, bestaat uit een gesloten T-vormige binnenruimte met maximum afmetingen van 4 X 2,4 m., omgeven door een solide baksteenmuur. Opvallend zijn de verschillende muurdiktes. Zo heeft de noordelijke muur slechts een dikte van 0,40 m. terwijl de dikte van de overige muren variëren van 0,80 tot 1,18 m aan de ronding. Het bouwwerk dat met zijn lengte haaks op de oude omwalling staat is dus enkel aan de noordzijde onversterkt. Een trap met 5 rechte en een aantal

¹⁸ VERHOEVEN, A., (1984): *Opgravingen op de Grauwe Torenwal – 1984*, Het Ezendröpkje – Tijdschrift van de Geschied- en Heemkundige Kring Groot-Bree, 6, pp. 20.

verdraaide treden maakt de ruimte toegankelijk vanuit de binnenstad. De oost- en westmuren sloten vroeger zijdelings aan op de aarden omwalling hetgeen te merken is aan de plaatselijke ruwere afwerking van de muren. De zuidzijde van het bouwwerk is afgerond en heeft in de stadsgracht gestaan. Het fundament op grotere diepte en de uitspoeling van de buitenste baksteenlagen getuigen hiervan. Het verschil in de funderingsdiepte, gaande van 0,32 m. aan de noordzijde tot 2,80 aan de kopkant, resulteert in de trapsgewijs uitgevoerde funderingsmuren. Het oorspronkelijk vloerniveau zou zich op ongeveer 0,20 m. onder de laagste trede kunnen situeren. Uitsluitel hieromtrent bestaat niet maar een verharde, waarschijnlijk aangewaterde zandlaag wijst in die richting. Dat de ruimte overwelfd was bewijst de aanzet van dit gewelf, Twee overkragende strekkenlagen en één schuin gemetste koppenlaag zijn nog vrij intact bewaard gebleven. De twee schietgaten, respectievelijk in de oost- en westmuur aangebracht vlak boven de waterspiegel, zijn zijdelings gericht en bestrijken dus alleen de grachten. Dit laat ons besluiten dat er hogerop schietgaten moeten geweest zijn die de overkant van de gracht bestreken. Ten slotte kunnen we nog vermelden dat een bouwtechniek van kalk, meel en Rekemse bakstenen werd toegepast. De diepste funderingsvoeten zijn uitgevoerd in mergelblokken die in contact met water keihard worden. In de onmiddellijke omgeving van deze kelder werd geen enkele aanwijzing gevonden wat betreft eventuele verbindingen of bijgebouwen. Aansluitend bij de muren werd echter wel een puinstort aangetroffen, bestaande uit een samenraapsel van baksteen, metselkalk, mergel- en arduinfragmenten. Vermoedelijk zijn het afbraakmaterialen van de bovengrondse constructie.

Wat de stratificatie binnen het complex betreft dient opgemerkt dat "grootverlof 44" deze kelder reeds (gedeeltelijk ?) uitgegraven werd. Tot op 1,50 m. vonden we in de opvullingslaag inderdaad voorwerpen uit de oorlogsjaren. Eenmaal dieper troffen we sporadisch enkele steengoedscherven aan. Op ongeveer 2 m. diepte stootten we op een zuivere, verharde laag die we hierboven reeds beschreven als zijnde het mogelijk vloerniveau.

Aardewerk

De weinige scherven die we hebben kunnen we onderverdelen in twee groepen, enerzijds de rood bakkende waar, waarvan de rode kleur verkregen werd door een oxyderend bakproces bij een lage baktemperatuur van 900°C. Deze scherven vertonen vaak een slabversiering bestaande uit een wit of geelbakkende klei. Met ten dele groene, ten dele kleurloze glazuur werden meerkleurige effecten bereikt. Niet zelden komt voor dat op de scherven een witte band aanwezig is d.w.z., dat het glazuur alsook de slabversiering verdwenen is en slechts de afdruk ervan nog zichtbaar is. De kleurdekoratie is meestal geometrisch en samengesteld uit concentrische ringen omheen een centraal motief, De vormenvariatie blijft hoofdzakelijk beperkt tot schalen waarbij de decoratie steeds voorkomt aan de binnenzijde terwijl de buitenkant vrijwel nooit geglazuurd is.

Anderzijds het steengoed, waarbij door de hoge baktemperatuur van 1200 - 1300°C de klei "sintert" of verglaasd tot een impermeabele massa. Hetgeen verklaart waarom steengoedscherven meestal afkomstig zijn van gebruiksvoorwerpen zoals kruiken, kookpotten... De diepbruine kleur van vele scherven werd verkregen door de voorwerpen te bestrijken met een laagje zuivere, ijzerhoudende klei en door toevoer van lucht op het einde van het bakproces. Veel voorkomend zijn bodemfragmenten met vlakke bodem of met uitgeknepen standlobben, buik- en halsfragmenten met draairingen als reliëfversiering. Geen enkele scherf valt op door zijn uitzonderlijke vorm of versiering, kleurdekoraties hebben we nergens aangetroffen.

Metaal.

Onder het schietgat in de oostelijke muur werd een bolvormig metaal voorwerp, Ø 18 mm gevonden. Vermoedelijk gaat het hier om een loden kogel voor handvuurwapens.

Muntstuk.

In de onmiddellijke omgeving van de zuidelijke muur troffen we een muntstuk aan tussen het verweerde baksteenpuin. Bij nader onderzoek blijkt het hier te gaan om een koperen oord (gigot) ter waarde van 6 mijten geslagen onder de regering van Filips H. Het stamt hoogstwaarschijnlijk uit het atelier van 's Hertogenbosch, het enige atelier dat zover bekend dit muntje in 1598 sloeg. Trouwens het muntmeestersteken dat tussen 15 en 98 zichtbaar is, lijkt het best op het boompje dat voor dit atelier als herkenningsteken in voege was,

Voorzijde: Hoofd van Filips II in het veld.

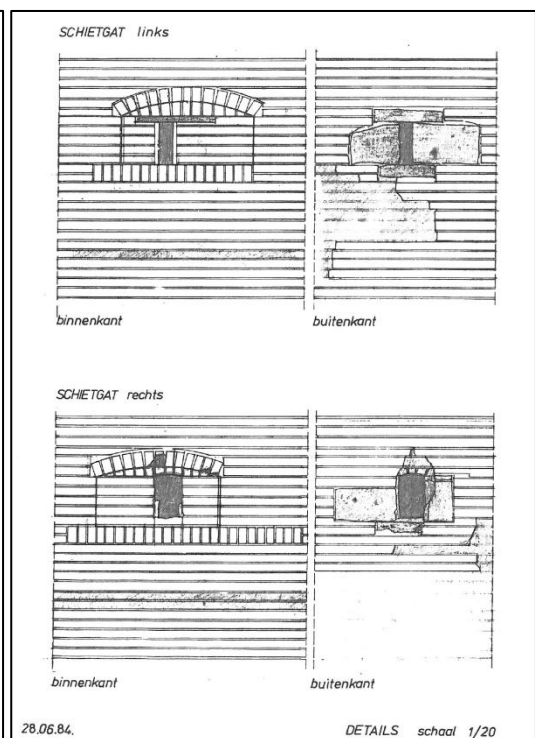
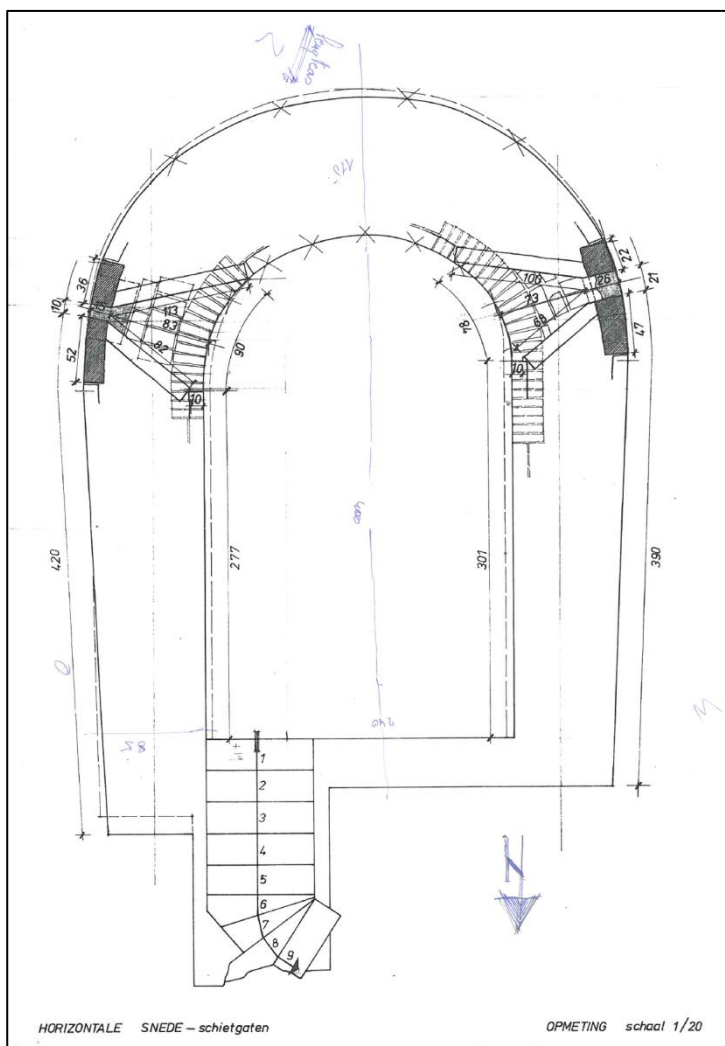
Omschrift; PHS. D. G, HISP. Z. REX. B(R) 15 (boompje) 98

Keerzijde: Wapenschild

Omschrift: DOMINVS MIHI ADIVTO(R)

Besluiten.

De diverse tekeningen en schetsen van de versterkte stad Bree die bewaard gebleven zijn, zouden ons kunnen helpen bij het reconstrueren van het middeleeuws stadsbeeld, ware het niet dat ze onderling weinig overeenkomst vertonen. Wat o.a. wel duidelijk werd was een min of meer analoge situering van Een verdedigingssuitbouw in de omgeving van de Oude Straat, Over de exacte ligging bestond geen consensus. Gezien de geringe oppervlakte van de opgegraven kelderverdieping bestond aanvankelijk het vermoeden dat we hier slechts te maken hadden met een rondeel, hetgeen ons aanspoorde tot een verdere ontleding van de Ferrariskaart. Op deze kaart, uit het midden van de 18de eeuw, staan drie rondelen tussen de Opitte- en de Kloosterpoort. De ligging van één daarvan komt overeen met de door ons blootgelegde kelderverdieping. In dit perspectief hebben we meerdere proefsleuven gegraven. Dit alles bleef verder zonder resultaat. Het is dan ook hoogst onwaarschijnlijk dat één rondeel nog vrijwel intact bewaard gebleven is terwijl van de anderen geen aanwijzingen terug te vinden zijn. De totale hoogte van het gebouw moet minstens overeenstemmen met de hoogte van de omwalling die volgens Maes F, bestond uit een metershoge aarden wal met een ringmuur erop, van ongeveer manshoogte. Hetgeen, verklaart waarom nergens een aansluiting met deze muur teruggevonden werd. De gegevens over de datering zijn hypothetisch. De keramiek kan niet dienen ter datering van de bouwresten. Het betreft immers vooral afval van huisraad, als vulmateriaal gedeponeerd bij de demping van de grachten. Er blijven ons alleen de archiefgegevens van Maes F. die we reeds in Hfst. 1 vermeld hebben. De kelderverdieping zou kunnen dateren van voor het slopingsbevel van Karel van Bourgondië (1467). Een grondige afbraak had vermoedelijk niet plaatsgevonden vermits begin 16de eeuw herstellingen werden uitgevoerd.

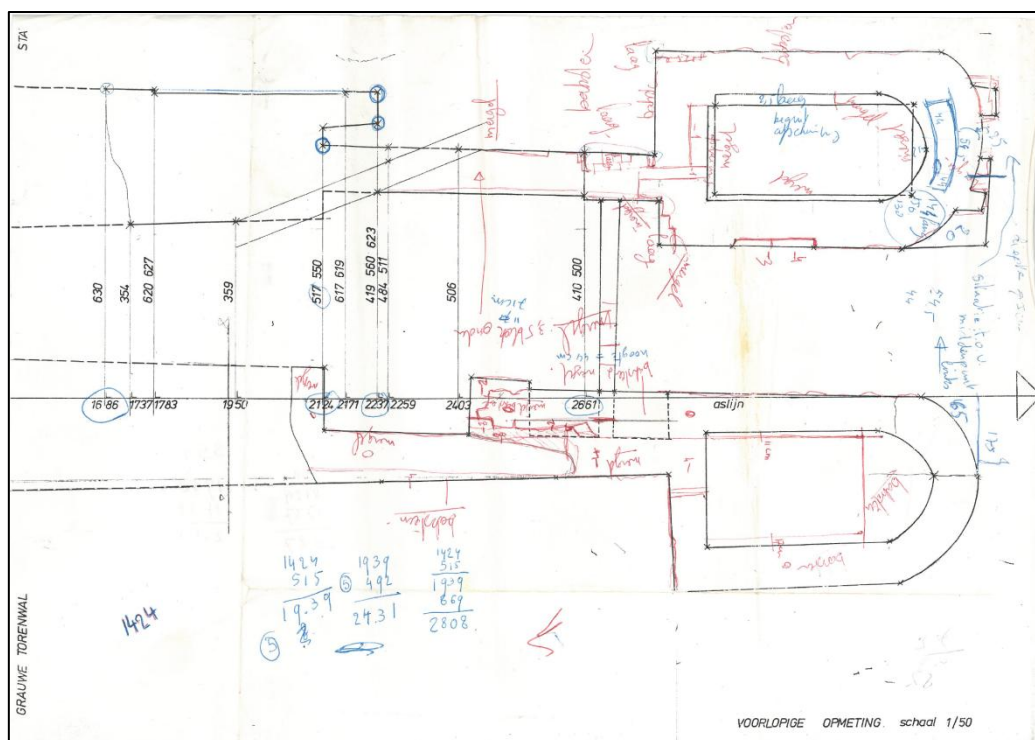
Afbeelding 47: opmetingsplannen uit 1984 van de Grauwe Toren (stadsarchief Bree – Stadsmuseum) - Afbeelding 48: Detail opmeting van de schietgaten (links = west, rechts = oost)

2.9.2. De Opitterpoort

Tijdens de werken in 1984 werden ook de restanten van de Opitterpoort blootgelegd. Archeologische opgravingen bleven beperkt tot het vrijleggen van de contouren van de restanten en het deels uitgraven van de binnenzijde van de torens. Dit leverde echter geen vondsten op behoudens enkele scherven steengoed, rood aardewerk met slibversiering en hotelporselein. De contouren van de funderingen werden ingemeten en vastgesteld werd dat de twee torens hoofdzakelijk in baksteen waren opgetrokken terwijl de funderingen van de verbindingsmuren naar de aanpalende woningen op de hoeken van de Opitterstraat in mergel (maastrichtsteen) gebouwd waren.

Qua uitzicht lijkt het dat dit de belangrijkste toegangspoort naar het centrum was. De opbouw bestond uit twee torens die in grondplan en qua grootte zeer vergelijkbaar zijn met de Grauwe Toren. Op de kop van de oostelijke toren zijn bij een herstelling – datum onbekend - twee kleine steunberen in baksteen aangebracht ter ondersteuning van de licht naar buiten hellende kopmuur. De doorgang tussen beide torens is slechts 2,90 m breed. Beide torens zijn met de stadskern verbonden door muren opgetrokken in maastrichtersteen, althans in de funderingen. De afstand tussen deze twee muren bedraagt aan de binnenzijde aan de kant van de torens 3,90 m en aan de huizenzijde 4,85 m; ze vormen als het ware een soort trechter naar de poort. In de westelijke muur zijn aan de binnenzijde drie uitsparingen gemaakt. Mogelijk gaat het om kleine uitwijkplaatsen voor in- en uitgaand verkeer of omabri's – schuilplaatsen - voor wachters.

Het archeologisch onderzoek, noch de opmetingsplannen werden ooit uitgebreid gepubliceerd. Er zijn enkel een paar vermeldingen.¹⁹

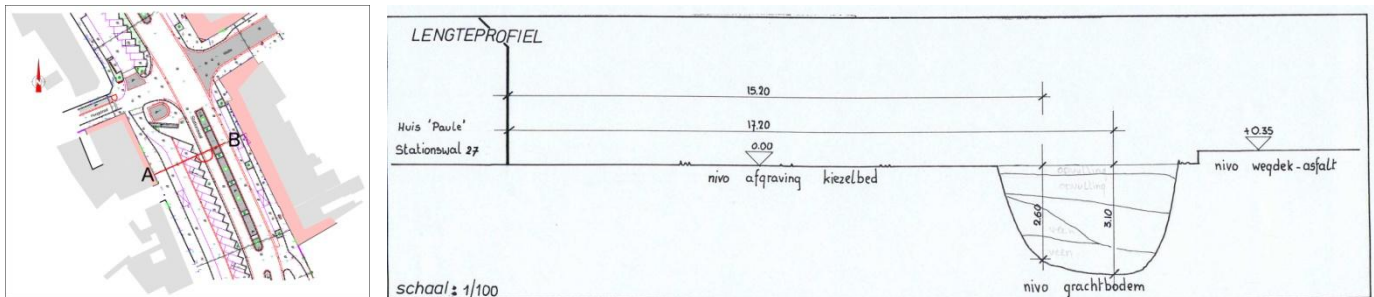

Afbeelding 48: opmeting Opiitterpoort, A. Verhoeven - 1984, stadsarchief Bree

¹⁹ Van de KONIJNENBURG R. en BEX P. (1991): *Kleine Ring om Bree*, Paesen – Opglabbeek - van de Konijnenburg, R., 2012, Voorstudie archeologisch onderzoek in het vooruitzicht van de herinrichting van de publieke ruimte in Bree-centrum met inbegrip van de wallen, Haast-rapport 2012-07 Wettelijk depot : D/2012/12654/7

2.9.3 De stadsgracht

De oude stadsgracht werd in het verleden één keer gecoupeerd. Ook in 1984 kon mevr. Verhoeven samen met haar team een dwarsprofiel intekenen ter hoogte van de Stationswal, huisnummer 27. Dit profiel, waarvan helaas geen fotografische opnames bestaan, is enkel een tekening bewaard met een summiere beschrijving van de bodemlagen. Volgens deze opmeting is de gracht op die plaats 3,10 m diep en 5,18 m breed.

Afbeelding 49, situering van het profiel - afbeelding 50, tekening van het noordprofiel

2.9.4. Geofysisch onderzoek²⁰

Op 10 mei 2015 werd over heel de Grauwe Torenwal een geofysisch onderzoek uitgevoerd door Jeroen Wijnen en Bas Vervoort van Land!. Als eikpunt werd eerst de zone van de Opijterpoort gescand omdat de scanning gebeurde nog voor de bestrating in betonklinkers opgebroken werd. Vraag was of de sonde krachtig genoeg zou zijn om door de klinkers te scannen en zo de contouren van de Opijterpoort vast te leggen aangezien we wisten dat de funderingen van deze toren nog nagenoeg integraal onder het bestaande wegdek en het kasseienpatroon aanwezig waren.

Het resultaat was meer dan hoopgevend: de contouren konden volledig en herkenbaar vastgelegd worden op verschillende dieptes.

Voor het vervolgonderzoek werd de Grauwe Torenwal opgedeeld in twee zones: zone 1 omvat de parkeerhavens aan de Grauwe Torenwal van het Stadsplein tot aan het kruispunt met de Oude Straat, zone 2 is het volledige – inmiddels voormalige – busstation.

De conclusies van het onderzoek luiden:

In opdracht van de gemeente Bree heeft "Land! geologie, bodem en archeologisch advies" in mei 2015 een Geofysisch Onderzoek uitgevoerd, gebruikmakende van een grondradar. Het plangebied, waarvoor het geofysisch onderzoek is uitgevoerd, is gelegen aan de Grauwe Torenwal te Bree, in de gemeente Bree. In het kader van de herinrichting en archeologisch vervolgonderzoek ter voorbereiding van de werken is er geofysisch onderzoek uitgevoerd naar bekende en verwachte resten van de voormalige stadsomwalling. Doel van het geofysisch onderzoek, gebruikmakende van een grondradar, is het opsporen van de in het onderzoeksgebied in de bodem vermoede rondelen en andere structuren van de stadsomwalling of andere voormalige bebouwing die mogelijk nog in de bodem aanwezig kan zijn. De uitslagen van de grondradar worden geïnterpreteerd en in overzichtelijk plaatjes/kaarten samengebracht. De overzichtskaarten kunnen als basis dienen voor een doorgevoerd onderzoek naar het bodemarchief van de stad Bree op en nabij de voormalige stadomwalling.

²⁰ WIJNEN, J., 2015, Geofysisch Onderzoek aan de Grauwe Torenwal te Bree, gemeente Bree. Land! rapportage 3 Eindhoven 2015 (Land! geologie, bodem en archeologisch advies)

De wetenschappelijke vraagstelling heeft betrekking op de aard van de te verwachten structuren behorend tot de voormalige stadswal, nabij de voormalige stadswal of bebouwing van na het in onbruik raken van de stadsomwalling. De vraagstelling van het onderzoek kan als zodanig worden geformuleerd:

1. Wat is de bodemopbouw? Zijn er aanwijzingen dat er resten van de voormalige stadsomwalling in de ondergrond aanwezig zijn?

Op de contourkaarten die verschillende niveaus van de ondergrond representeren zijn verschillende zones aangetroffen die afwijken van de achtergrond. Algemeen gaat het om harde reflecties die gemeten zijn met een grondradar in een verder redelijk homogene (lemige) zandgrond. Afgezien van de leidingen onder het fietspad tegen de bebouwing, een lagedruk gasleiding bij de Opitterpoort en laagspanningskabels onder de bestrating van de parkeervakken representeren deze anomalieën mogelijk resten die behoren tot de voormalige stadsomwalling.

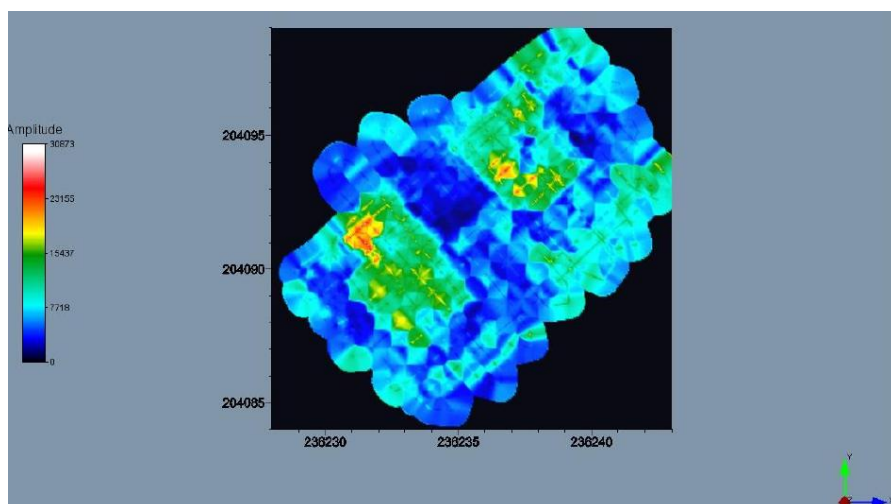
2. Kunnen de funderingen van ronddelen, verdwenen bebouwing en andere fenomenen binnen het onderzoeksgebied met de gebruikte methode worden aangetoond en gekarteerd?

Met name in de ondergrond van het busstation zijn mogelijk interessante structuren aangetroffen. Er zijn binnen een zone anomalieën aangetroffen (coördinaat ca. 204040/236164) waarbij de moeilijkheid ligt om te onderscheiden of deze structuren tot eenzelfde (meer rechthoekig) gebouw behoren of dat het b.v. om een toren en losstaande muur gaat. Verder is er bij coördinaat 236140/204024 een fenomeen zichtbaar dat op alle niveaus bij benadering half rond is. Deze anomalie voldoet het meeste aan de voorstelling van een (helft van een) ronddeel, maar met vervolgonderzoek zou moeten worden getoetst of dat ook daadwerkelijk zo is. Als het een ronddeel is heeft deze waarschijnlijk een doorsnede van 16 à 20 m. Verder is er een band zichtbaar op de contourkaarten van het busstation die enige samenhang lijkt te vertonen met de boven beschreven structuren.

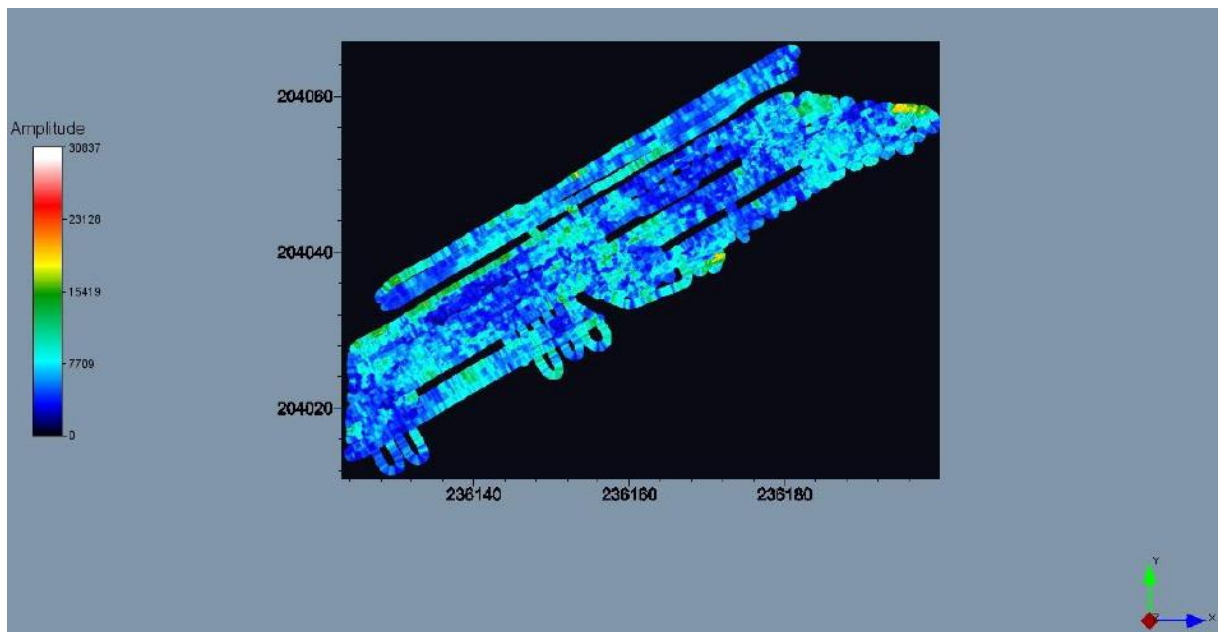
Ter hoogte van de parkeervakken zijn op de contourkaarten rond de coördinaten 236000/204012 en 236068/204006 minder uitgesproken anomalieën zichtbaar, die mogelijk bebouwing zoals lichtere torens zouden kunnen representeren. Het zou hier dan moeten gaan om oorspronkelijk losstaande torens die 60 m uit elkaar lagen. Verder is er mogelijk aan de westzijde van zone 1 onder weg een anomalie met zachte reflecties aangetroffen die mogelijk een gedempte beek representeert.

3. Het voornaamste doel van het onderzoek is het aantonen van de contouren van de verwachte ronddelen en andere met de stadswallen samenhangende structuren. Kunnen er bepaalde zones worden begrensd die zich bij uitstek lenen voor een doorgevoerd onderzoek naar het bodemarchief op en nabij de voormalige stadomwalling.

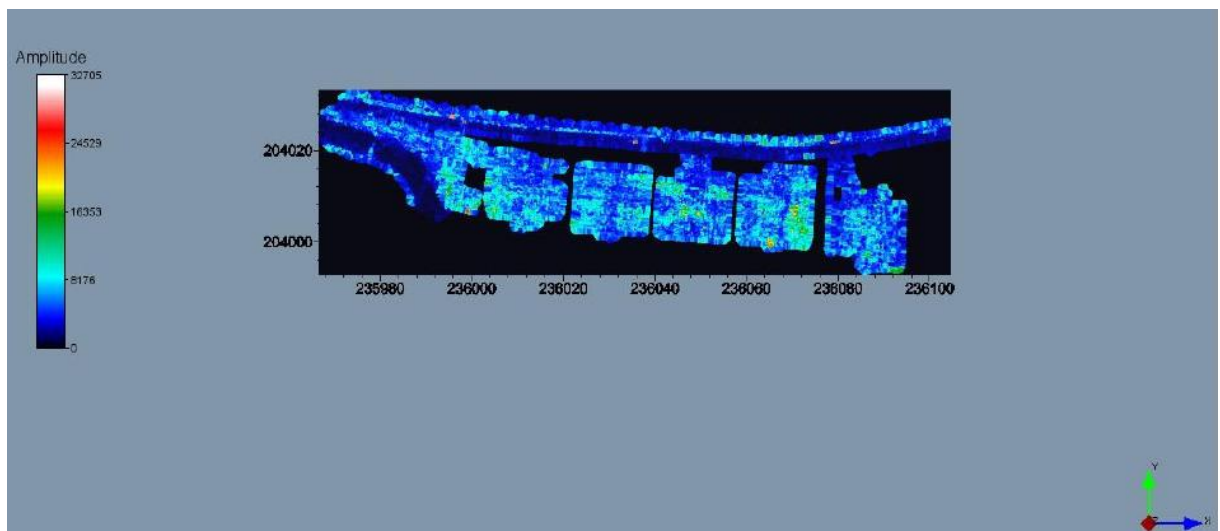
Voorop het busstation zijn mogelijk structuren aangetroffen die een bepaalde samenhang lijken te vertonen (een potentieel ronddeel en een of twee gebouwen en een anomalie die deze mogelijke gebouwen een samenhang lijkt te geven). In zone 1 zijn mogelijk wel de resten van twee losstaande torens aanwezig van 10 à 12 m doorsnede en kan een eventueel vervolgonderzoek binnen zone 1 beperkt worden tot deze torens. Verder is de mogelijk gedempte beek onder de weg (westzijde zone 1) interessant voor een nader onderzoek. Er wordt geadviseerd om zone 2 (busstation) behalve het fietspad vlakdekkend op te graven.

Afbeelding 50, scan van de Opitterpoort op 50 cm onder het maaiveld

Afbeelding 51: scan op – 50 cm maaiveld van zone 1 (Grauwe Torenwal, Stadsplein tot Oude Straat)

Afbeelding 52: scan op – 100 cm maaiveld van zone 2 (Grauwe Torenwal, voormalig busstation)

3. De onderzoeksopdracht

3.1. Doel van het onderzoek en vraagstelling

Het doel van het onderzoek en de vraagstelling werden door het Agentschap Onroerend Erfgoed geformuleerd in de Bijzondere Voorwaarden:

Doel van het onderzoek is de archeologische evaluatie van het terrein en van de tijdens het geofysisch onderzoek aangetroffen anomalieën. Dit houdt in dat het archeologisch erfgoed opgespoord, geregistreerd, gedetermineerd en gewaardeerd wordt en dat de potentiële impact van de geplande werken op de archeologische resten wordt bepaald. Indien blijkt dat de tijdens het geofysisch onderzoek aangetroffen

anomalieën archeologische structuren zijn, worden ze opgegraven tot 10cm onder verstoringsdiepte. De noodzaak tot opgraven wordt bepaald tijdens een evaluatiemoment met Onroerend Erfgoed.

Tijdens de opgraving worden minimaal volgende **onderzoeksvragen** beantwoord:

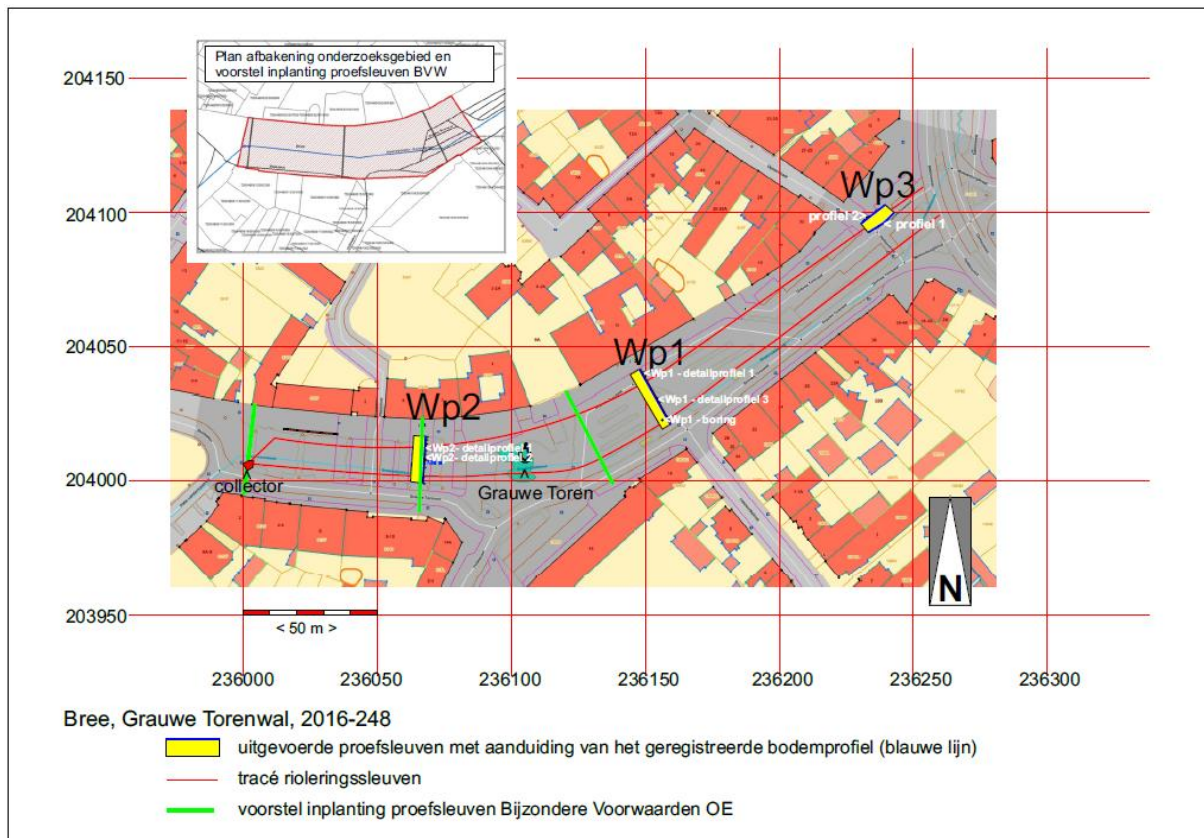
- Welke elementen uit de bureaustudie en het geofysisch onderzoek worden bevestigd/weerlegd door de opgraving?
- Wat is bodemopbouw en -ontwikkeling? Op welke diepte bevindt zich de natuurlijke bodem?
- Zijn er sporen aanwezig? Zo ja, geef een beknopte omschrijving.
- Zijn de sporen natuurlijk of antropogeen?
- Bevinden de sporen zich in stratigrafisch verband?
- Wat is de aard, omvang, datering, en conservatie van de aangetroffen archeologische resten?
- Zijn er structuren te herkennen? Wat is hun aard (functioneel, bewaringstoestand), datering, verspreiding en ruimtelijke samenhang?
- Werden er resten aangetroffen van de verdedigingswerken (stadsmuren, wallen of grachten)? Hoe was de opbouw van deze elementen?
- Is er muurwerk bewaard? Zijn er opvallende bouwkundige kenmerken? Zijn er sporen van renovaties of aanpassingen aan het muurwerk?
- Hoeveel verschillende lagen/stratigrafie zijn er te onderscheiden in de coupes op de stadswallen en gracht (grachtvulling, demping)? Hoe zijn die over de verschillende coupes heen gelinkt?
- Bevatten deze lagen archeologische vondsten en uit welke periode dateren deze vondsten?
- Wat is de potentie voor natuurwetenschappelijk onderzoek van deze lagen?
- Tot welke vondsttypen of vondstcategorieën behoren de vondsten, wat is de vondstdichtheid en de conserveringsgraad?
- Wat zeggen de aangetroffen vondsten over de welstand, levenswijze, sociale, economische en culturele achtergrond van de bewoners van Bree gedurende hun gebruikperiode?
- Levert het organische en anorganische vondstmateriaal nieuwe inzichten inzake ontstaans- en bewoningsgeschiedenis van de site, eventueel ook over de materiële cultuur?
- Welke typologische ontwikkeling maakte het aardewerk door in de aangetroffen fasen? In hoeverre zijn (chrono)typologieën met betrekking tot aardewerk en andere materiaalcategorieën uit aangrenzende regio's toepasbaar? Welke overeenkomsten en welke verschillen zijn aanwijsbaar?
- Was er sprake van herkenbare culturele invloeden en uitwisseling van producten vanuit andere gebieden? En zo ja: van waar en welke invloeden? Zijn er ook aanwijzingen voor de oorzaak van deze culturele invloeden (handel, sociaal, politiek, ...)?
- Is dit door middel van gericht specialistisch onderzoek, bijvoorbeeld onderzoek naar aardewerkbaksels, aan te tonen?
- Welke onderzoeken zijn in de toekomst nog mogelijk en wenselijk, op basis van de uitgevoerde assessment van het vondstenmateriaal? Welke vraagstellingen zijn voor vervolgonderzoek relevant?
- Welke conserveringsmaatregelen moeten genomen worden om een goede bewaring en toekomstig onderzoek te garanderen?
- Hoe past de vindplaats binnen het regionale landschap uit deze specifieke periodes? Zijn deze vergelijkbaar met andere soortgelijke vindplaatsen uit dezelfde periodes of wijzen de resultaten op een specifieke functie of specifieke omstandigheden binnen de nederzettingen? Welke overeenkomsten en verschillen bestaan er met gelijkaardige vindplaatsen?
- Hoe kaderen de resultaten van dit onderzoek binnen onze kennis van de site (op basis van het historisch onderzoek) en van de ontwikkeling van de stad Bree algemeen?

3.2. Werkwijze tijdens het veldonderzoek

Op de Grauwe Torenwal werden twee dwarssleuven uitgezet van het bestaande fietspad aan de binnenzijde van de kleine ring tot aan de straat die – voorlopig – behouden blijft tot de nieuwe rijweg beschikbaar kan gesteld worden voor het verkeer. De werken worden in twee fasen uitgevoerd; fase 1 omvat de herinrichting van de Grauwe Torenwal van de huizen aan de binnenzijde van de straat tot aan de bestaande rijweg, fase 2 is de herinrichting van die bestaande rijweg aan de buitenzijde van de Grauwe Torenwal.

Na de aanleg van deze sleuven werden de graafwerken voor de aanleg van de riolering van de Opitterpoort tot aan het Stadsplein, de aansluiting aan de collector, opgevolgd.

Afbeelding 53: Inplanting van de sleuven en opgevolgde zones

Afbeelding 53 toont dat er afgeweken werd van het aan de Bijzondere Voorwaarden gekoppelde voorstel van inplantingsplan voor de proefsleuven. De redenen daarvoor waren, voor de meest westelijke sleuf, omdat de collector voor de riolering en aansluitingen geplaatst zijn in het kader van de herinrichtingswerken van de Pater Lambertusstraat – Kloosterpoort – Stadsplein waarvoor geen archeologisch onderzoek werd opgelegd. De plaatsing van deze collector was absoluut noodzakelijk binnen deze werken en dit werd telefonisch gemeld aan het Agentschap. Een proefsleuf aanleggen op die plaats had dus geen enkele zin meer.

De oostelijke proefsleuf werd een 30-tal meter meer oostwaarts aangelegd omdat de inplanting volgens de Bijzondere Voorwaarden vlak voor een private een bouwwerf lag met als enige toegang daar naar toe net ter hoogte van de geplande proefsleuf.

Werkput 3 ligt helemaal buiten de zone van het afgebakende gebied, maar omdat de rioleringssleuf door de funderingen van de voormalige Opitterpoort zou gaan, werd deze sleuf bekeken als een extra controleput. De redenen waarom niet van gevel tot gevel kon gegraven worden werden in een voorgaande alinea al aangehaald; behoud fietspad, waaronder ook nutsleidingen liggen zoals gas, water en elektriciteit, en behoud weg voor doorgaand en bewonersverkeer en waaronder ook riolering ligt.

4. Het bodemkundig onderzoek

4.1. Stratigrafie van het terrein: Geomorfologie en bodemkundige opbouw (J. Wijnen)

De ondergrond bestaat uit een pakket lichtgeel tot geel zeer fijn tot zeer grof, zwak siltig tot matig siltig (zwak lemig tot lemig zand), matig tot sterk grindig, sterk gelaagd zand met plaatselijk roestconcreties op de laagvlakken en rondom stenen. Nabij sommige laagovergangen is het zand verkit met roest. Het pakket heeft

een aantal sterk grindige lenzen. Deze afzettingen behoren tot de herwerkte Maas- en Rijnafzettingen en zijn mede door een verwilderd rivierensysteem afgezet. De herwerkte Maas- en Rijnafzettingen zijn aangetroffen in de profiel 1 van werkput 1 en profiel 1 en 2 in werkput 2 op respectievelijk 90 cm, 93 en 111 cm –mv.

Algemeen bestaat de bovenste 10 cm van de profielen uit grijze klinkers met daaronder een stabilisatielaag bestaande uit lichtgrijze cement met stenen tot 20 à 38 cm –mv. Vervolgens is tot 53 à 61 cm –mv is grijsbruin, zwak humeus, zwak siltig, matig fijn, matig tot sterk grindig zand aangetroffen met stenen en hier en daar een baksteenspikkel. In profiel 1 werkput 1 is daaronder tot 58 cm –mv een gele, zwak siltige, matig fijne, zwak grindige zandlaag aangetroffen die duidelijk is opgebracht. In profiel 2 werkput 1 komt deze zandlaag terug als zandlens in een donkergrijs, zwak humeuze, matig siltige, matig tot sterk grindige zandlaag met een beetje baksteen. Deze donkergrijze zandlaag ligt in profiel 1 onder de gele zandlaag en is in werkput 1 aangetroffen tot 70 à 95 cm –mv. Dit boven beschreven pakket tot 70 à 95 cm –mv in werkput 1 is allemaal sterk antropogeen beïnvloed en representeert een pakket opgebrachte grond. In werkput 2 is in profiel 1 tot 61 cm –mv geelbruin, zwak humeus, zwak siltig, matig fijn, matig grindig zand aangetroffen met een enkele baksteenspikkel. De egaal geelbruine kleur bij een zwak humeuze zandlaag is typisch voor verstoorde grond en deze grond is eveneens opgebracht. Vervolgens is in dit profiel een donker bruingrijze, horizont aangetroffen bestaande uit zwak humeus, zwak siltig, zeer fijn zand tot 68 cm –mv dat overgaat in een sterk roestige, donker oranjebruine, zwak humeuze horizont bestaande uit hetzelfde materiaal maar met homogeen verdeelde roest in de matrix. Het zeer fijne zand is typisch voor een dekzandafzetting, die in dit geval sterk door bodemvorming is beïnvloed. Deze bodemvorming wordt van boven naar onder gerepresenteerd door een rest van een Ap-horizont en een A(p)g-horizont. Dat de onderste bodemhorizont zo homogeen roestig is heeft te maken met een laagovergang naar de eronder liggende sterk roestige Cg-horizont dat uit iets grovere afzettingen bestaat (herwerkte Maas- en Rijnafzettingen). De Cg-horizont is aangetroffen op 93 cm –mv.

In profiel 3 werkput 1 is op 95 cm –mv onder het boven beschreven ophogingspakket een licht bruingele, zwak siltige, matig grove, licht gelaagde zandvulling aangetroffen met enkele bruinige, licht humeuze lenzen en wiggen. Deze zandvulling is in een keer aangebracht bij de demping van de gracht waarvan de ligging van tevoren bij benadering bekend was. De gracht was tot ca. 370 cm –mv uitgegraven waarna er is geboord om de bodem van de gracht te kunnen aantonen. Tot ca. 490 cm –mv is hetzelfde materiaal met op ca. 285 cm –mv een baksteenfragment.

Onderzoeksvragen met betrekking tot de bodemopbouw:

- Wat is bodemopbouw en -ontwikkeling? Op welke diepte bevindt zich de natuurlijke bodem?

Afgezien van de grachten is de natuurlijke ondergrond op ca. 70 à 95 cm aangetroffen. In profiel 1 van werkput 2 is een rest van een natuurlijke bodem aangetroffen op ca. 68 cm –mv aangetroffen bestaande uit een Ap-horizont en een A(p)g-horizont, die sterk roestig is en het roest homogeen verdeeld is. Er heeft zich daar homogeen roest gevormd omdat het eronder liggende materiaal uit grover zand bestaat. De bodemhorizonten hebben zich waarschijnlijk in dekzandmateriaal van de afzettingen van de eolische Formatie van Wildert gevormd. Eronder liggen herwerkte Maas- en Rijnafzettingen, die verder algemeen onder een pakket opgebrachte grond zijn aangetroffen en een mogelijke rest van een A-horizont. Onder de grachtvulling bevinden zich Maas- en Rijnafzettingen.

4.2. Individuele profielbeschrijvingen

Werkput 1, Profiel 3

Horizont	Diepte (cm)	Beschrijving
Klinker	0 – 10	Grijze klinkers
Stabilisatielaag (St)	10 – 20	Grijs cement en stenen, stabilisatielaag
Opg	20 – 55	Grijsbruin matig gesorteerd, zwak siltig, matig fijn, sterk grindig zand, opgebracht/opvulling
Opg	55 - 85	Donkergrijs, matig gesorteerd, matig siltig (lemig), matig grof, matig grindig zand met gele zandlens en enkele baksteenspikkels opgebracht.
Opg	85 – 160	Grijsbruin, goed gesorteerd, zwak siltig, matig grof zand met wat baksteenspikkels, opgebracht.
Vul1	160 – 265	Grijs, goed gesorteerd, zwak siltig, matig grof zand met wat baksteenspikkels
Vul2	265 – 287	Licht bruingeel, goed gesorteerd, zwak siltig, matig grof zand, grachtvulling
Vul 3	287 – 324	Grijsbruin, goed gesorteerd, zwak siltig, matig grof zand
Vul 4	324 – 373	Licht bruingeel, goed gesorteerd, zwak siltig, matig grof zand, matig roestig, grachtvulling

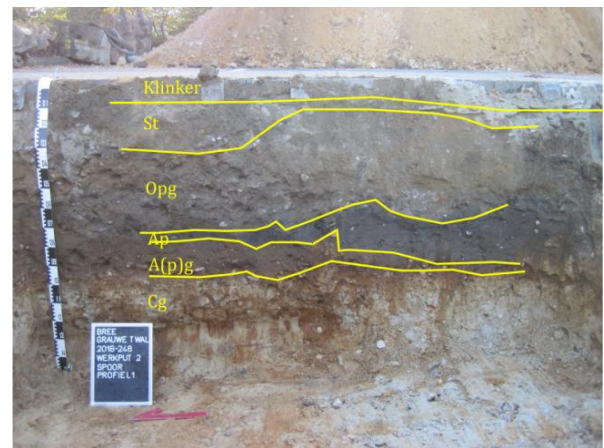

Afbeelding 54: Werkput 1, profiel 3

Werkput 2, Profiel 1

Locatie: Grauwe Torenwal te Bree

Horizont	Diepte (cm)	Beschrijving
Klinker	0 – 10	Grijze klinkers
Stabilisatielaag (St)	10 – 30	Lichtgeel, matig gesorteerd, zwak siltig, zeer grof, sterk grindig zand, opgebracht/opvulling, stabilisatielaag
Opg	30 – 61	Bruingeel, matig gesorteerd, zwak siltig, matig fijn, matig grindig zand, opgebracht
Ap	61 – 68	Donker grijsbruin, goed gesorteerd, zwak humeus, zwak siltig, zeer fijn zand, Ap-horizont
A(p)g	68 – 93	Donker oranjebruin, goed gesorteerd, zwak humeus, zwak siltig, zeer fijn zand, homogeen verdeeld roest, sterk roestig
Cg	93 -152	Lichtgeel, slecht gesorteerd, zwak siltig, sterk grindig (met behoorlijk grote stenen), zeer fijn zand met een duidelijke gelaagdheid, matig tot sterk roestig herwerkte Maas –en Rijnafzettingen, matig roestig. Roest vooral op laagvlakken.

Afbeelding 55: Werkput 2, profiel 1

5. Archeologisch onderzoek

5.1. Proefsleuf 1

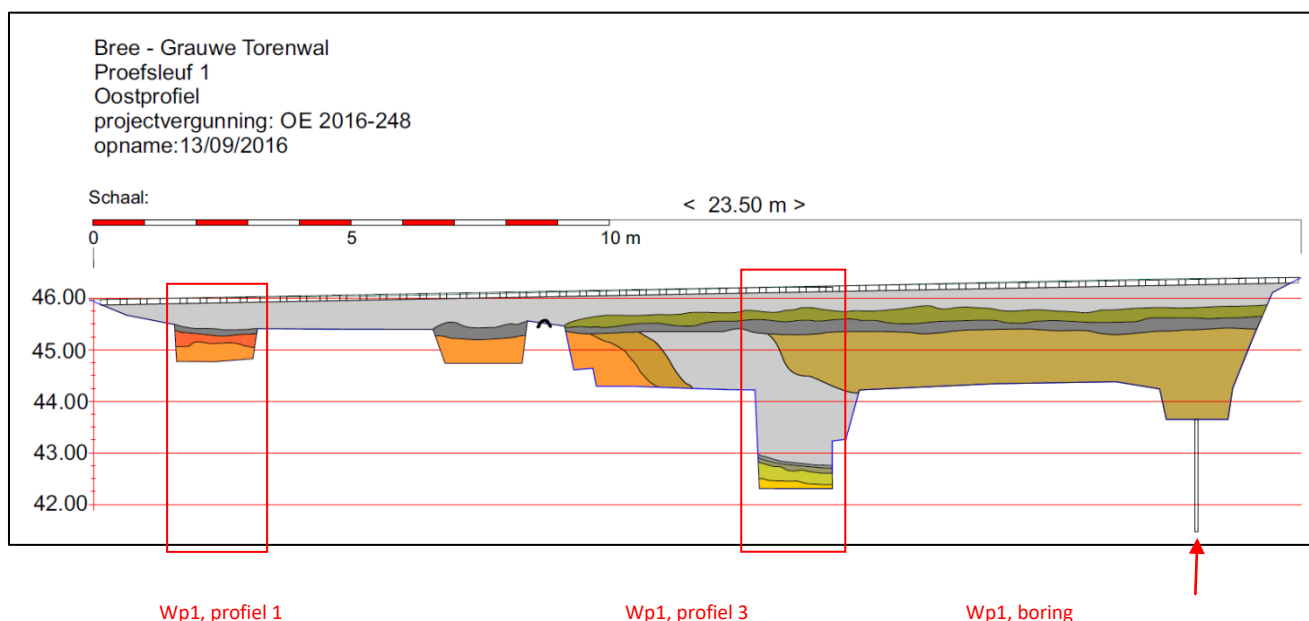
Proefsleuf 1 werd aangelegd op het terrein van het voormalig busstation, zone 2 van het geofysisch onderzoek. Omwille van de perrons en de toegang tot een private bouwwerf werd de proefsleuf ongeveer centraal in het busstation aangelegd. De sleuf had een lengte van 23,50 m, 4 m breed en werd waar mogelijk uitgegraven tot 50 cm in de C-horizont tot plaatselijk -3,86 m onder het maaiveld (mv = 46.17 m TAW, uitgegraven diepte = 42.31 m TAW). Omwille van het instortingsgevaar kon niet dieper gegraven worden.

In het vlak werden geen artefacten aangetroffen behoudens enkele fragmenten baksteen(gruis) en brokken maastrichtersteen, soms aan elkaar geklit met kalkmortel. Noch in het vlak, noch in het profiel werden aardewerkfragmenten of andere, mogelijk dateerbare artefacten, aangetroffen.

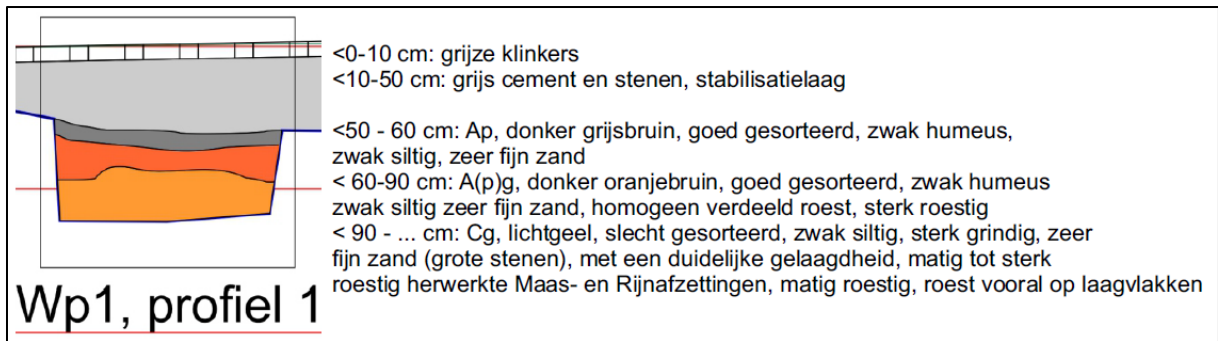
De bodemopbouw is vrij eenvoudig en werd uitgebreid beschreven onder punt 4.2, Werkput 1, profiel 3. De insteek van de oude stadsgracht tekende zich zeer duidelijk af in het profiel. Die insteek bevond zich op 9,65 m gemeten vanaf de noordwestzijde van de proefsleuf. De gracht gaat steil naar beneden; op een afstand van minder dan 2 m vanaf de insteek ligt het bodemniveau al 2,24 m lager, op 3,50 m van de insteek ligt de scheiding tussen opvullingslagen en C-horizont 3,30 m lager. Aan de zuidzijde van de sleuf, tegen de rijweg, werd om veiligheidsredenen het laatste vlak aangelegd op -2,70 m onder het maaiveld waarna verder geboord werd naar de C-horizont tot een diepte van -4,90 m onder het maaiveld (mv = +46.39 m TAW, diepste boorpunt = +41,49 m TAW) zonder echter de C-horizont te bereiken.

In de opvullingslagen kwamen slechts sporadisch contaminaties voor van baksteenfragmenten of ander bouwpuin. Bovendien bestaat het grootste deel van de opvulling van de gracht uit een behoorlijk homogene, maar qua textuur vrij losse laag Grijs, goed gesorteerd, zwak siltig, matig grof zand met wat baksteenspikkels. Men zou verwachten dat de bodem van de gracht behoorlijk humeus zou zijn als resultaat van vergane organische elementen zoals ingewaaide takjes en bladeren waardoor zich een soort vijverbodem vormde. Maar, dat werd hier niet aangetroffen hetgeen erop wijst dat de grachten nog gekuist werden niet lang voordat ze gedempt werden.

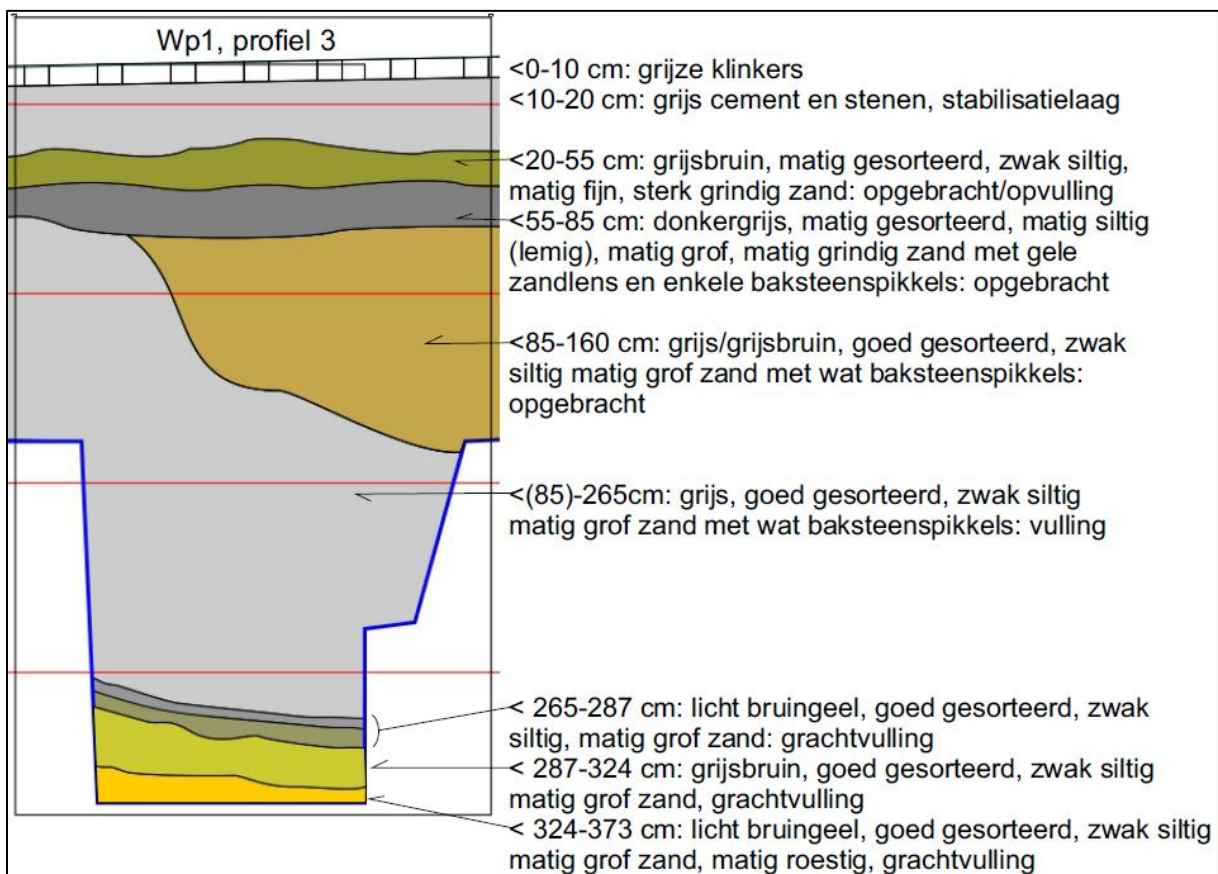
Aangezien de buitenoever van de gracht niet bereikt werd, kan gesteld dat op deze plaats de gracht al minstens 13,90 m breed was.

Afbeelding 56: Werkput 1, profiel van de oostwand van de proefsleuf. De oranje kleur duidt de C-horizont aan.

Afbeelding 57: Werkput 1, profiel 1, detailtekening en beschrijving

Afbeelding 58: Werkput 1, profiel 3, detailtekening en beschrijving

5.2. Proefsleuf 2

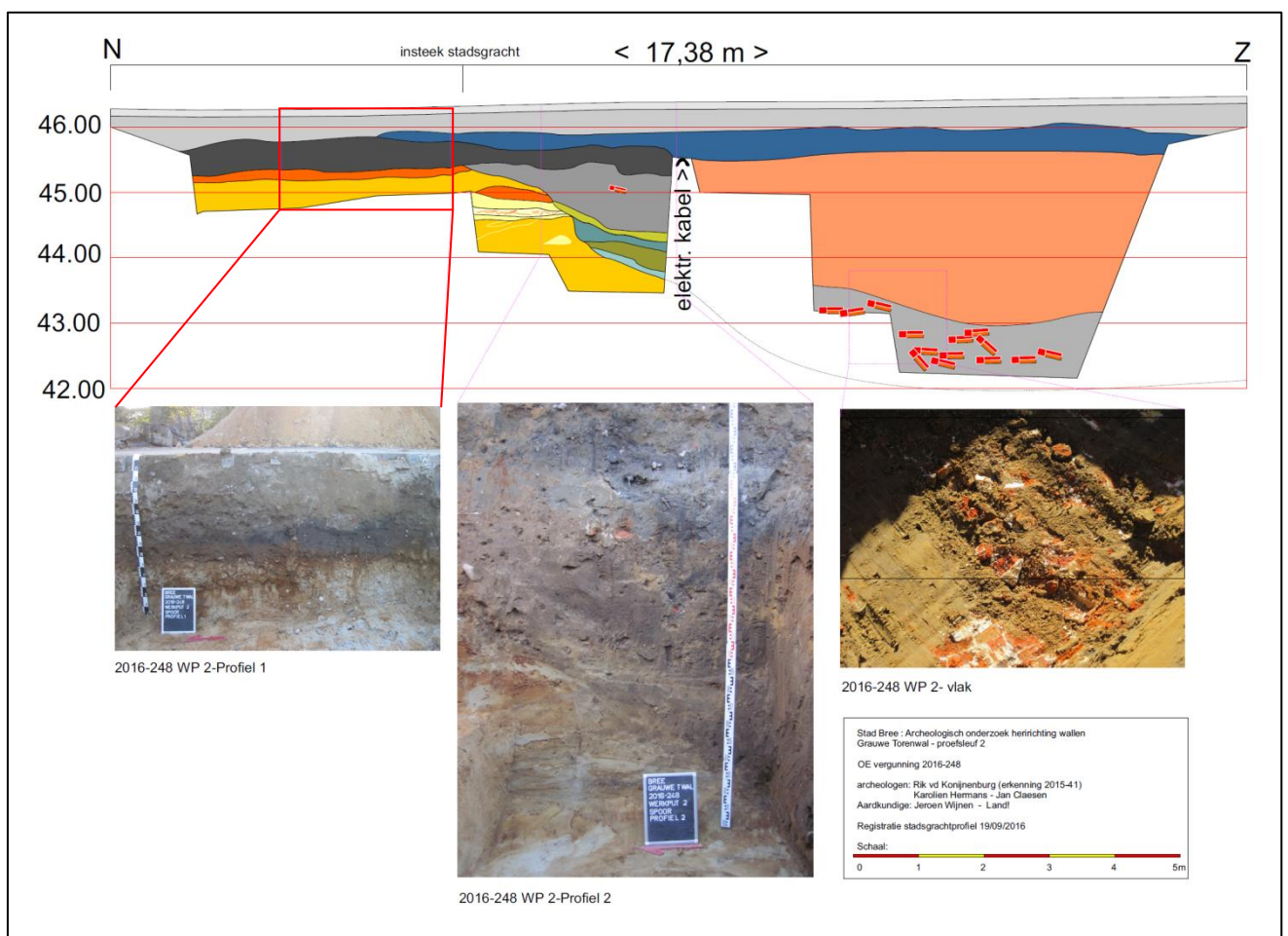
Proefsleuf 2 had een lengte van 17,30 m gaande van het fietspad aan de noordzijde tot de rijweg aan de zuidzijde. De sleuf werd 4 m breed gegraven en reikte op het diepste punt tot -4,28 m onder het maaiveld (mv = 46.44 m TAW, diepste punt = 42.16 m TAW. De insteek van de gracht werd aangetroffen op 5,40 m gemeten vanuit de noordzijde van de proefsleuf. In tegenstelling tot het profiel van werkput 1, is hier de grachtwand iets minder steil, maar ook hier blijkt de gracht zeer diep te zijn geweest.

Anders dan in werkput 1 werd in dit grachtprofiel vanaf een diepte van -2,80 m onder het maaiveld een laag aangetroffen met zeer veel puin; fragmenten van bakstenen met kalkmortel, maar vooral vrij grote brokken metselwerk dat duidelijk in een positie als gestort puin lag.

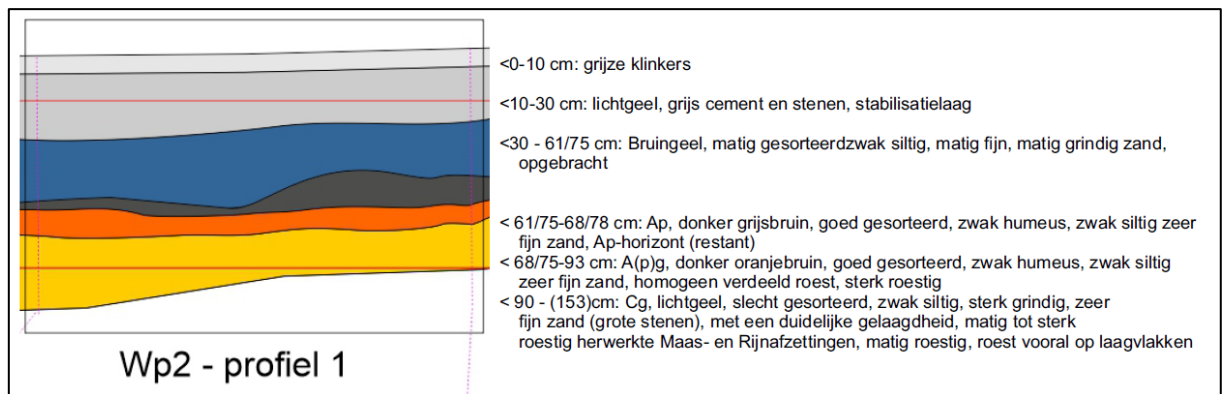
Er waren met andere woorden geen structuren meer in herkenbaar en de brokken metselwerk lagen kriskras op en naast elkaar. De muurfragmenten bestaan uit metselwerk met baksteenfragmenten en volledige bakstenen met als gemiddelde afmetingen 24,5 x 11,8 x 6 cm hetgeen nagenoeg overeenkomt met de bakstenen gebruikt in de Grauwe Toren die ca. 32 m oostelijk van de proefsleuf ligt.

Het diepste punt van de gracht werd niet bereikt ook omdat het profiel in de zuidelijke helft van de proefsleuf na een diepte van -4,28 bereikt te hebben plots instortte. Er ontstond een groot gat onder het wegdek waarbij ook een elektriciteitskabel los kwam te liggen en ernstig begon door te buigen. Ter plaatse werd besloten de graafwerken om veiligheidsredenen stop te zetten en de proefsleuf onmiddellijk terug te dichtten.

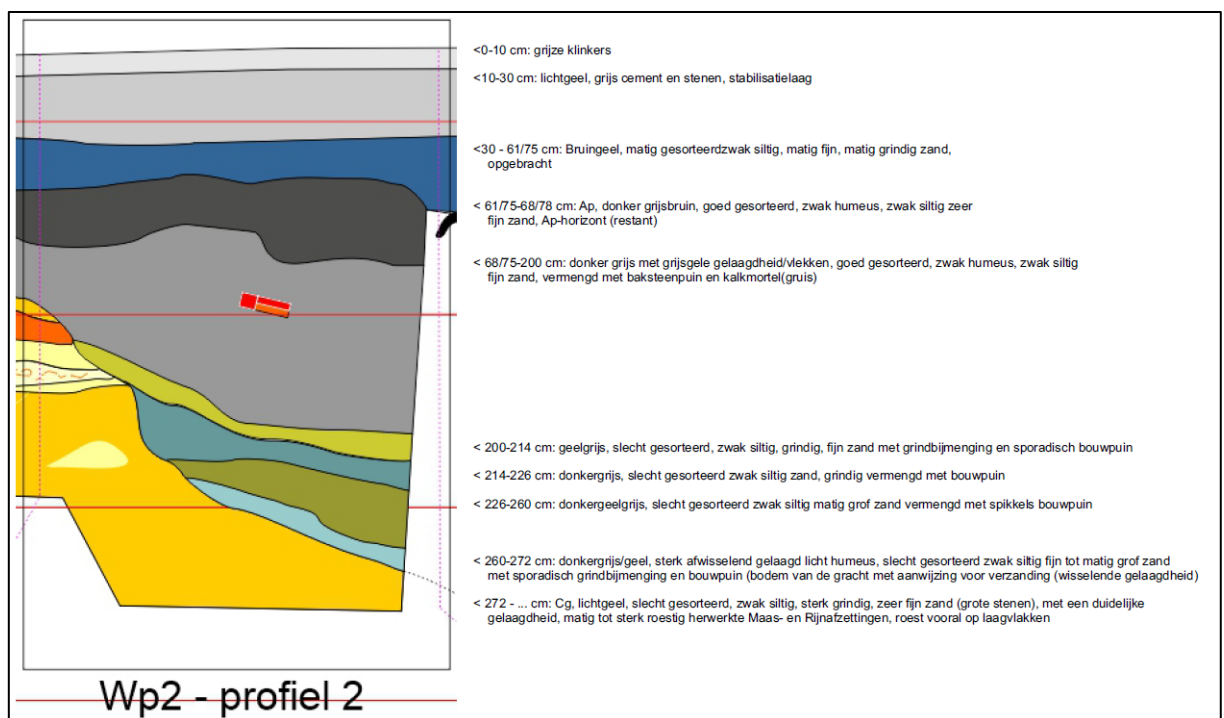
Ook in deze werkput werden géén artefacten aangetroffen in de vorm van aardewerk of gemaakt van andere materialen, noch dierlijke of plantaardige resten. De opvullingslagen bevatten enkel bouwpuin. Voor de beschrijving van profiel 1 verwijzen we naar punt 4.2. werkput 2, profiel 1.

Afbeelding 59: Werkput 2, profiel van de oostwand van de proefsleuf

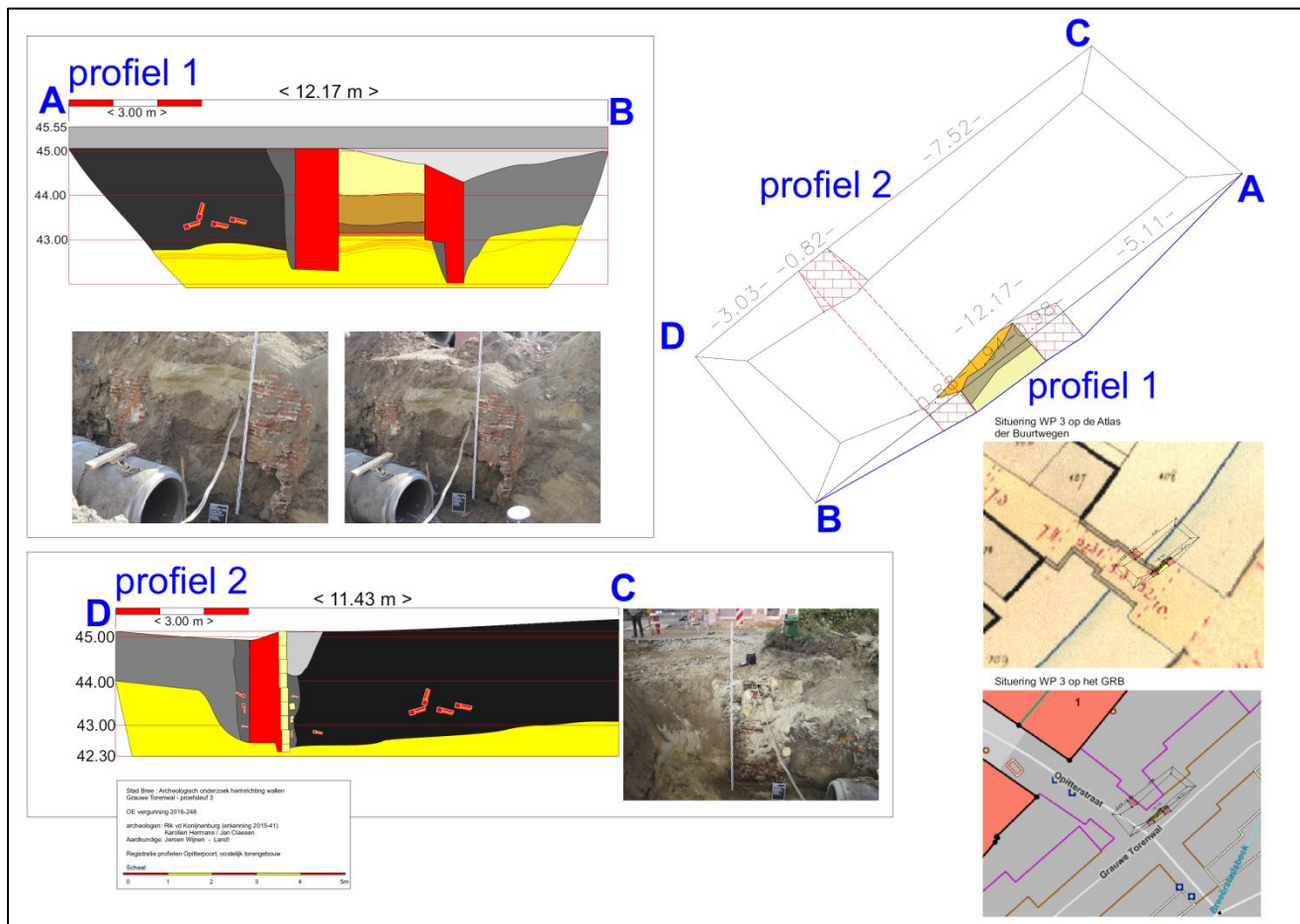
Afbeelding 60: Werkput 2, detail profiel 1 van de oostwand van de proefsleuf

Afbeelding 61: Werkput 2, detail profiel 2 van de oostwand van de proefsleuf

5.3. Proefsleuf 3

Proefsleuf 3 is eigenlijk geen proefsleuf maar een controle van de sleuf die aangelegd werd voor het plaatsen van nieuwe riolering. Hierbij werden muurrestanten van de Opperpoort geraakt en deels uitgebroken vooraleer we hierover geïnformeerd werden. Gelukkig werden de werken stilgezet en konden de profielen van de werkput ingetekend en opgemeten worden. In het zuidoostprofiel waren de zijmuren zichtbaar van de noordelijke toren van de Opperpoort. Aan de buitenzijde was een duidelijk spoor van funderings- en grachttopvulling, maar, ook hier met enkel bouwpuin als contaminatie zonder dateerbare archeologica. De ruimte tussen de muren was duidelijk redelijk recent opgevuld een laag donkergrijze grond met sterke grindbijnmenging, een laag met sterk puinhoudende grond en een dikke laag stabilisatie zand. Enkel een dunne, harde leemlaag aangezet op de Cg-horizont zou nog een restant kunnen zijn van de fundering van de oorspronkelijke vloer van de torenkelder. De recente opvullingslagen wijzen erop dat in 1984 de toren(s) tot op het vloerniveau werden uitgegraven.

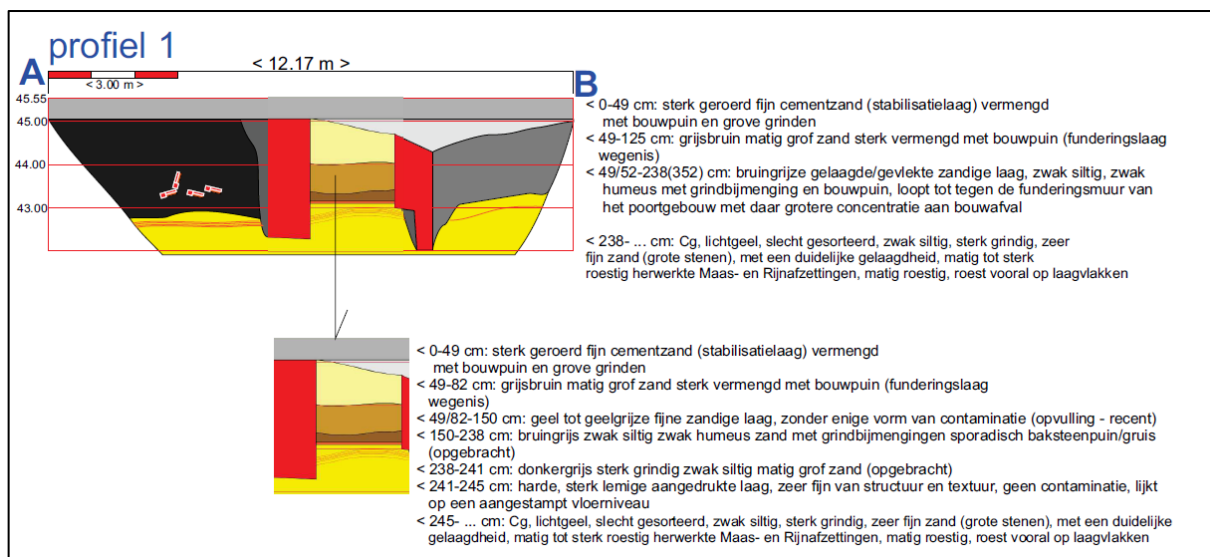
Afbeelding 62: Werkput 3, profielen en situering.

Profiel 1: De muren van de torenconstructie zijn niet identiek. De rechtermuur, westelijke, heeft een smalle aanzet in bakstenen van 48 cm, nog versmallen in de diepte om naar boven toe te verbreden tot een maximale muurbreedte van 88 cm. De aanzet van de fundering begint op -3,52 m onder het huidige maaiveld in de C-horizont met links en rechts van de muur opvullingspuin van de funderingsgracht.

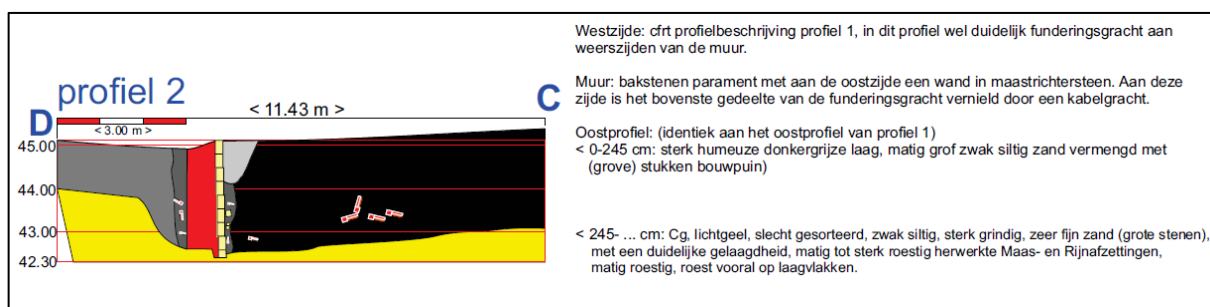
De Linker, oostelijke muur is over de volledige diepte gelijkmatig 98 cm breed. De funderingsaanzet bevindt zich op -3,25 m onder het huidige maaiveld.

Beide muren zijn volledig in bakstenen gemetst met kalkmortel. De Cg-horizont tekende zich zeer duidelijk af ten opzichte van de opvullingslagen zowel binnen de muurdelen als erbuiten. De ongeroerde grond bevindt zich gemiddeld op een diepte tussen +42.80 m TAW en 43.30 m TAW terwijl het maaiveld vlak op +45.55 m TAW ligt.

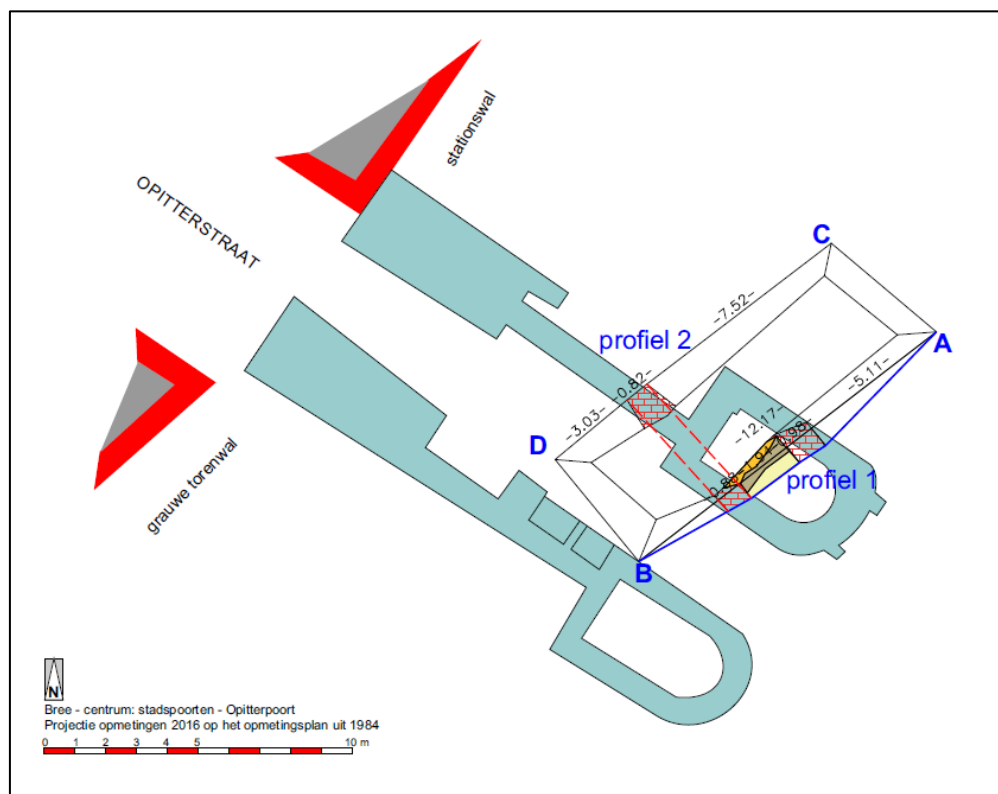
Profiel 2: in doorsnede was de verbindingsmuur zichtbaar tussen het linker (oostelijk) deel van het poortgebouw en de woning op de hoek van de straat. De muur bestaat aan de westzijde uit bakstenen metselwerk met aan de oostzijde een wand in maastrichtersteen. Deze muur is aan de basis 92 cm breed en op de top 83 cm. De aanzet zit op -3,25 m onder het huidige maaiveld. Ten oosten en ten westen van de muur was een smalle funderingsgracht zichtbaar met vooral bouwpuin als vulling. Aansluitend, in oostelijke richting bevindt zich onmiddellijk op de Cg-horizont een dik pakket donkergrijze aarde met redelijk veel bouwpuin. De Cg-horizont tekende zich af vanaf de basis van de muur en loopt geleidelijk omhoog naar het oosten. Ten westen van de muur bestond de opvullingslaag uit meer egaal grijze grond met slechts hier en daar een baksteenfragment of brokjes kalkmortel als contaminaties.

Afbeelding 63: Werkput 3, profiel 1

Afbeelding 64: Werkput 3, profiel 2

Afbeelding 65:
Werkput 3, projectie
de werkput op het
opmetingsplan uit
1984.

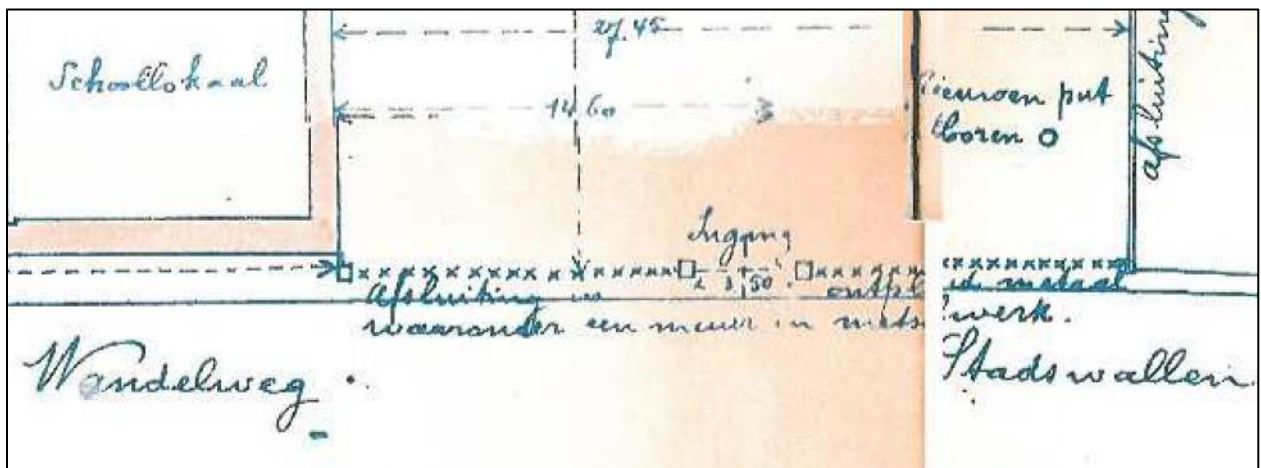
Uit de projectie van het opmetingsplan 2016 op dat uit 1984 lijkt het alsof onlangs de volledige achterzijde van de westelijke toren vernield werd. Dit is slechts deels gebeurd. Het grootste gedeelte van deze muur werd al in 1984 weggegraven voor de aanleg van een rioleringsbuis van de Opitterstraat naar een collector op de Stationswal.

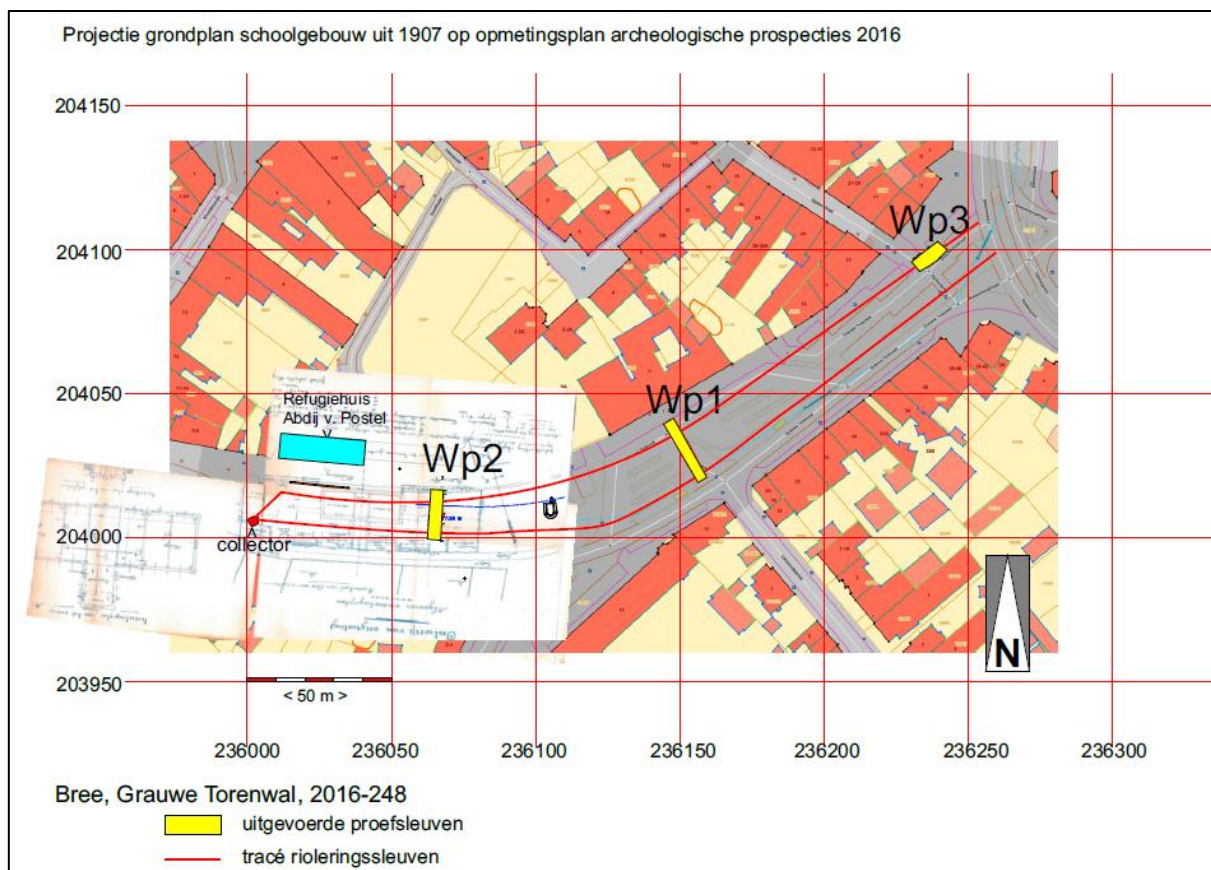
Afbeelding 66: in de rode cirkel het restant van de rioleringsbuis uit 1984 en de opvulling van de gracht die daarvoor gegraven werd en aangevuld met fijn bouwpuin.

5.4. Restanten van de school

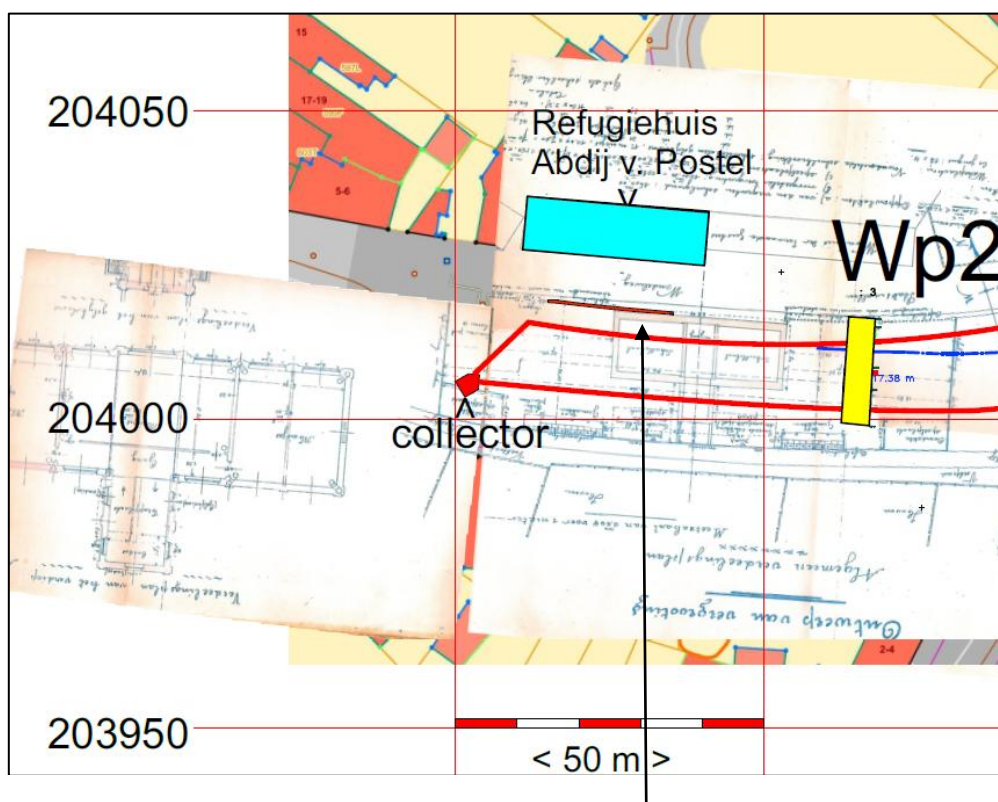
Ten slotte kwam op de Grauwe Torenwal ter hoogte van het voormalig Refugiehuis van de Abdij van Postel een rechtlijnig muurfragment aan de oppervlakte. De muur kon over een afstand van 20 m gevolgd worden en is 50 cm breed met pilastervormige uitbouwen aan de zijde van het refugiehuis. De muur is volledig opgebouwd uit bakstenen en gemetst met cementmortel. Uit een projectie van het ligingsplan van het schoolgebouwtje uit 1907 op het opmetingsplan van de muur blijkt deze deels overeen te komen met de noordelijke buitenmuur van het schoolgebouw. De muur is wel langer dan het plan van het oorspronkelijk gebouw aangeeft maar, op de plannen staat naast het schoolgebouw geschreven "Afsluiting waaronder een muur in metselwerk".

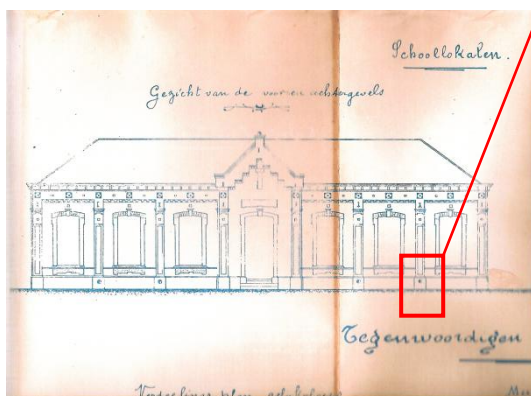
Afbeelding 67: detail van het plan uit 1907 van de school

Afbeelding 68: opmetingsplan van de prospectie uit 2016 met projectie van het grondplan van de school uit 1907

Afbeelding 69: detail uit het opmetingsplan 2016 met de muur van de school vlak tegenover het Refugiehuis.

Afbeelding 70: het muurspoor "in situ"

Afbeelding 71: de muurfragmenten na uitgraving

Afbeelding 72: detailtekening van de voorgevel van de school uit 1907

5.5. Verder verloop van de werken

In het verdere verloop van de werken werden aan de binnen- en aan de buitenzijde van de nieuwe rijweg nog tot -80 cm onder het bestaande maaiveld alle bestaande verhardingen en funderingen opgebroken en afgevoerd. Over de volledige lengte van het projectgebied werden in smalle sleuven, maximaal 30 cm breed, nieuwe elektriciteitskabels aangelegd en andere nutsvoorzieningen zoals telekabel en werden nieuwe huisaansluitingen gemaakt. Hierbij werden nergens nog archeologisch interessante sporen of restanten aangetroffen.

Vooraf onder het voormalige wegdek en tegen de woningen zijn in het verleden rioleringswerken en huisaansluitingen gemaakt waardoor het oorspronkelijk bodemprofiel dermate geroerd is dat zelfs de buitenzijde van het grachtprofiel nergens nog zichtbaar was.

De graafwerken zijn half juni 2017 allemaal definitief voltooid en de afwerking is al in ruime mate gevorderd.

Afbeelding 73: compilatie van opnames graafwerken:

1: aangelegd vlak na opbraak van alle bestaande wegenis op de oostelijke helft van het projectgebied aan de binnenzijde (noord) van de Grauwe Torenwal, beeld van oost naar west

2: beeld van hetzelfde deel van het projectgebied van west naar oost

3: Binnenzijde van de Grauwe Torenwal na opbreken van alle verhardingen ter hoogte van het Refugiehuis (westelijk deel van het projectgebied, noordzijde)

4: Buitenzijde van de Grauwe Torenwal na opbreken van alle verhardingen, westelijk deel van het projectgebied zuidzijde)

Afbeelding 74: compilatie van opnames graafwerken:

5: Zuidzijde van het oostelijke gedeelte van het projectgebied na opbreken van alle verhardingen

6: detail uit het zuidelijk gedeelte met tegen de nog behouden beklinking een breed spoor van de behouden riolering (rioleringsgracht)

7: nieuwe huisaansluitingen

8: afwerking restant van de verdedigingstoren “de Grauwe Toren”.

6. Besluit

Uit de profielen van de werkputten 1 en 2 kan afgeleid worden dat de stadsgracht op de Grauwe Torenwal begon op ongeveer 17,20 m gemeten vanuit de huidige gevellijn aan de centrumzijde van de Grauwe Torenwal ter hoogte van WP1. Ter hoogte van WP2 begint de insteek van de gracht op 12,50 m vanuit de huidige gevellijn. De volledige breedte van de grachten kon niet nagegaan worden. Ons inzien zal dit ook niet meer mogelijk zijn aangezien aan de buitenzijde van de Grauwe Torenwal zowel de riolering van afvalwater ligt als de ingebuisde Breeërstadsbeek. Bovendien liggen aan die zijde ook meerdere nutsleidingen zoals water, elektriciteit en gas wat maakt dat door de 20ste én 21ste-eeuwse bodemingrepen het grachtprofiel mogelijk volledig vergraven is.

Opmerkelijk is dat aan de Stationswal in 1984 een volledig grachtprofiel kon ingetekend worden waaruit bleek dat daar de gracht “slechts” 5 m breed is en op 13,70 m van de gevellijn ligt van de woningen aan de zijde van het stadscentrum.

Uit de afstanden tot de gevellijnen kan afgeleid worden dat de aarden wal zeker een basis had van ongeveer 9 tot 10 meter breedte terwijl de gracht volgens de opmetingen op de Grauwe Torenwal minstens 13,70 m breed was ter hoogte van proefsleuf 1 en minstens 11,30 m bedraagt. Deze maten zijn berekend vanaf het begin van de insteek van het grachtprofiel tot het einde van de proefsleuf.

Ook de diepte is opmerkelijk verschillend. Aan de Stationswal blijkt de bodem van de gracht zich te bevinden op -3,45 m onder het maaiveld terwijl in proefsleuf 1 na tot 4,90 m diep onder het maaiveld geboord te hebben, de C-horizont niet bereikt werd en in proefsleuf 2 werd gegraven tot een diepte van -4,20 m onder het huidige maaiveld ook zonder de grachtbodem aan te treffen.

Heel onlogisch is dit niet aangezien er een niveauverschil is tussen de Kloosterpoort en het kruispunt tussen Malta en Hoogstraat, op gelijk niveau gelegen met het maaiveld van het profiel aangelegd in 1984 op de Stationswal, van 1,60 meter; de Kloosterpoort ligt op +46,40 m TAW, het kruispunt aan de Malta en Hoogstraat op +44,80 m TAW.

Ter verduidelijking, het maaiveld aan proefsleuf 1 ligt centraal op +46,15 m TAW en centraal aan proefsleuf 2 op +46,38 m. Aangenomen dat de grachtbodem aan de Stationswal op +41,35 m TAW ligt, dan ligt de grachtbodem op de Grauwe Torenwal ter hoogte van de proefsleuven, wil er door de wet op de communicerende vaten water in de grachten staan, minstens op -4,80 m onder het maaiveld liggen ter hoogte van proefsleuf 1 en ter hoogte van proefsleuf 2 op -5.00 m onder het huidige maaiveld. Zeer diepe grachten dus!

We kunnen die grote dieptes ook afleiden uit het TAW-niveau van de dorpelstenen van de schietgaten in de romp van de Grauwe Toren, die tussen proefsleuf 1 en 2 gelegen is. Die "venster"-dorpels liggen op +44,90 m TAW. We mogen van de veronderstelling uitgaan dat die dorpels boven de waterlijn van de gracht liggen, anders zou de kelder van de toren permanent onder water staan en hebben de schietgaten geen enkel nut of zelfs zin. Dit betekent dat, uitgaande van het feit dat de waterlijn minstens 20 cm onder de dorpels van de schietgaten lag, de gracht eigenlijk "slechts" drie meter diep is maar hoge oeverwallen had terwijl een waterlijn op 44.20 m TAW betekent dat aan de Stationswal de oeverwal slechts 60 tot 70 cm hoog was.

Meteen wordt hiermee voor een stuk de eerder door ons gestelde theorie bevestigd dat het grachtenstelsel rond de stad waarschijnlijk bestond uit verschillende delen stilstaande waterpartijen. Want, indien we het niveau van het waterpeil situeren op +44,70 m TAW en dit doortrekken tot het hoogstgelegen punt van de stadswallen aan de Nieuwstadpoort, waar het huidige maaiveld op +48,80 m TAW ligt, dan zouden we, indien de gracht een aaneengesloten ring van water was, daar oeverwallen hebben van méér dan 4 meter hoog eer men aan het wateroppervlak was. Mocht daar dan nog eens de grachtbodem ook op +41,35 m TAW liggen dan diende - om de stadsgracht te realiseren - een gracht te worden gegraven van liefst 8,55 m diep!

Het ontbreken van archeologica is meer waarschijnlijk te wijten aan het feit dat in de 19de eeuw de grachten nog grondig geruimd werden. Aanleiding daartoe was de ergernis van het stadsbestuur aan het sluikstorten waardoor de grachten beschouwd werden als een bron van ziektes: *De versterkingen die de stad tegen aanstormende legers moesten beschermen kregen minder en minder militaire waarde. Ze raakten in verval en in 1821 zag het gemeentebestuur zich genoodzaakt strenge maatregelen te treffen tegen personen die bouwmaterialen stalen uit de verdedigingswerken. Bovendien kapte men naar hartenlust hout langs de stadsgracht en werd er flink vuilnis in de grachten gestort zoals afbraakmaterialen en karkassen van dode dieren*²¹.

De wallen en meer nog, de grachten werden een bron van ergernis. Op 2 februari 1867 is er een heftige discussie in de gemeenteraad over het voortbestaan van de verdedigingswerken. Helaas blijkt enkel raadslid Wadeux voorstander van een herwaardering. Bij de stemming staat hij alleen tegenover 6 andere raadsleden en de burgemeester die voor het slechten van de wallen en poorten stemmen.

Men twijfelde niet meer en, alhoewel pas in januari 1870 begonnen, blijken eind 1870 de afbraakwerken achter de rug te zijn. Het gemeentebestuur wordt vanaf dan overstelpt met aanvragen om openingen te mogen maken

²¹ PEETERS, H. (1986) *Bree gedurende de Hollandse tijd 1815 – 1830*, in Het Perronboek, Bree, p. 129.

in afsluitingen naar de wallen en om deuren en vensters te mogen maken in de gevels met uitzicht op de nieuwe brede laan rond het stadscentrum²².

Alle graafwerken, op enkele kleinere ingrepen na zoals het verankeren van speeltuigen en fietsenstallingen, die overigens geen impact meer hebben op het bodemarchief aangezien de verankering gebeurt in de nieuw aangelegde bestrating en onderliggende funderingslagen, zijn half juni 2017 afgerond. Een gedeelte van de nieuwe aanleg is al voltooid, zoals de centrale rijweg en de “ventwegen” en parkeerplaatsen aan de centrumzijde van de Grauwe Torenwal en de Opitterpoort. De verdere afwerking zou eind oktober/november 2017 definitief afgerond zijn. Wat betreft de archeologische begeleiding en opvolging van de werken kan het project nu als afgesloten beschouwd worden.

7. Beantwoording van de onderzoeksvragen

- Welke elementen uit de bureaustudie en het geofysisch onderzoek worden bevestigd/weerlegd door de opgraving?

Enkel de in de bureaustudie geponeerde stelling van een grachtenstelsel bestaande uit een opeenvolging van onderbroken “vijvers” rondom de stad kan min of meer bewezen worden door de diepte van de gracht zoals aangetroffen in de twee profielen (proefsleuven 1 en 2). Er werden geen sporen aangetroffen van rondelen of andere bouwwerken zoals vermoed werd in de besluiten van het geofysisch onderzoek; niet in de proefsleuven én niet in de sleuven die gegraven werden voor de aanleg van de nieuwe riolering. Enkel één rechtlijnig muurfragment behorend tot het schooltje dat in 1907 gebouwd werd kwam tevoorschijn.

- Wat is bodemopbouw en -ontwikkeling? Op welke diepte bevindt zich de natuurlijke bodem?

De bodemopbouw bestaat in het gedeelte buiten de gracht uit een opeenvolging van recente opvullingslagen die onmiddellijk aansluiten bij een restant van een Ap-horizont en A(p)g-horizont. Beide zijn echter waarschijnlijk restanten van een bodemhorizont die zich ontwikkelde na het slechten van de wallen in 1870 en de inrichting van de nieuwe open ruimte met aanplanting van bomen en inzaaien met grassen. Temeer omdat restanten van die Ap en A(p)g horizont ook werden aangetroffen als toplagen boven het grachtprofiel. De A(p)g-horizont ligt onmiddellijk op de C-horizont (cfrt de beschrijving van profiel werkput 2, profiel 1)

- Zijn er sporen aanwezig? Zo ja, geef een beknopte omschrijving.

De enige sporen die werden aangetroffen waren de grens tussen wal en gracht, de insteek van de gracht, en restanten bouwpuin die vermoedelijk in de gracht beland zijn in 1870 bij het slechten van wallen, grachten en torens.

- Zijn de sporen natuurlijk of antropogeen?

Uiteraard is de gracht een antropogeen spoor net zoals de opvullingslagen en bovenliggende restanten van Ap-horizonten die aangelegd zijn in het laatste kwart van de 19de eeuw.

- Bevinden de sporen zich in stratigrafisch verband?

²² STOFFELS, B. (1986) *De evolutie van het Breese Stadsbeeld, een morfologische benadering*, in: Het Perronboek, Bree, pp. 164-168, en VAN DE KONIJNENBURG, R. en BEX, P. (1991), *Kleine Ring om Bree*, Opglabbeek, pp. 8 – 10.

De sporen zitten in stratigrafisch verband aangezien voor en stuk uit het profiel de – eerder recente – opvulling en aanleg van lanen, aanleg van wegenis, bestrating, maar ook nutsleidingen zoals kabels en riolering konden waargenomen worden en geregistreerd. Het regelmatig grondig ruimen van de grachten heeft er toe geleid dat we geen sporen aantroffenuit de late middeleeuwen of Nieuwe Tijd.

- Wat is de aard, omvang, datering, en conservatie van de aangetroffen archeologische resten?

De aangetroffen sporen dateren uit de Nieuwe Tijd, mogelijk zelfs later. Wat betreft de insteek van de gracht en scheiding grachtprofiel en natuurlijke bodem zien we de toestand zoals gecreëerd de laatste keer dat de grachten geruimd werden; waarschijnlijk in de eerste helft van de 19de eeuw. Wat betreft de opvullingslagen zijn het lagen ontstaan rond 1870 en later bij het slechten van de wallen, afbraak van de vesten, vullen van de grachten en later de aanplanting van bomen en inzaaiing met grassen. Vervolgens bouw van een schooltje op de Grauwe Torenwal dat rond 1950 afgebroken werd voor de aanleg van een betonnen ring rond de stad.

- Zijn er structuren te herkennen? Wat is hun aard (functioneel, bewaringstoestand), datering, verspreiding en ruimtelijke samenhang?

Als structuur werd het profiel van de stadsgracht aangetroffen in de proefsleuven 1 en 2. Dit profiel tekende zich zeer duidelijk af ten opzichte van de C-horizont, maar, de volledige diepte van de gracht kon – om veiligheidsredenen – nergens bereikt worden. In controleput 3 werden restanten aangetroffen van de oostelijke toren van de voormalige Opitterpoort en de verbindingsmuur naar het hoekhuis aan de Opitterstraat. Op de Grauwe Torenwal werd een restant gevonden van de gevelfundering van het schoolgebouw uit de late 19de eeuw (1890-1907).

- Werden er resten aangetroffen van de verdedigingswerken (stadsmuren, wallen of grachten)? Hoe was de opbouw van deze elementen?

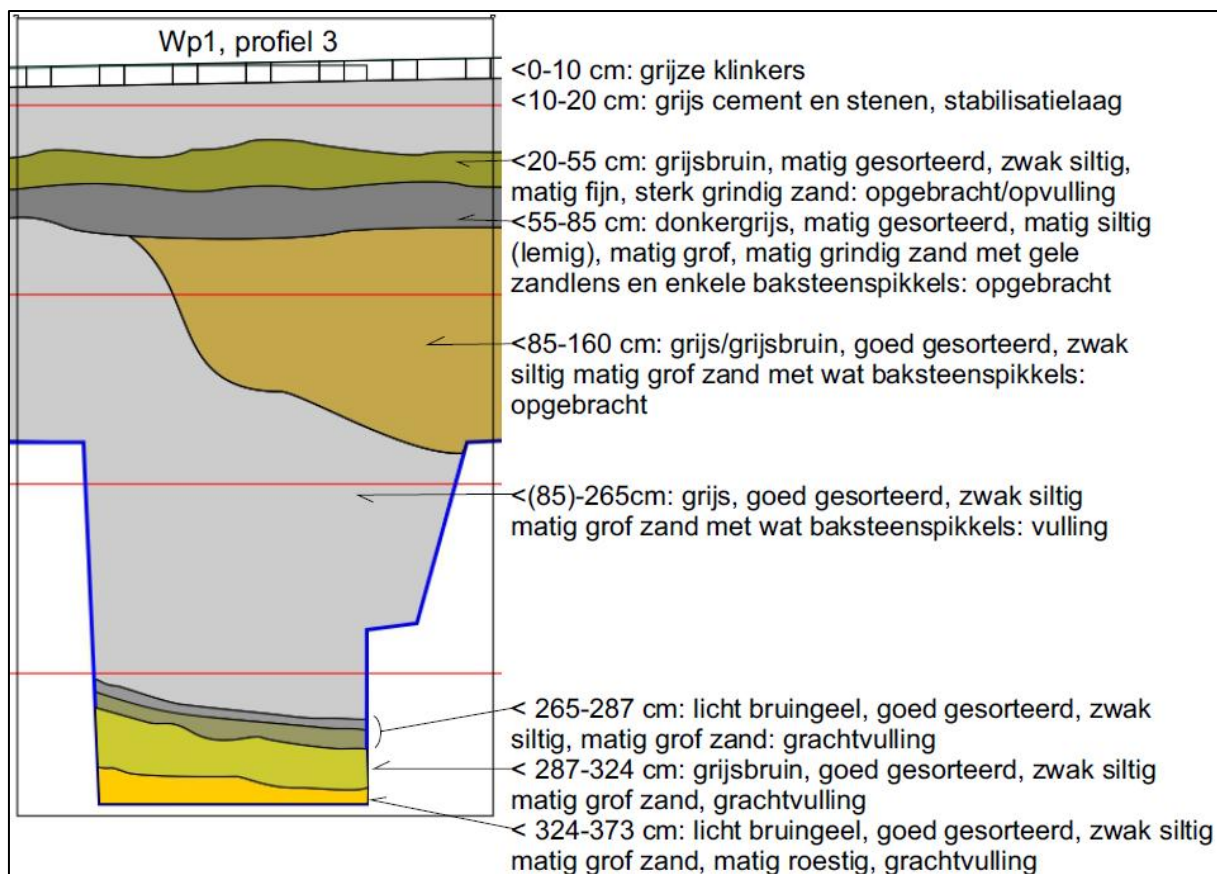
Er werden geen sporen aangetroffen van stadsmuren behoudens afbraakpuin in de onderste opvullingslaag van de gracht. Van de wallen werden ook geen herkenbare sporen aangetroffen wel restanten van de Ap-horizonten die ontstond door de aanleg van brede grasperken en boomaanplantingen na het slechten van de wallen in 1870. Wel werd tweemaal het grachtprofiel deels aangetroffen. Slechts gedeeltelijk aangezien de bestaande rijweg niet kon en mocht uitgediept worden wegens nog in gebruik. De opvulling van de gracht omvat maar een paar lagen die, van onder naar boven, eigenlijk - tenminste voor een groot gedeelte – het omgekeerde profiel van de oude stadswal weergeven met in de onderste lagen sporen van humeuze grond dan in de grote opvullingslagen. Het is in die humeuze lagen dat ook het gros van het bouwpuin aangetroffen werd.

- Is er muurwerk bewaard? Zijn er opvallende bouwkundige kenmerken? Zijn er sporen van renovaties of aanpassingen aan het muurwerk?

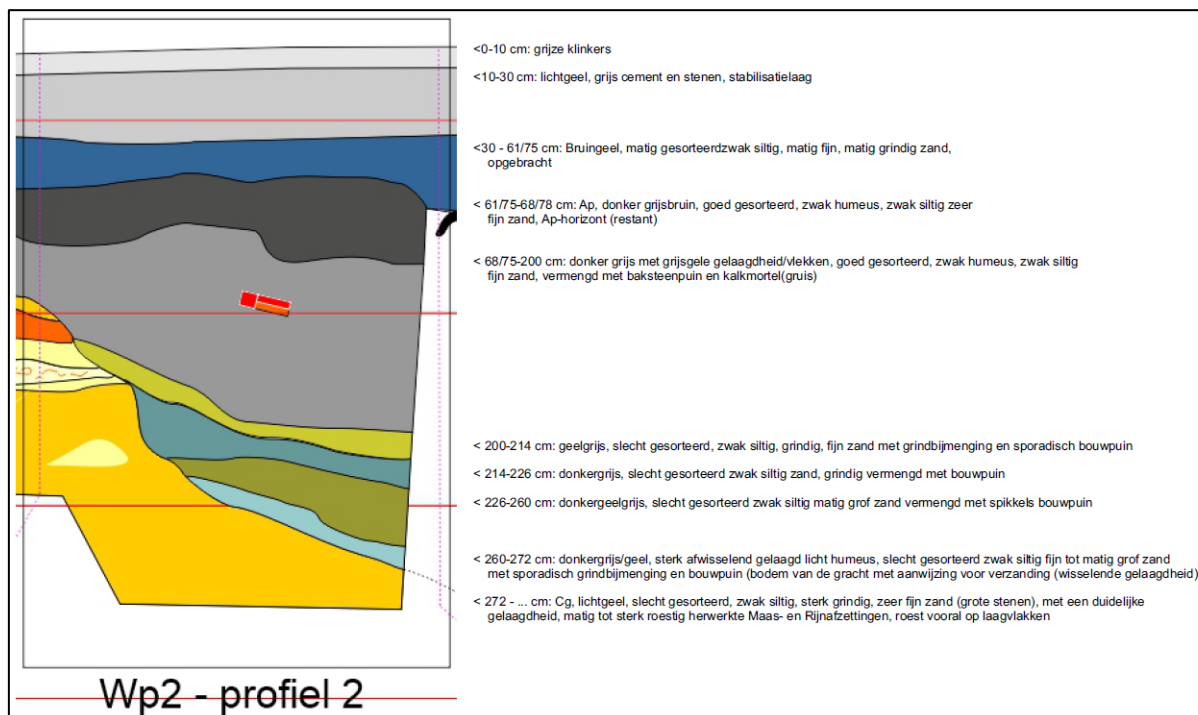
Er werd behalve reeds bekende sporen van de Opitterpoort en een eind 19de-eeuws muurfragment van een schoolgebouw geen muurwerk aangetroffen. Aan het muurwerk van de Opitterpoort waren geen sporen zichtbaar van renovaties, aanpassingen of herstellingen.

- Hoeveel verschillende lagen/stratigrafie zijn er te onderscheiden in de coupes op de stadswallen en gracht (grachtvulling, demping)? Hoe zijn die over de verschillende coupes heen gelinkt?

De verschillende lagen in de coupes van de stadsgracht zijn zeer vergelijkbaar en tonen dat de demping voor een groot deel gebeurde door afgraving van de wallen waardoor de onderste opvullingslagen humeuze van aard zijn dan de bovenliggende en dat deze humeuze lagen zich vooral manifesteren aan de centrumzijde van de gracht terwijl het bouwpuin vooral centraal in de gracht werd aangetroffen. Waarschijnlijk een gevolg van het “doorrollen” van het puin bij het in de gracht gooien ervan.

Afbeelding 75: Detail van het profiel uit proefsleuf 1

Afbeelding 76: Detail van het profiel uit proefsleuf 2

- Bevatten deze lagen archeologische vondsten en uit welke periode dateren deze vondsten?

De lagen bevatten géén archeologische vondsten behoudens bouwpuin. Er is geen dateerbaar materiaal aangetroffen in de zin van aardewerk of in andere materialen gemaakte gebruiksvoorwerpen.

- Wat is de potentie voor natuurwetenschappelijk onderzoek van deze lagen?

De potentie voor natuurwetenschappelijk onderzoek van deze lagen heeft weinig waarde aangezien er duidelijke aanwijzingen zijn dat de grachten regelmatig grondig geruimd werden en omdat de opvulling zeer snel gebeurde in de jaren 1870 waarbij vooral grond van de stadswallen gebruikt werd om de grachten terug te dichten.

- Tot welke vondsttypen of vondstcategorieën behoren de vondsten, wat is de vondstdichtheid en de conserveringsgraad?

Bij gebrek aan vondsten kan deze vraag niet beantwoord worden.

- Wat zeggen de aangetroffen vondsten over de welstand, levenswijze, sociale, economische en culturele achtergrond van de bewoners van Bree gedurende hun gebruikperiode?

Bij gebrek aan vondsten kan deze vraag niet beantwoord worden.

- Levert het organische en anorganische vondstmateriaal nieuwe inzichten inzake ontstaans- en bewoningsgeschiedenis van de site, eventueel ook over de materiële cultuur?

Bij gebrek aan vondsten kan deze vraag niet beantwoord worden.

- Welke typologische ontwikkeling maakte het aardewerk door in de aangetroffen fasen? In hoeverre zijn (chrono)typologieën met betrekking tot aardewerk en andere materiaalcategorieën uit aangrenzende regio's toepasbaar? Welke overeenkomsten en welke verschillen zijn aanwijsbaar?

Bij gebrek aan vondsten kan deze vraag niet beantwoord worden.

- Was er sprake van herkenbare culturele invloeden en uitwisseling van producten vanuit andere gebieden? En zo ja: van waar en welke invloeden? Zijn er ook aanwijzingen voor de oorzaak van deze culturele invloeden (handel, sociaal, politiek, ...)?

Bij gebrek aan vondsten kan deze vraag niet beantwoord worden.

- Is dit door middel van gericht specialistisch onderzoek, bijvoorbeeld onderzoek naar aardewerkbaksels, aan te tonen?

Bij gebrek aan vondsten kan deze vraag niet beantwoord worden.

- Welke onderzoeken zijn in de toekomst nog mogelijk en wenselijk, op basis van de uitgevoerde assessment van het vondstenmateriaal? Welke vraagstellingen zijn voor vervolgonderzoek relevant?

Bij gebrek aan vondsten kan deze vraag niet beantwoord worden.

- Welke conserveringsmaatregelen moeten genomen worden om een goede bewaring en toekomstig onderzoek te garanderen?

Bij gebrek aan vondsten kan deze vraag niet beantwoord worden.

- Hoe past de vindplaats binnen het regionale landschap uit deze specifieke periodes? Zijn deze vergelijkbaar met andere soortgelijke vindplaatsen uit dezelfde periodes of wijzen de resultaten op een specifieke functie of specifieke omstandigheden binnen de nederzettingen? Welke overeenkomsten en verschillen bestaan er met gelijkaardige vindplaatsen?

Bij gebrek aan vondsten kan deze vraag niet beantwoord worden.

- Hoe kaderen de resultaten van dit onderzoek binnen onze kennis van de site (op basis van het historisch onderzoek) en van de ontwikkeling van de stad Bree algemeen?

We kunnen de grote dieptes van de gracht afleiden uit het TAW-niveau van de dorpelstenen van de schietgaten in de romp van de Grauwe Toren, die tussen proefsleuf 1 en 2 gelegen is. Die “venster”-dorpels liggen op +44,90 m TAW. We mogen van de veronderstelling uitgaan dat die dorpels boven de waterlijn van de gracht liggen, anders zou de kelder van de toren permanent onder water staan en hebben de schietgaten geen enkel nut of zelfs zin. Dit betekent dat, uitgaande van het feit dat de waterlijn minstens 20 cm onder de dorpels van de schietgaten lag, de gracht eigenlijk “slechts” drie meter diep is maar hoge oeverwallen had terwijl een waterlijn op 44.20 m TAW betekent dat aan de Stationswal de oeverwal slechts 60 tot 70 cm hoog was.

Meteen wordt hiermee voor een stuk de eerder door ons gestelde theorie bevestigd dat het grachtenstelsel rond de stad waarschijnlijk bestond uit verschillende delen stilstaande waterpartijen. Want, indien we het niveau van het waterpeil situeren op +44,70 m TAW en dit doortrekken tot het hoogstgelegen punt van de stadswallen aan de Nieuwstadpoort, waar het huidige maaiveld op +48,80 m TAW ligt, dan zouden we, indien de gracht een aaneengesloten ring van water was, daar oeverwallen hebben van méér dan 4 meter hoog eer men aan het wateroppervlak was. Mocht daar dan nog eens de grachtbodem ook op +41,35 m TAW liggen dan diende - om de stadsgracht te realiseren - een gracht te worden gegraven van liefst 8,55 m diep!

8. Literatuurlijst

- Beerten, K., 2005: *Toelichting tot de Quartairgeologische kaart, Kaartblad Maaseik 10-18*, Leuven.
- Baeyens, L., 1975: *Bodemkaart van België, Verklarende tekst bij het kaartblad Bree 48E*, Gent.
- Deckers, J., 1968: *Bodemkaart van België, Bree 48E*, Gent.
- Databank Ondergrond Vlaanderen: <https://dov.vlaanderen.be>
- Dondeyne, S., L. Vanierschot, R. Langohr, E. Van Ranst en J. Deckers, 2015: *De grote bodemgroepen van Vlaanderen. Kenmerken van de “Reference Soil Groups” volgens World Reference Base*. Departement Leefmilieu, Natuur & Energie.
- MAES, S.F. (1952): *De geschiedenis van Bree, tweede deel: De gemeente van de oudste tijden tot aan de Franse revolutie*, Mechelen
- PEETERS, H. (1986) *Bree gedurende de Hollandse tijd 1815 – 1830*, in Het Perronboek, Bree, p. 129.
- STOFFELS, B. (1986) *De evolutie van het Breese Stadsbeeld, een morfologische benadering*, in: Het Perronboek, Bree, pp. 164-168,
- VAN DE KONIJNENBURG, R. en BEX, P. (1991), *Kleine Ring om Bree*, Opglabbeek, pp. 8 – 10.
- VAN DE KONIJNENBURG, R., *Voorstudie archeologisch onderzoek in het vooruitzicht van de herinrichting van de publieke ruimte in Bree-centrum met inbegrip van de wallen*, Bree, 2012.
- WIJNEN, J., *Geofysisch onderzoek aan de Grauwe Torenwal te Bree, gemeente Bree*, Land! Rapportage 3, Eindhoven, 2015.

Afbeelding 77: De Grauwe Torenwal na het slechten van de wal en dempen van de gracht; een brede laan met bleekweiden en bomen en aan de buitenzijde een verharde "rondweg".

Lijst van de afbeeldingen:

- Afbeelding 1: Bounding Box
Afbeelding 2: Kadastraal uittreksel 16/01/2017
Afbeelding 3: Situering van het projectgebied op de topografische kaart.
Afbeelding 4: Tabel en grafiek met het niveauverschil tussen de Nieuwstadpoort en de Malta met in blauw ter vergelijking het niveau van de onderste dorpel van het schietgat in de Grauwe Toren.
Afbeelding 5: Grote geomorfologische eenheden op het kaartblad Maaseik en omgeving
Afbeelding 6: uittreksel uit de Bodemkaart van België met centraal, rood omcirkeld, Bree-centrum.
Afbeelding 7: Uittreksel uit Het Belang van Limburg van 20 oktober 1944, De "Kloostertoren" is de Grauwe Toren bedoeld (Bron: Digitaal Archief Het Belang van Limburg).
Afbeelding 8: Luchtfoto uit 1949 met aanduiding stadswal en gebouwen die erop stonden © Architectenbureau De Gregorio en Partners
Afbeelding 9 : R. Péril, Brée © Bibliothèque des Chiroux, Luik
Afbeelding 10: Interpretatie van de ets van Péril:
Afbeelding 11 : Schets van Remacle Leloup © Université de Liège, coll. artistiques, inv.nr. 35961
Afbeelding 12: Details van de "Grauwe Torenwal" uit de schets van R. Leloup met overtekening van de stadsmuur van Kloosterpoort tot Opittepoort
Afbeelding 13: Uittreksel uit de Ferrariskaart © NGI, historische kaarten, www.ngi.be
Afbeelding 14: Primitief kadaster van P. Thonissen.
Afbeelding 15: De (verdwenen) Kloosterpoort
Afbeelding 16: De Opittepoort
Afbeelding 17: Plan 10 uit de Atlas der Buurtwegen (Atlas des Communications Vicinales - 1859)
Afbeelding 21: Schoolgebouw op de Grauwe Torenwal, bestaande toestand en plannen voor verbouwingen, 1907 - archief Stadsmuseum Bree
Afbeelding 18: Atlas der Waterlopen, Bree, kaartblad 5, sectie B
Afbeelding 19: Atlas der waterlopen, detail van de Grauwe Torenwal met de omleiding van de Boneputterbeek in blauw, het schoolgebouw op de voormalige wal, de nieuwe dekenij en het verbouwde refugiehuis
Afbeelding 20: Kadasterplan uit 1936 met aanvullingen tot ca. 1952
Afbeelding 22: Slachthuis aan de Opittepoort, bestaande toestand en verbouwingsplan uit 1902 - archief Stadsmuseum Bree
Afbeelding 23: Isometrisch plan getekend door M. Corstjens - 1981
Afbeelding 24: luchtfoto uit 1949
Afbeelding 25: luchtfoto uit 1954
Afbeelding 26: luchtfoto uit 1970
Afbeelding 27: luchtfoto uit 1986
Afbeelding 28: luchtfoto uit 2010
Afbeelding 29: De luchtfoto uit 1949, opname gemaakt in opdracht van het Nederlands kadaster, origineel bewaard in het archief van het Nederlands kadaster te Zwolle,
Afbeelding 30: Overtrek van bovenstaande foto met aanduiding van de gebouwen en de beek op de wallen
Afbeelding 31: De Grauwe Torenwal met achteraan rechts de St.-Antoniuskapel en centraal het slachthuis
Afbeelding 32: De Sint-Antoniuskapel
Afbeelding 33: De Opittepoort met rechts het slachthuis
Afbeelding 34: De Grauwe Torenwal gefotografeerd van op ongeveer dezelfde standplaats als Afbeelding 31, maar na de heraanleg uit 1952-1956
Afbeelding 35: De Grauwe Torenwal in 2010, © Google streetview
Afbeelding 36: De Opittepoort in 2010, © Google streetview
Afbeelding 37: plannen voor de verbouwing van het slachthuis uit 1902 met aanduiding van de funderingsdiepte en een rioleringsbuis (crft fig. 43 en 44)
Afbeelding 38: plan uit 1925 van de verbreding aan de noordzijde van de kleine ring
Afbeelding 39 - 40: Opmetingsplan en -tabel voor het grondverzet voor de aanleg van het gedeelte Gerdingerpoort – Malta
Afbeelding 41: Opmetingsplan en -tabel voor het grondverzet van het gedeelte van Sint-Job tot aan de Gerdingerpoort.
Afbeelding 42: Tekening van een inspectieput voor de riolering op de Kliene Ring, 1981 (Archief Agentschap Wegen en verkeer, district Maaseik)

Afbeelding 43: rioleringsplan (rode lijnen) en inbuizing Breeërstadsbeek (blauwe lijn) op basis van de plannen van de herinrichtingswerken 1981 - 1990 (archief Agentschap Wegen en verkeer, district Maaseik)

Afbeelding 44: Bericht uit Het belang van Limburg van 11 oktober 1947

Afbeelding 45: afbakening onderzoeksgebied

Afbeelding 46: sleuvenplan opgravingen Grauwe Torenwal 1984, archief stad Bree (Situering van de Grauwe Toren)

Afbeelding 47: opmetingsplannen uit 1984 van de Grauwe Toren (stadsarchief Bree – Stadsmuseum) -
Afbeelding 48: Detail opmeting van de schietgaten (links = west, rechts = oost)

Afbeelding 48: opmeting Opitterpoort, A. Verhoeven - 1984, stadsarchief Bree

Afbeelding 49: situering van het profiel - afbeelding 50, tekening van het noordprofiel

Afbeelding 50, scan van de Opitterpoort op 50 cm onder het maaiveld

Afbeelding 51: scan op – 50 cm maaiveld van zone 1 (Grauwe Torenwal, Stadsplein tot Oude Straat)

Afbeelding 52: scan op – 100 cm maaiveld van zone 2 (Grauwe Torenwal, voormalig busstation)

Afbeelding 53: Inplanting van de sleuven en opgevolgde zones

Afbeelding 54: Werkput 1, profiel 3

Afbeelding 55: Werkput 2, profiel 1

Afbeelding 56: Werkput 1, profiel van de oostwand van de proefsleuf. De oranje kleur duidt de C-horizont aan.

Afbeelding 57: Werkput 1, profiel 1, detailtekening en beschrijving

Afbeelding 58: Werkput 1, profiel 3, detailtekening en beschrijving

Afbeelding 59: Werkput 2, profiel van de oostwand van de proefsleuf

Afbeelding 60: Werkput 2, detail profiel 1 van de oostwand van de proefsleuf

Afbeelding 61: Werkput 2, detail profiel 2 van de oostwand van de proefsleuf

Afbeelding 62: Werkput 3, profielen en situering.

Afbeelding 63: Werkput 3, profiel 1

Afbeelding 64: Werkput 3, profiel 2

Afbeelding 65: Werkput 3, projectie de werkput op het opmetingsplan uit 1984.

Afbeelding 66: in de rode cirkel het restant van de rioleringsbuis uit 1984 en de opvulling van de gracht die daarvoor gegraven werd en aangevuld met fijn bouwpuin.

Afbeelding 67: detail van het plan uit 1907 van de school

Afbeelding 68: opmetingsplan van de prospectie uit 2016 met projectie van het grondplan van de school uit 1907

Afbeelding 69: detail uit het opmetingsplan 2016 met de muur van de school vlak tegenover het Refugiehuis.

Afbeelding 70: het muurspoor “in situ”

Afbeelding 71: de muurfragmenten na uitgraving

Afbeelding 72: detailtekening van de voorgevel van de school uit 1907

Afbeelding 73: compilatie van opnames graafwerken:

Afbeelding 74: compilatie van opnames graafwerken:

Afbeelding 75: Detail van het profiel uit proefsleuf 1

Afbeelding 76: Detail van het profiel uit proefsleuf 2

Afbeelding 77: De Grauwe Torenwal na het slechten van de wal en dempen van de gracht; een brede laan met bleekweiden en bomen en aan de buitenzijde een verharde “rondweg”.

Bijlagen:

- Algemeen opmetingsplan en situering van de proefsleuven en aangetroffen sporen geprojecteerd op het GRB
- Opmetingsfiche van proefsleuf 1, oostprofiel
- Opmetingsfiche van proefsleuf 2, oostprofiel
- Opmetingsfiche van de profielen van proefsleuf 3 (controleput), 2 pagina's

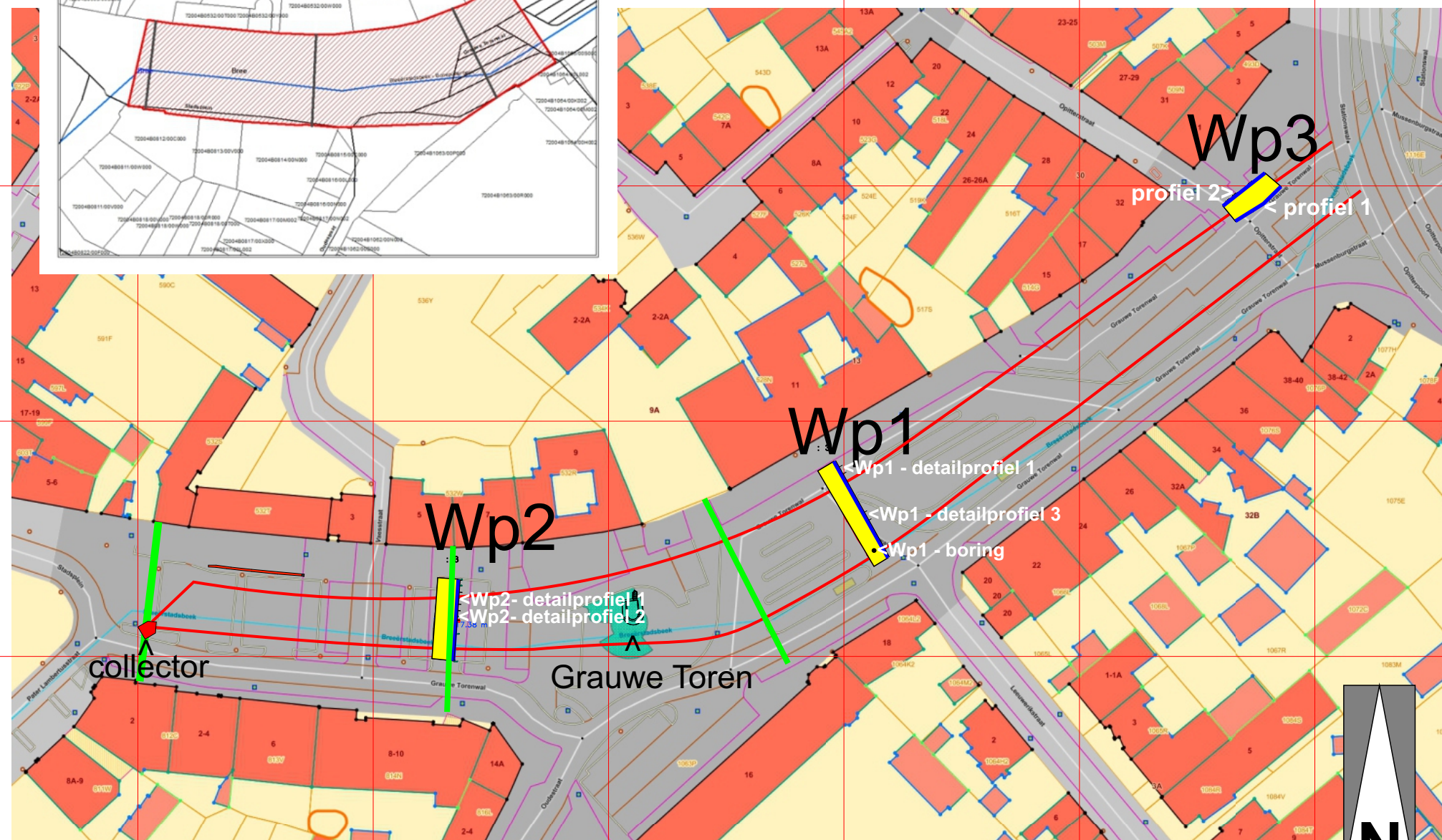
204150

204100

204050

204000

203950

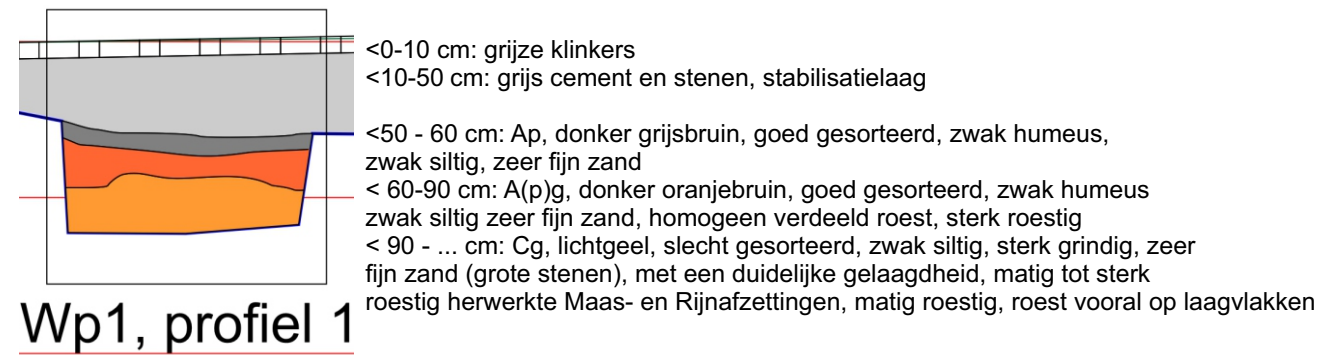
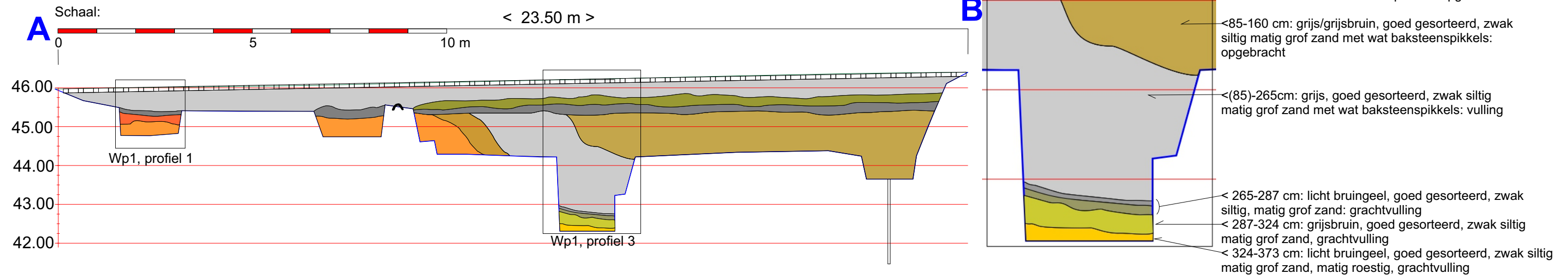

< 50 m >

Bree, Grauwe Torenwal, 2016-248

- uitgevoerde proefsleuven met aanduiding van het geregistreerde bodemprofiel (blauwe lijn)
- tracé rioleringsleuven
- voorstel inplanting proefsleuven Bijzondere Voorwaarden OE

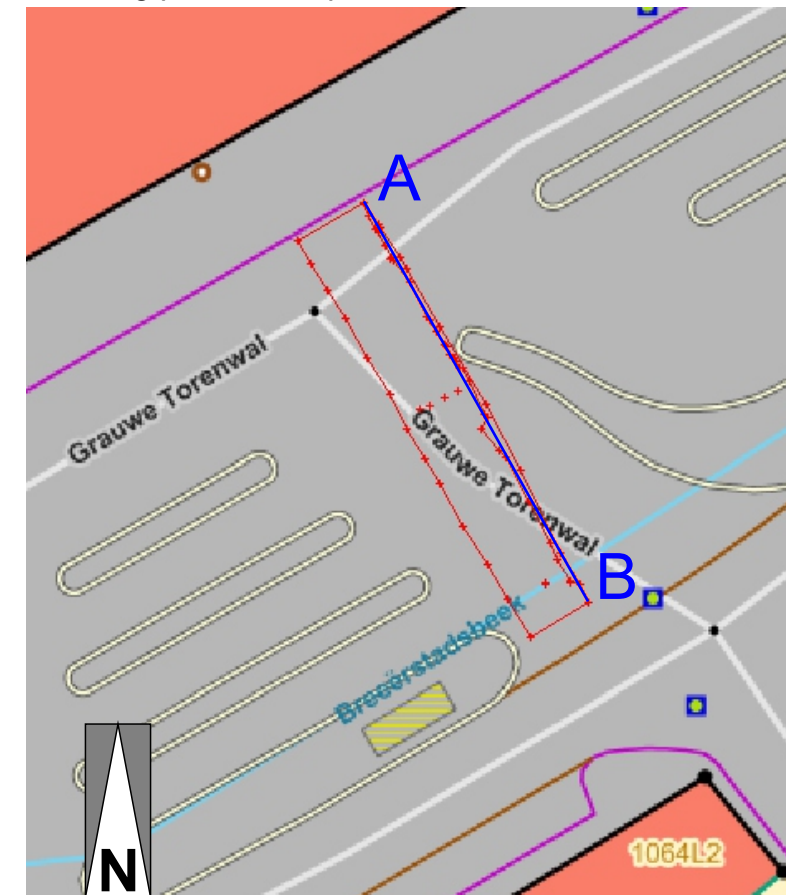
Bree - Grauwe Torenwal
 Proefsleuf 1
 Oostprofiel
 projectvergunning: OE 2016-248
 opname:13/09/2016

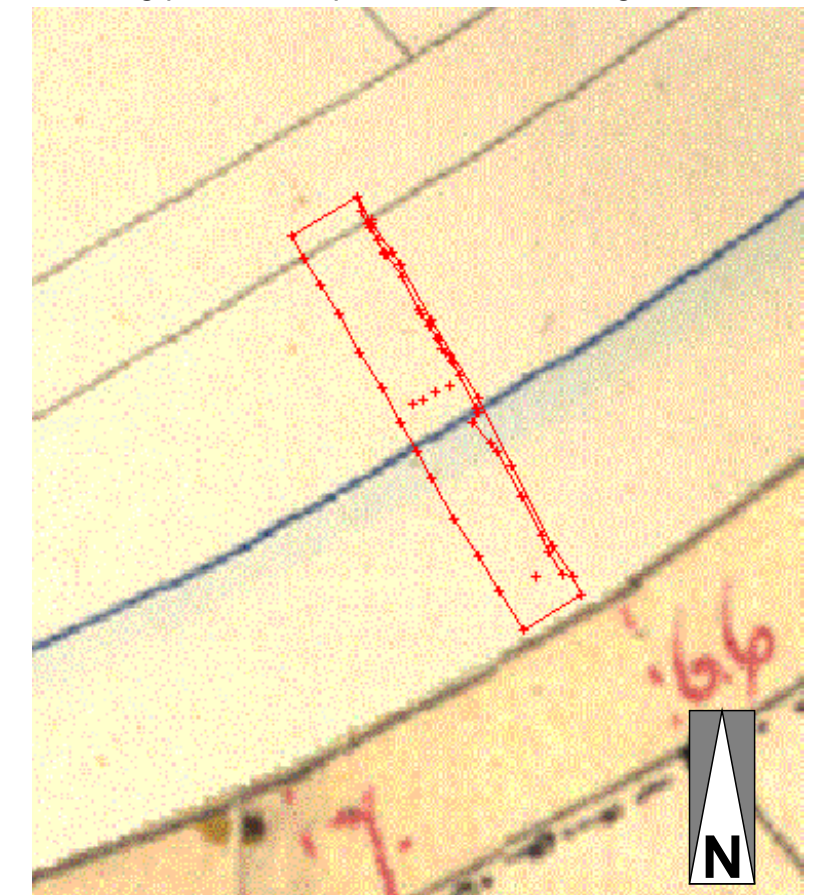
Situering proefsleuf op GRB

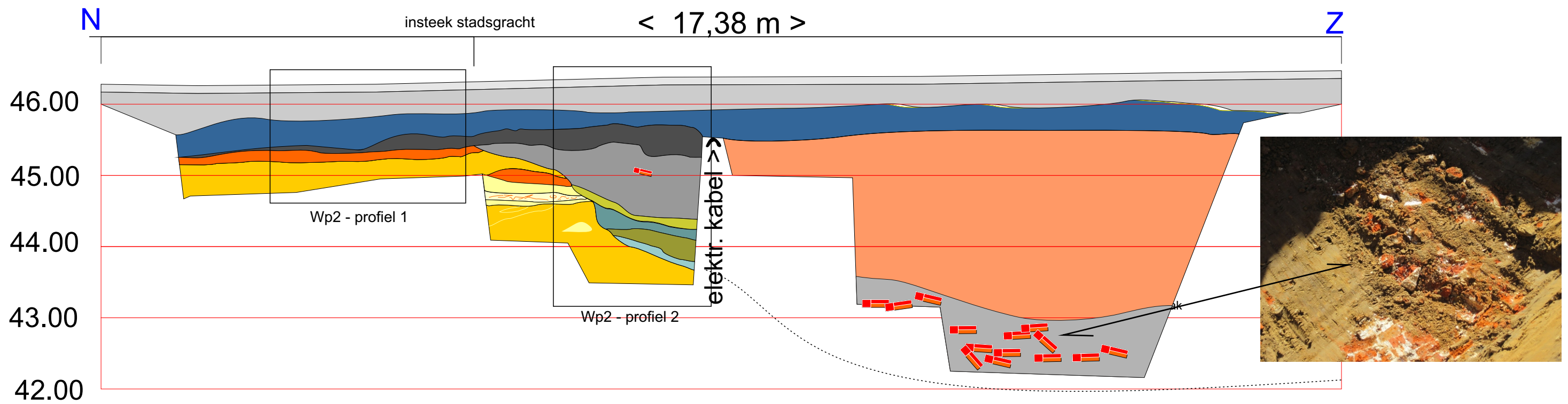

Situering proefsleuf op GRB - detail

Situering proefsleuf op Atlas van Buurtwegen

2016-248 WP 2-Profiel 1

2016-248 WP 2-Profiel 2

Stad Bree : Archeologisch onderzoek herichting wallen
Grauwe Torenwal - proefsleuf 2

OE vergunning 2016-248

archeologen: Rik vd Konijnenburg (erkenning 2015-41)
Karolien Hermans - Jan Claesen

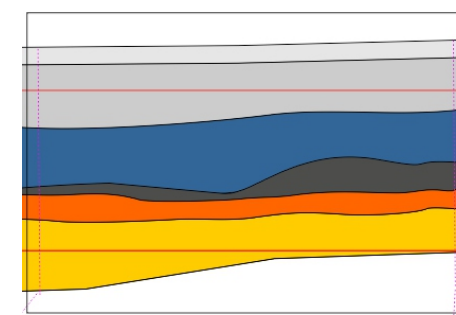
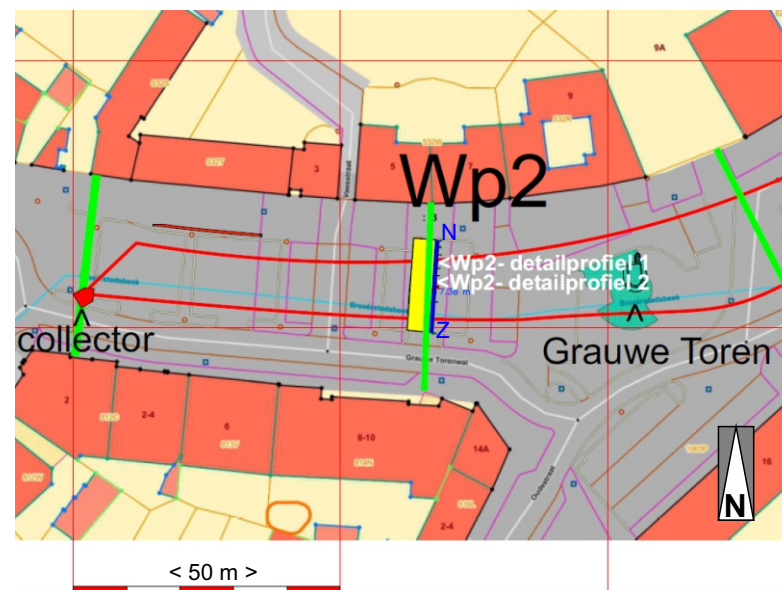
Aardkundige: Jeroen Wijnen - Land!

Registratie stadsgrachtprofiel 19/09/2016

Schaal:

0 1 2 3 4 5m

Situering proefsleuf 2 (wp2) op het GRB

Wp2 - profiel 1

<0-10 cm: grijze klinkers

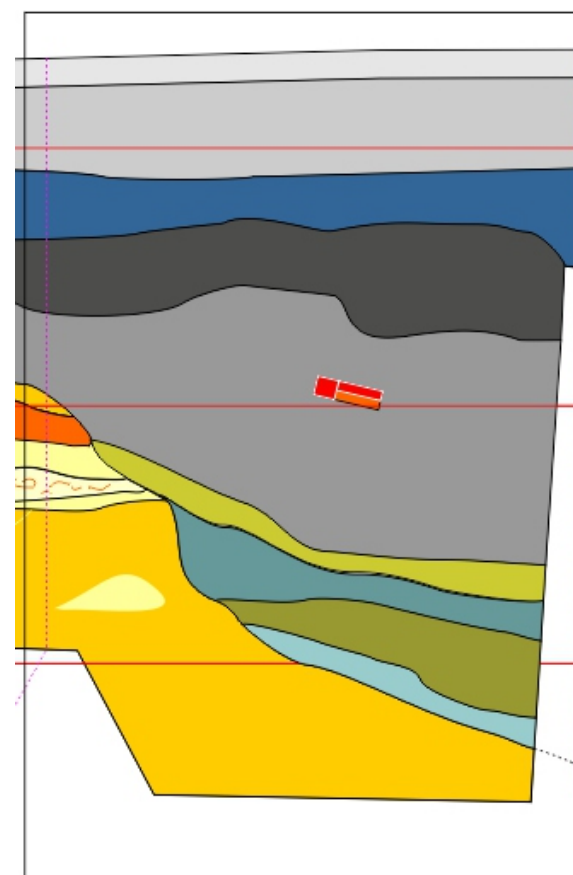
<10-30 cm: lichtgeel, grijs cement en stenen, stabilisatielaag

<30 - 61/75 cm: Bruingeel, matig gesorteerd zwak siltig, matig fijn, matig grindig zand, opgebracht

< 61/75-68/78 cm: Ap, donker grijsbruin, goed gesorteerd, zwak humeus, zwak siltig zeer fijn zand, Ap-horizont (restant)

< 68/75-93 cm: A(p)g, donker oranjebruin, goed gesorteerd, zwak humeus, zwak siltig zeer fijn zand, homogeen verdeeld roest, sterk roestig

< 90 - (153)cm: Cg, lichtgeel, slecht gesorteerd, zwak siltig, sterk grindig, zeer fijn zand (grote stenen), met een duidelijke gelaagdheid, matig tot sterk roestig herwerkte Maas- en Rijnafzettingen, matig roestig, roest vooral op laagvlakken

Wp2 - profiel 2

<0-10 cm: grijze klinkers

<10-30 cm: lichtgeel, grijs cement en stenen, stabilisatielaag

<30 - 61/75 cm: Bruingeel, matig gesorteerd zwak siltig, matig fijn, matig grindig zand, opgebracht

< 61/75-68/78 cm: Ap, donker grijsbruin, goed gesorteerd, zwak humeus, zwak siltig zeer fijn zand, Ap-horizont (restant)

< 68/75-200 cm: donker grijs met grijsgele gelaagdheid/vlekken, goed gesorteerd, zwak humeus, zwak siltig fijn zand, vermengd met baksteenpuin en kalkmortel (gruis)

< 200-214 cm: geelgrijs, slecht gesorteerd, zwak siltig, grindig, fijn zand met grindbijnmenging en sporadisch bouwpuin

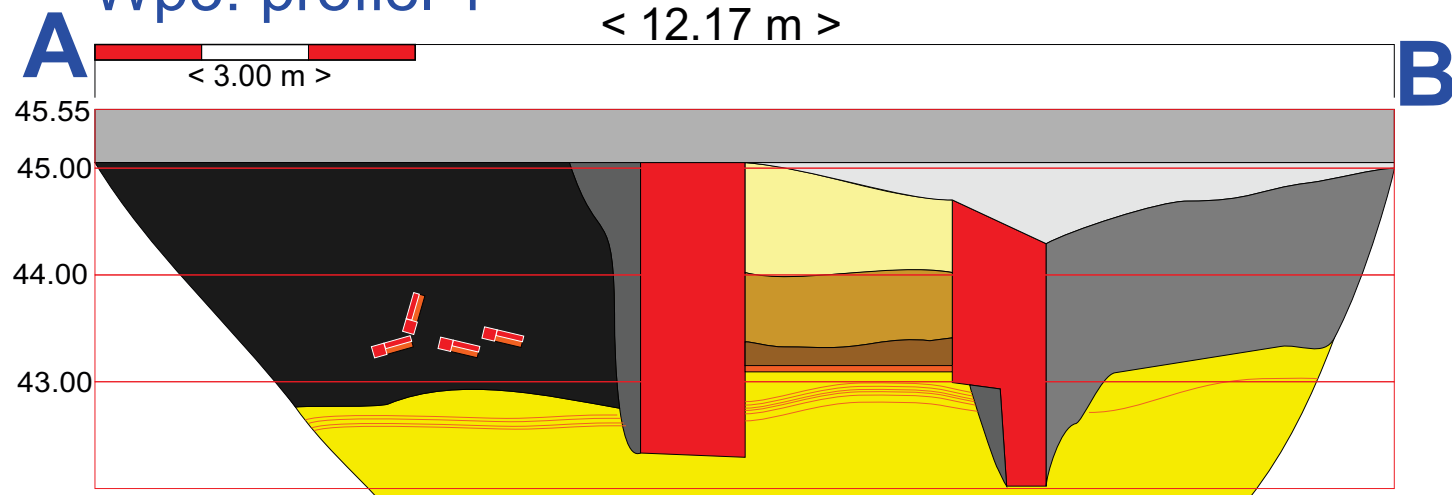
< 214-226 cm: donkergrijs, slecht gesorteerd zwak siltig zand, grindig vermengd met bouwpuin

< 226-260 cm: donkergeelgrijs, slecht gesorteerd zwak siltig matig grof zand vermengd met spikkels bouwpuin

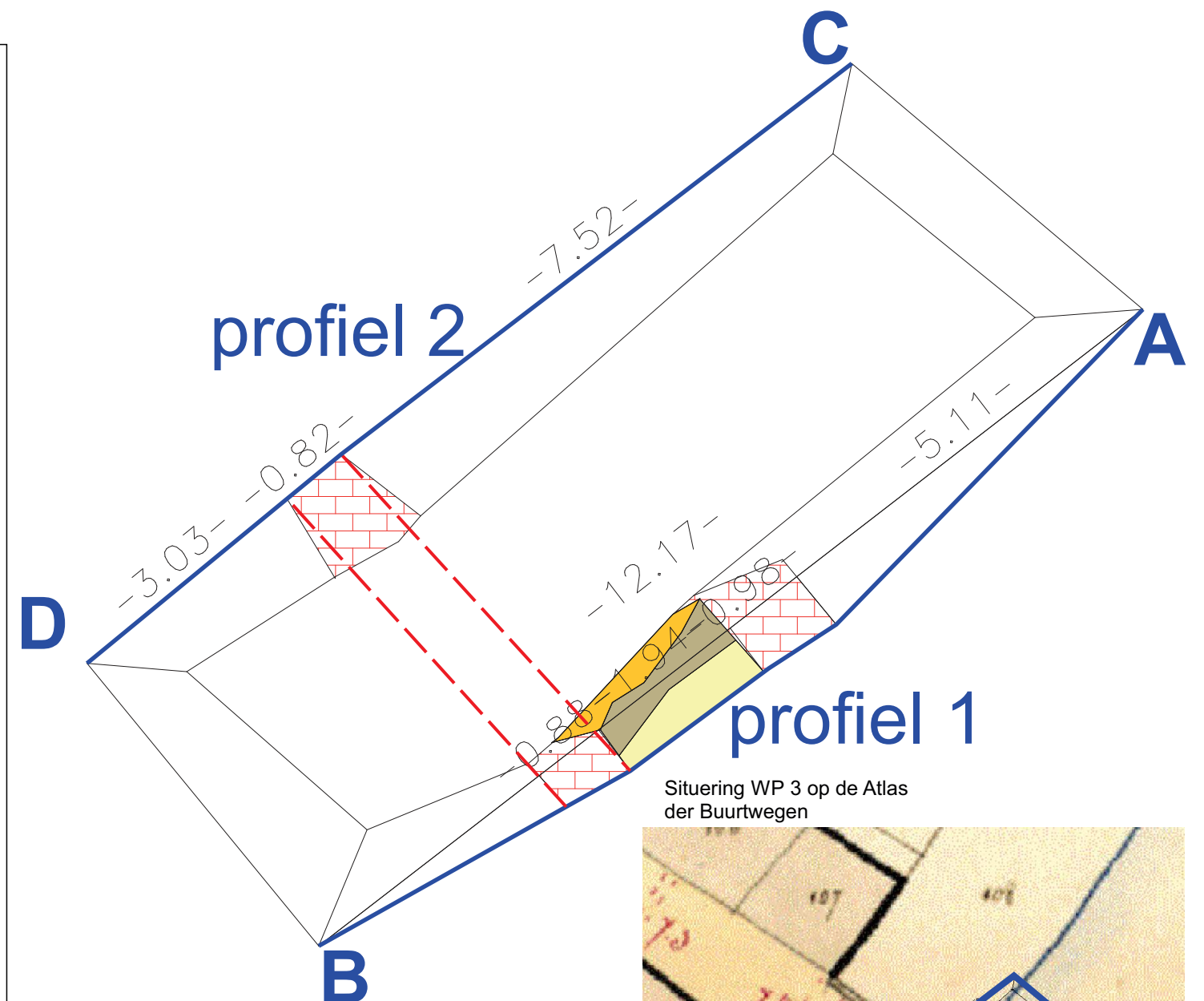
< 260-272 cm: donkergrijs/geel, sterk afwisselend gelaagd licht humeus, slecht gesorteerd zwak siltig fijn tot matig grof zand met sporadisch grindbijnmenging en bouwpuin (bodem van de gracht met aanwijzing voor verzanding (wisselende gelaagdheid)

< 272 - ... cm: Cg, lichtgeel, slecht gesorteerd, zwak siltig, sterk grindig, zeer fijn zand (grote stenen), met een duidelijke gelaagdheid, matig tot sterk roestig herwerkte Maas- en Rijnafzettingen, roest vooral op laagvlakken

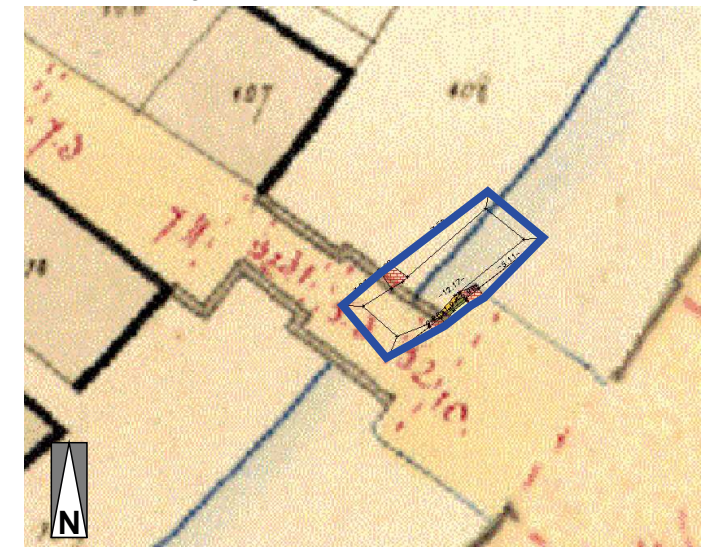
Wp3: profiel 1

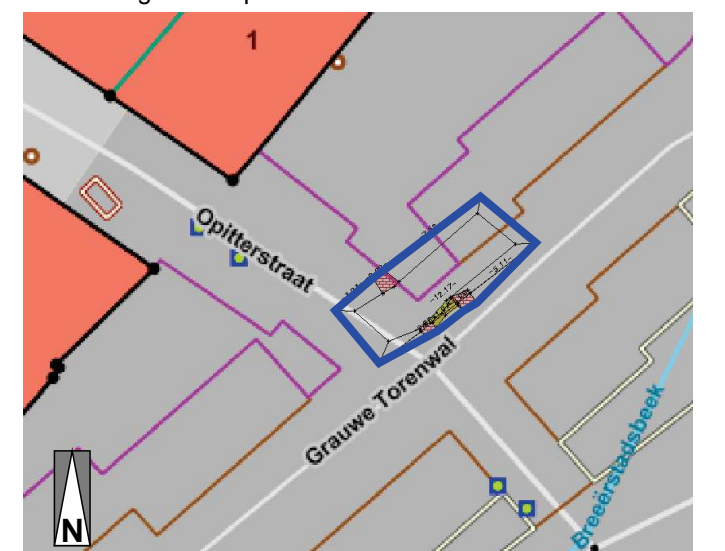
profiel 2

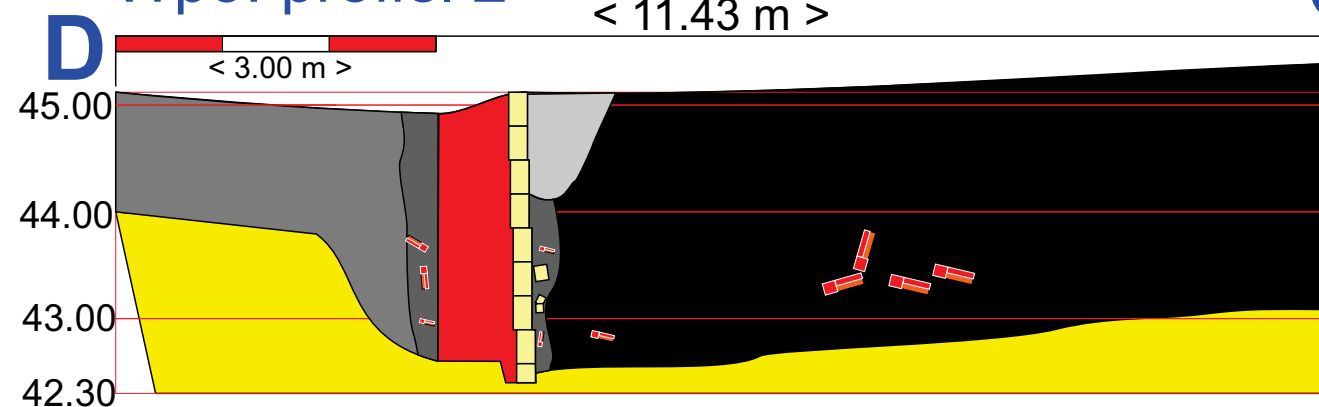
Situering WP 3 op de Atlas der Buurtwegen

Situering WP 3 op het GRB

Wp3: profiel 2

Stad Bree : Archeologisch onderzoek herinrichting wallen
Grauwe Torenwal - proefsleuf 3

OE vergunning 2016-248

archeologen: Rik vd Konijnenburg (erkenning 2015-41)

Karolien Hermans / Jan Claesen

Aardkundige: Jeroen Wijnen - Land!

Registratie profielen Opitterpoort, oostelijk torengewouw

Stad Bree : Archeologisch onderzoek herinrichting wallen
 Grauwe Torenwal - proefsleuf 3, profielbeschrijvingen

OE vergunning 2016-248

archeologen: Rik vd Konijnenburg (erkenning 2015-41)
 Karolien Hermans / Jan Claesen

Aardkundige: Jeroen Wijnen - Land!

Registratie profielen Opitterpoort, oostelijk torengedouw

Schaal: 0 1 2 3 4 5m

